

2011
2012

BEDRIJFSECONOMISCHE WETENSCHAPPEN

*master in de toegepaste economische wetenschappen:
handelsingenieur: accountancy en financiering*

Masterproef

*Het gezamenlijke effect van het verschaffen van
non-auditdiensten en de ambtstermijn op de
onafhankelijkheid van de auditor*

Promotor :
Prof. dr. Roger MERCKEN

Maxime Vanlommel

*Masterproef voorgedragen tot het bekomen van de graad van master in de toegepaste
economische wetenschappen: handelsingenieur, afstudeerrichting accountancy en
financiering*

2011
2012

BEDRIJFSECONOMISCHE WETENSCHAPPEN

*master in de toegepaste economische wetenschappen:
handelsingenieur: accountancy en financiering*

Masterproef

*Het gezamenlijke effect van het verschaffen van
non-auditdiensten en de ambtstermijn op de
onafhankelijkheid van de auditor*

Promotor :
Prof. dr. Roger MERCKEN

Maxime Vanlommel

*Masterproef voorgedragen tot het bekomen van de graad van master in de toegepaste
economische wetenschappen: handelsingenieur, afstudeerrichting accountancy en
financiering*

Woord vooraf

Deze masterproef vormt het symbolisch eindpunt van mijn opleiding 'Handelsingenieur in de afstudeerrichting Accountancy en Financiering' aan de Universiteit Hasselt. Een jaar lang werd ik begeistert, meegesleurd en verrast door dit sluitstuk. Deze masterproef kon slechts gerealiseerd worden dankzij de hulp en ondersteuning van een aantal personen. Ik wil hen dan ook bedanken voor de weg die we samen aflegden.

Allereerst wil ik een bijzonder woord van dank uiten ten aanzien van mijn promotor, Prof. Dr. Mercken Roger, voor zijn advies, ondersteuning en bereidheid om samen rond de tafel te gaan zitten.

Verder zou ik graag beide bedrijfsrevisoren bedanken die, in hun drukke agenda, tijd hebben kunnen vrijmaken om mij nuttige informatie over de praktijk te verschaffen. Zonder hun informatie zou mijn masterproef niet volledig geweest zijn.

Mijn ouders en grootouders wens ik te bedanken omdat zij er eerst en vooral voor zorgden dat ik mij de afgelopen vijf jaar ten volle kon inzetten voor deze studies. Ook tijdens het schrijven van mijn thesis stonden zij me bij met de nodige steun en moedgevende woorden.

Ook mijn vriend, vrienden en medestudenten draag ik een warm hart toe voor het luisterende oor en de bemoedigende woorden bij het schrijven van deze masterproef.

Ten slotte wens ik alle lesgevers en professoren te bedanken voor deze mooie opleiding die mij heeft gebracht tot waar ik nu sta: Klaar om in het bedrijfsleven te stappen!

Maxime Vanlommel

Diepenbeek, Mei 2012

Samenvatting

Na de vele schandalen, zoals Enron en WorldCom, rijzen er twijfels omtrent het niveau van de auditkwaliteit en de onafhankelijkheid. De jaarrekening, opgesteld door het management, is een leidraad voor de investeerders en andere belanghebbenden. Hun keuzes en handelingen zijn gebaseerd op deze jaarrekeningen. Het is dus uiterst belangrijk dat bedrijfsrevisoren onafhankelijk, sceptisch en in het belang van de maatschappij handelen, aangezien zij dienen te bepalen of de jaarrekening een getrouwe weergave is van de werkelijkheid. Sommige managers proberen de winst te manipuleren in hun voordeel. Meer bepaald om de vooropgestelde doelstellingen te behalen opdat zij hun bonussen niet kwijt spelen. Indien de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor geschaad is, bevinden managers zich in een positie waarin zij aan winstmanipulatie kunnen doen. Dit zal leiden tot een daling van de auditkwaliteit. Deze verlaagde auditkwaliteit kan grote gevolgen hebben voor de investeerders en de maatschappij. Wij onderzoeken twee factoren die de onafhankelijkheid in wezen en/of de onafhankelijkheid in schijn kunnen schaden.

Ten eerste, de bedrijfsrevisoren dienen op regelmatige basis samen te werken met het management. Deze samenwerking kan een te hechte band met het management ontwikkelen, waardoor de onafhankelijkheid in wezen in gedrang komt. Deze familiariteitbedreiging kan zich voordoen indien de ambtstermijn lang is, waardoor het management een te vertrouwelijke relatie met de bedrijfsrevisor kan opbouwen. Door deze familiale relatie kan het management geleidelijk, zonder dat de bedrijfsrevisor het beseft, druk uitvoeren om bepaalde (agressieve) accountingmethoden te aanvaarden.

Ten tweede kan het verschaffen van non-auditdiensten een economische band creëren tussen de bedrijfsrevisor/het auditkantoor en de auditklant/het management. Indien de bedrijfsrevisor economisch afhankelijk is van de klant kan er druk ontstaan om (agressieve) accountingmethoden te aanvaarden uit vrees om de honoraria voor het verschaffen van non-auditdiensten te verliezen. Deze druk kan er ook voor zorgen dat de onafhankelijkheid in wezen geschaad wordt. Het gelijktijdig leveren van advies- en auditdiensten levert uiteraard

ook het risico op dat een auditor het werk van zijn collega's van hetzelfde netwerk moet beoordelen, wat de onafhankelijkheid in wezen in het gedrang brengt.

Om deze twee redenen heeft de Belgische wetgever een wetsartikel ingevoerd dat de lead partner verplicht om te roteren na 6 jaar bij ondernemingen van openbaar belang (vb. beursgenoteerde ondernemingen). Echter wordt door sommige groepen gesuggereerd dat een rotatie van de lead partners op zich niet voldoende is om de onafhankelijkheid te handhaven. Sommige auteurs, politici, ... pleiten voor een rotatie van het auditkantoor. Ook heeft de wetgever de bedrijfsrevisor verboden om bepaalde non-auditdiensten aan auditklanten te verschaffen.

In het eerste hoofdstuk beschrijven we het onderzoeksprobleem, de deelvragen, de onderzoeksopzet en de grenzen en beperkingen die we tegenkwamen. Ook wordt de centrale onderzoeksvraag geformuleerd en deze luidt als volgt:

“Wat is het gezamenlijke effect van het verschaffen van non-auditdiensten en de duur van het mandaat op de onafhankelijkheid van de externe auditor en dus op de auditkwaliteit?”

Deze masterproef is opgedeeld in twee grote delen, namelijk de literatuurstudie en het empirisch onderzoek. In hoofdstuk 2 tot en met 4 worden de resultaten van de literatuurstudie besproken. In hoofdstuk 5 wordt een uiteenzetting gegeven van het uitgevoerde onderzoek en de gevonden resultaten. Ten slotte worden in hoofdstuk 6 de meningen van enkele bevoorrechte getuigen omtrent dit onderwerp onder de loep genomen.

Om te beginnen schetsen we de rol van de bedrijfsrevisor en het auditberoep in de maatschappij en de kapitaalmarkt. Verder bepalen we ook welke ondernemingen verplicht een bedrijfsrevisor dienen aan te stellen. Hierbij maken we een onderscheid tussen vennootschappen en VZW's. Vervolgens resulteert de wettelijke controle in een commissarisverslag. De bespreking van dit verslag wordt ook kort behandeld in hoofdstuk 2.

In hoofdstuk 3 behandelen we een belangrijk concept van deze masterproef, namelijk de onafhankelijkheid. We onderzoeken hoe verschillende wetten en auteurs onafhankelijkheid definiëren. Op basis van deze resultaten maken we een onderscheid tussen onafhankelijkheid in wezen en onafhankelijkheid in schijn. Verder bekijken we de bedreigingen en veiligheidsmaatregelen voor de onafhankelijkheid. Ook maken we een analyse van de wetgeving omtrent onafhankelijkheid op Belgisch, Europees en Amerikaans niveau. De drie verschillende wetgevingen hebben over het algemeen dezelfde regels ingevoerd om de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor te handhaven.

In hoofdstuk 4 bespreken we hoe auditkwaliteit gedefinieerd wordt in de wetenschappelijke literatuur. De meeste onderzoekers bepalen auditkwaliteit aan de hand van indicatoren van de hoeveelheid uitgevoerde winstmanipulatie (earnings management). Indien de onderneming aan winstmanipulatie doet en de bedrijfsrevisor detecteert dit niet of rapporteert er niet over, dan ligt de auditkwaliteit lager. Hieruit kunnen we dan weer afleiden dat de onafhankelijkheid geschaad is. Verder maken we in dit hoofdstuk een onderscheid tussen twee soorten winstmanipulatie, namelijk accrual-based earnings management en real earnings management. Wij zullen gebruik maken van het eerste type. Verder stellen we enkele modellen op om de discretionary accruals te bepalen, waarvan we later één model zullen gebruiken in het empirisch onderzoek, namelijk het REDCA-model.

In hoofdstuk 5 starten we met het empirisch onderzoek. De steekproef bevat 96 Belgische beursgenoteerde ondernemingen. Verder stellen we enkele hypotheses op die we aan de hand van drie regressieanalyses zullen testen in dit hoofdstuk. Ten eerste stellen we een regressie op om de validiteit van de meeteenheden van de honoraria te bepalen. We maken gebruik van vier meeteenheden, namelijk AUDIT, NONAUDIT, TOTAL en FEERATIO. Ook stellen we een regressie op om de discretionary accruals, die de indicator van winstmanipulatie vertegenwoordigen, te bepalen. Wij maken gebruik van het REDCA-model. Ten slotte stellen we een regressie op om de hypotheses omtrent onze centrale onderzoeksvraag te testen. Hierbij zijn de discretionary accruals, bepaald volgens het REDCA-model, de afhankelijke variabele en de meeteenheden voor de honoraria de

onafhankelijke variabelen. Ook worden er nog andere variabelen, zoals de ambtstermijn, BIG4/5, enz. opgenomen. Om de centrale onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden voegen we een interactieterm toe aan het regressiemodel.

Verder interviewen we twee bedrijfsrevisoren om na te gaan hoe de twee belangrijkste concepten van ons onderzoek (onafhankelijkheid en auditkwaliteit) in de praktijk behandeld worden. Ten slotte schetsen we in hoofdstuk 7 een algemeen besluit voor deze masterproef. We omvatten hier zowel de belangrijkste resultaten van de literatuurstudie als de belangrijkste resultaten van het empirisch onderzoek. Ook wordt er een voorstel gedaan voor verder onderzoek.

Inhoudsopgave

WOORD VOORAF	I
SAMENVATTING	III
INHOUDSOPGAVE	VII
LIJST MET GEBRUIKTE AFKORTINGEN	XI
HOOFDSTUK 1: PROBLEEMSTELLING EN ONDERZOEKSOPZET	- 1 -
1.1 PRAKTIJKPROBLEEM	- 1 -
1.2 CENTRALE ONDERZOEKSVRAAG	- 4 -
1.3 DE DEELVRAGEN	- 5 -
1.4 ONDERZOEKSOPZET	- 6 -
1.5 GRENZEN EN BEPERKINGEN	- 7 -
HOOFDSTUK 2: DE EXTERNE AUDIT	- 9 -
2.1 ROL VAN DE BEDRIJFSREVISOR IN DE KAPITAALMARKT	- 9 -
2.2 HET BEROEP	- 10 -
2.3 WELKE ONDERNEMINGEN?	- 11 -
2.3.1 VZW's	- 11 -
2.3.2 Vennootschappen	- 12 -
2.4 DOEL VAN DE EXTERNE AUDIT	- 13 -
2.5 HET COMMISSARISVERSLAG	- 14 -
2.5.1 De inhoud	- 14 -
2.5.2 Het oordeel	- 16 -
2.6 ONDERZOEK GRAYDON	- 20 -
2.6.1 Onderzoek 1	- 20 -
2.6.2 Onderzoek 2	- 21 -
HOOFDSTUK 3: DE ONAFHANKELIJKHEID	- 23 -
3.1 DEFINITIE ONAFHANKELIJKHEID	- 23 -
3.2 VIJF FUNDAMENTELE EIGENSCHAPPEN	- 25 -
3.2.1 Inleiding	- 25 -
3.2.2 Integriteit	- 25 -
3.2.3 Objectiviteit	- 26 -
3.2.4 Deskundigheid en zorgvuldigheid	- 26 -
3.2.5 Geheimhouding	- 26 -
3.2.6 Professioneel gedrag	- 27 -
3.3 BEDREIGINGEN VOOR DE ONAFHANKELIJKHEID	- 27 -
3.3.1 Algemeen	- 27 -

3.3.2	Verplichte rotatie (Familiariteit)	- 28 -
3.3.3	Non-auditdiensten	- 30 -
3.4	VEILIGHEIDSMATREGELEN VOOR DE ONAFHANKELIJKHEID	- 31 -
3.4.1	Veiligheidsmaatregelen opgesteld door het beroep of de wetgeving	- 31 -
3.4.2	Maatregelen in de werkomgeving bij de auditklant	- 32 -
3.4.3	Maatregelen in de werkomgeving in het auditkantoor	- 32 -
3.5	DE SARBANES-OXLEY ACT	- 32 -
3.6	DE EUROPESE RICHTLIJNEN INZAKE ONAFHANKELIJKHEID	- 35 -
3.6.1	De Europese richtlijn van 17 mei 2006	- 35 -
3.6.2	The code of Ethics for Professional Accountants	- 37 -
3.7	WETGEVING EN NORMEN OP HET VLAK VAN DE ONAFHANKELIJKHEID VAN DE AUDITOR IN BELGIË	- 39 -
3.7.1	Algemeen	- 39 -
3.7.2	Wet van 22 juli 1953	- 40 -
3.7.3	Koninklijk besluit van 1994	- 41 -
3.7.4	Wetboek van vennootschappen	- 42 -
3.7.5	De controlenormen	- 45 -
3.7.6	Nieuwe Belgische ethische code	- 45 -
3.7.7	Besluit	- 47 -

HOOFDSTUK 4: DE AUDITKWALITEIT - 49 -

4.1	WAT IS AUDITKWALITEIT?	- 49 -
4.2	WINSTMANIPULATIE	- 49 -
4.3	AUDITKWALITEIT METEN	- 51 -
4.4	MODELKEUZE	- 54 -
4.4.1	Het DeAngelo model	- 55 -
4.4.2	Het Jones model	- 55 -
4.4.3	Het modified Jones model	- 56 -
4.4.4	Het REDCA model	- 57 -
4.4.5	Totale accruals	- 58 -
4.4.6	Besluit	- 59 -

HOOFDSTUK 5: PRAKTIJKONDERZOEK - 61 -

5.1	HET MODEL	- 61 -
5.2	HYPOTHESES	- 62 -
5.3	DE STEEKPROEF	- 64 -
5.4	DE VARIABELEN	- 65 -
5.4.1	Honorarium	- 65 -
5.4.2	Ambtstermijn	- 66 -
5.4.3	Type auditkantoor	- 66 -
5.4.4	Andere variabelen	- 68 -
5.5	VALIDITEIT (GELDIGHEID) MEETEENHEDEN HONORARIUM	- 70 -
5.5.1	De variabelen	- 70 -
5.5.2	Het regressiemodel	- 70 -
5.5.3	Beschrijvende statistieken van de variabelen	- 72 -
5.5.4	De resultaten	- 75 -
5.6	DISCRETIONARY ACCRUALS	- 80 -
5.7	DE ASSOCIATIE TUSSEN DISCRETIONARY ACCRUALS EN DE HONORARIA	- 80 -
5.7.1	Het regressiemodel	- 80 -

5.7.2	<i>Beschrijvende statistieken van de variabelen</i>	- 81 -
5.7.3	<i>Algemene resultaten</i>	- 82 -
5.7.4	<i>Resultaten met positieve discretionary accruals</i>	- 87 -
5.8	DE INTERACTIETERM HONORARIUM EN AMBTSTERMIJN	- 90 -
5.8.1	<i>Het regressiemodel</i>	- 90 -
5.8.2	<i>Algemene resultaten</i>	- 91 -
5.8.3	<i>Resultaten met positieve discretionary accruals</i>	- 94 -
HOOFDSTUK 6: BEVRAGING BEVOORRECHTE GETUIGEN		- 97 -
6.1	INTERVIEW MET EEN PARTNER VAN EEN BIG4-KANTOOR	- 97 -
6.2	INTERVIEW MET EEN GEDELEGEERD-BESTUURDER VAN EEN NIET-BIG4-KANTOOR	- 98 -
HOOFDSTUK 7: CONCLUSIE		- 101 -
TABELLENLIJST		- 109 -
FIGURENLIJST		- 111 -
BIJLAGEN		- 113 -
BIJLAGE 1:	ONDERZOEK GRAYDON	- 113 -
BIJLAGE 2:	CLASSIFICATIE VAN DE SECTOREN	- 116 -
BIJLAGE 3:	BESCHRIJVENDE STATISTIEKEN	- 117 -
BIJLAGE 4:	REGRESSIERESULTATEN	- 119 -
BIJLAGE 5:	STATA-OUTPUT	- 122 -
LIJST VAN DE GERAADPLEEGDE WERKEN		- 125 -
LIJST VAN DE GERAADPLEEGDE SITES		- 131 -

Lijst met gebruikte afkortingen

ACN: Algemene controlenorm

AICPA: American Institute of Certified Public Accountants

Art.: Artikel

EU: Europese Unie

GAAS: General Accepted Auditing Standards

IAASB: International Auditing and Assurance Standards Board

IBR: Instituut van de Bedrijfsrevisoren

ICB: Industry Classification Benchmark

IESBA: International ethics standard board for accountants

IFAC: International Federation of Accountants

ISA: International Standards on Auditing

KB: Koninklijk Besluit

KMO's: Kleine en middelgrote ondernemingen

PCAOB: Public Company Accounting Oversight Board

ROA: Return on assets

SEC: Securities and Exchange Commission

SOX: Sarbanes-Oxley act

SPE: Special Purpose Entity

VZW: Vereniging zonder Winstoogmerk

W. Venn. : Wetboek van Vennootschappen

Hoofdstuk 1: Probleemstelling en Onderzoeksofzet

1.1 **Praktijkprobleem**

De Securities and Exchange Commission van de Verenigde Staten heeft in het verleden meermaals haar bezorgdheid in verband met de groei van de non-auditdiensten geuit. Volgens de SEC kan het verschaffen van non-auditdiensten een negatieve invloed op de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor hebben. Indien een bedrijf een significant advieshonorarium aan de bedrijfsrevisor betaalt, wordt het auditkantoor economisch meer afhankelijk van één bepaalde klant. Het auditkantoor kan dan het management willen tevreden stellen uit vrees om de klant en de honoraria te verliezen. Hierdoor zullen de bedrijfsrevisoren niet meer onafhankelijk handelen, of lopen zij op zijn minst het risico hun onafhankelijkheid in schijn te verliezen. Gelijkijdig leveren van non-audit- en auditdiensten levert uiteraard ook het risico op dat een auditor het werk van zijn collega's van hetzelfde netwerk moet beoordelen, wat de onafhankelijkheid in het gedrang brengt.

Ook al zijn er veel wetenschappelijke onderzoeken in verband met dit thema uitgevoerd, harde bewijzen zijn er tot nu toe nog niet gevonden. Frankel, Johnson & Nelson (2002) hebben naar aanleiding van de vereiste, die in de Verenigde Staten door de SEC werd opgelegd in 2000 om zowel de honoraria voor auditdiensten als non-auditdiensten te vermelden in de jaarrekening, een onderzoek uitgevoerd in verband met de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor en het verlenen van adviesdiensten. Volgens het onderzoek van Frankel et al. (2002) schaden de bedrijfsrevisoren hun onafhankelijkheid als klanten meer non-auditdiensten aankopen. Maar Ashbaugh, LaFond & Mayhew (2003) hebben de resultaten van Frankel et al. (2002) opnieuw onderzocht en vinden geen significante bewijzen die de theorie van Frankel et al. (2002) ondersteunen. Volgens de resultaten van Ashbaugh et al. (2003) zijn de resultaten van Frankel et al. (2002) gevoelig aan de gekozen factoren bij het onderzoeksofzet. Ook andere onderzoekers, zoals Chung & Kallapur (2003) en Larcker & Richardson (2003), ondersteunen de bevindingen van Ashbaugh et al. (2003). Het is dus duidelijk dat er geen eenduidigheid bestaat in de

gepubliceerde literatuur, hoewel het probleem van de onafhankelijkheid onbetwistbaar lijkt te zijn.

Een andere bedreiging voor de onafhankelijkheid is familiariteit, die zich onder andere kan uiten in een te langdurige werkrelatie. Om deze reden heeft de Belgische wetgever de regels inzake de rotatie van de bedrijfsrevisoren aangepast. Het IBR stelt dat wanneer bepaalde leden van het auditteam geregeld en voor lange tijd aan één bepaalde opdracht meewerken er zich bedreigingen voor de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor voordoen. Deze bedreigingen zouden ontstaan door een te verregaand vertrouwen of te grote familiariteit tussen de bedrijfsrevisor en het management (norm 6 inzake onafhankelijkheid). In België is er sinds 29 juni 2008 de verplichting voor organisaties van openbaar belang om de voornaamste vennoot/vennoten die deze organisaties controleert/controleren na maximaal 6 jaar te vervangen (norm 6 inzake onafhankelijkheid); de bedrijfsrevisor mag dus maximaal twee termijnen van drie jaar opnemen. We dienen echter op te merken dat het auditkantoor niet dient te roteren. Deze nieuwe wetregel werd opgenomen in de normen van het IBR inzake bepaalde aspecten verbonden met de onafhankelijkheid van de commissaris. De Europese richtlijnen opgesteld door de Europese commissie hebben een minder strenge vereiste bepaald. Zij vereisen namelijk dat de voornaamste bedrijfsrevisoren van de wettelijke controle van een bepaalde onderneming na maximaal 7 jaar vervangen worden (Art. 42 §2)¹. Om dezelfde reden heeft de Verenigde Staten omtrent dit onderwerp een regel uitgewerkt in de Sarbanes-Oxley act die sinds 30 juli 2002 in werking getreden is. De act stelt dat de lead partners maximum 5 jaar eenzelfde auditklant mogen controleren. Na deze 5 jaar moet een andere auditpartner of auditkantoor de opdracht overnemen en dient de vorige auditor 5 jaar te wachten voordat hij terug een audit bij datzelfde bedrijf mag uitvoeren (sectie 203)². We kunnen dus besluiten dat de regels van de Verenigde Staten het strengste zijn.

¹ Richtlijn van 17 mei 2006 betreffende de wettelijke controles van (geconsolideerde) jaarrekeningen

² Sarbanes-Oxley Act, 2002

Aan de hand van een literatuurstudie is het niet mogelijk om de bezorgdheden van de SEC en de Belgische wetgeving omtrent dit onderwerp te bevestigen. Johnson, Khurana & Reynolds (2002) hebben namelijk gevonden dat korte ambtstermijnen van twee tot drie jaar een lagere auditkwaliteit veroorzaken. Echter vinden zij geen bewijs dat de auditkwaliteit daalt als de ambtstermijn groter of gelijk is aan negen jaar. Het onderzoek van Myers, Myers & Omer (2003) bevestigt dat de auditkwaliteit niet daalt als de ambtstermijn langer wordt, maar zij kunnen aan de hand van hun onderzoek niet bevestigen dat de auditkwaliteit stijgt als de ambtstermijn langer wordt. De onderzoeken van Manry, Mock & Turner (2008), Geiger & Raghunandan (2002) en Carcello & Nagy (2004) bevestigen bovenstaande bevindingen, maar er dient opgemerkt te worden dat er een belangrijk verschil is tussen de onafhankelijkheid in wezen en in schijn, wat later besproken zal worden. Dao, Mishra & Raghunandan (2008) stellen dat een langere ambtstermijn negatief aanzien wordt door de investeerders. De investeerders veronderstellen dat bij een langere ambtstermijn de onafhankelijkheid geschaad wordt en de auditkwaliteit dus lager ligt; dit verwijst natuurlijk naar de onafhankelijkheid in schijn. Ook hier kan er besloten worden dat er geen eenduidigheid is binnen de literatuur.

Lee, Mande & Song (2009) hebben onderzocht of de termijn tussen het einde van het boekjaar en het indienen van de auditverklaring (de audit lag) beïnvloed wordt door de ambtstermijn en het verlenen van non-auditdiensten. Tijdens hun onderzoek gaan zij ervan uit dat een kortere termijn op een hogere efficiëntie wijst. Volgens hen stijgt de auditefficiëntie als de ambtstermijn langer wordt, dus de afleveringstermijn van de auditverklaring is dan korter. Ook besluiten zij dat de auditefficiëntie stijgt als de bedrijfsrevisoren non-auditdiensten uitvoeren. Deze resultaten wijzen erop dat de ambtstermijn en de non-auditdiensten een positieve invloed hebben op de kennis van de auditor en kan er dus op wijzen dat beide factoren de auditkwaliteit verbeteren, maar zij hebben zoals de meeste onderzoekers het gezamenlijke effect van beide factoren niet onderzocht. Er dient wel opgemerkt te worden dat een kleine audit lag niet noodzakelijk overeenstemt met een betere auditefficiëntie en dus een hogere auditkwaliteit; een grote audit lag kan ook samengaan met een hogere auditkwaliteit, als de vertraging te wijten is

aan onenigheid tussen het topmanagement en de auditor en langdurige onderhandelingen om aanpassingen aan de jaarrekening door te voeren.

De PCAOB heeft in augustus 2011 een publieke raadpleging geopend³ om na te gaan of kantoorrotatie niet te verkiezen is boven partnerrotatie. De vereniging merkt wel enkele belangrijke nadelen op. De twee belangrijkste nadelen zijn een hogere auditkost en een hogere kans op een faling van de audit tijdens de eerste jaren van de ambtstermijn van het auditkantoor (PCAOB, 2011b). Ook de Europese Commissie heeft een openbare raadpleging lopen omtrent dit onderwerp, namelijk het groenboek van 2010 stelt de vraag of de ambtstermijn van het auditkantoor dient beperkt te worden in de tijd (Europese Commissie, 2010).

1.2 Centrale onderzoeksvraag

Naar aanleiding van het praktijkprobleem wordt in deze masterproef onderzocht of het verschaffen van non-auditdiensten en de ambtstermijn een invloed hebben op de onafhankelijkheid van de auditor. Meer specifiek wordt er onderzocht of deze twee elementen gezamenlijk een invloed hebben op de onafhankelijkheid en dus op de auditkwaliteit. De centrale onderzoeksvraag van deze masterproef wordt als volgt geformuleerd:

“Wat is het gezamenlijke effect van het verschaffen van non-auditdiensten en de duur van het mandaat op de onafhankelijkheid van de externe auditor en dus op de auditkwaliteit?”

De literatuur in verband met dit onderwerp is beperkt. Wij vonden slechts één onderzoek dat beide factoren in combinatie met elkaar onderzocht heeft. Gul, Jaggi & Krishnan (2007) hebben het gezamenlijke effect van de ambtstermijn en de honoraria van de non-auditdiensten op de onafhankelijkheid onderzocht. Het onderzoek stelt dat het verlenen van non-auditdiensten enkel een negatieve invloed op de onafhankelijkheid van de externe auditor heeft als de ambtstermijn kort is, namelijk kleiner of gelijk aan drie jaar. De

³ De publieke raadpleging loopt nog tot april 2012 (PCAOB, 2012).

bovenstaande stelling is bovendien enkel statistisch significant aangetoond voor kleine klanten, maar niet voor grote klanten van een auditkantoor.

1.3 De deelvragen

Voor de beantwoording van de hoofdvraag dienen er ook enkele deelvragen beantwoord te worden. Dit doen we zowel aan de hand van een literatuurstudie als een praktijkonderzoek.

- *Wat houdt de externe audit of wettelijke controle in?*

Hier wordt onderzocht wat de taak van de bedrijfsrevisor inhoudt en wie deze taak uitvoert.

- *Wat is het commissarisverslag en waarom is dit document zo belangrijk in de kapitaalmarkt?*

Ook dienen we na te gaan wat het commissarisverslag juist inhoudt en hoe het opgesteld dient te worden. We onderzoeken ook waarom dit verslag zo belangrijk is voor de investeerders.

- *Wat wordt er verstaan onder onafhankelijkheid van de auditor? Hoe kan men de onafhankelijkheid van de auditor meten?*

Natuurlijk dient er onderzocht te worden wat de term "onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor" betekent. Ook dient er bepaald te worden hoe deze abstracte term gemeten of geobserveerd kan worden.

- *Welke regels bestaan er omtrent het verschaffen van adviesdiensten en het honorarium van de bedrijfsrevisor? Dient de wetgeving aangepast te worden om de onafhankelijkheid te waarborgen?*

Er dient grondig onderzocht te worden welke wetten er in België van toepassing zijn. Ook hebben we hier ook aandacht voor andere belangrijke landen.

- Wat schrijft de wet voor in verband met de ambtstermijn en de rotatie van de lead partner?

Hier gaan we nagaan of er een wetsregel is, zowel in België als in Amerika, dat de ambtstermijn van de lead partner en/of het auditteam beperkt.

- *Wat houdt auditkwaliteit in en hoe kan deze gemeten worden?*

Verder dient er onderzocht te worden of een wettelijke controle een verschillende kwaliteit kan hebben. Ook dient er gekeken te worden hoe deze abstracte term gemeten kan worden.

- *Welke maatregelen voeren de auditkantoren in om de onafhankelijkheid te waarborgen?*

Hier zal onderzocht worden welke maatregelen de auditkantoren nemen om de onafhankelijkheid te waarborgen. Ook zal er gekeken worden naar het type maatregel(en) die het auditkantoor toepast.

- *Wat zijn de meningen van bedrijfsrevisoren omtrent dit onderwerp?*

Aan de hand van enkele interviews willen we nagaan hoe de mening van bedrijfsrevisoren aansluit bij de wetenschappelijke literatuur en de bevindingen van ons onderzoek.

1.4 Onderzoeksopzet

Het onderzoek voor deze masterproef wordt uitgevoerd in drie delen. Het eerste deel omvat een exploratieve studie om een goede theoretische achtergrond te ontwikkelen. Een uitgebreide literatuurstudie (hoofdstuk twee tot en met vier) wordt uitgevoerd om de theorieën van de onderzoekers in verband met deze materie te ontdekken.

Aan de hand van de bevindingen tijdens de literatuurstudie wordt het eigenlijke empirische onderzoek opgesteld. Hiervoor zal ik de nodige gegevens verzamelen van Belgische beursgenoteerde ondernemingen aan de hand van de DVD van het Bureau van Dijk. Deze databank bevat de jaarrekeningen van alle ondernemingen. Ook bevat de databank de

jaarrekeningen van de belangrijkste Luxemburgse ondernemingen. Gezien het feit dat de ondernemingen verplicht zijn om hun audit- en advieshonorariagegevens in de jaarrekening te vermelden is dit een geschikt middel om het onderzoek te starten. Aan de hand van de cijfergegevens zal een regressieanalyse uitgevoerd worden.

Bij het uitvoeren van de regressieanalyse dienen relevante onafhankelijke variabelen opgenomen te worden. Ten eerste zullen de onderzochte bedrijven in twee groepen opgedeeld worden: degenen met een BIG4-auditor en degenen met een niet-BIG4-auditor. Vervolgens wordt ook opgenomen hoe lang dezelfde bedrijfsrevisor de audit al uitvoert bij een gegeven onderneming. Ook wordt rekening gehouden met het feit of de onderneming een verlies gerapporteerd heeft of niet. Verder zullen we nog enkele andere onafhankelijke variabelen, die besproken worden in hoofdstuk vijf, opnemen.

Het derde deel omvat twee open interviews met bevoorrechte getuigen, namelijk bedrijfsrevisoren. Het doel van deze interviews is om meer inzicht te verwerven in de standpunten van deze belangrijke partij. De interviews dienen een overzicht van de meningen en gedachten in verband met dit onderwerp weer te geven. Ook worden de gevonden resultaten van het empirisch onderzoek voorgelegd aan deze bevoorrechte getuigen.

1.5 Grenzen en beperkingen

'Onafhankelijkheid in wezen' is niet rechtstreeks te onderzoeken. Het is nodig gebruik te maken van een proxy die wel meetbaar is. In het wetenschappelijke onderzoek betreffende auditing zijn daarvoor diverse voostellen te vinden. Tijdens het empirische onderzoek van deze masterproef zal 'de onafhankelijkheid in wezen' gemeten worden aan de hand van de auditkwaliteit. Dit gezien het feit dat een hoge auditkwaliteit een sterke mate van onafhankelijkheid vereist. Auditkwaliteit is op zijn beurt evenmin direct waarneembaar. Ook hiervoor zullen een aantal proxies moeten gebruikt worden. Concreet zal 'de onafhankelijkheid in wezen' gemeten worden door de mate van vermoedelijke earnings management of winstmanipulatie wat op zijn beurt weer gemeten kan worden door de

aanwezigheid van discretionary/abnormale accruals. Gul et al. (2007), Frankel et al. (2002) en Ashbaugh et al. (2002) maken gebruik van deze definitie tijdens hun onderzoek.

'Onafhankelijkheid in schijn' is evenmin direct observeerbaar. Dopuch, King & Schwartz (2003) hebben de 'onafhankelijkheid in schijn' aan de hand van de perceptie van potentiële investeerders ten opzichte van bedrijfsrevisoren in een bepaalde situatie onderzocht. Een andere proxy voor 'onafhankelijkheid in schijn' kan gevonden worden in de audithonoraria. Dopuch et al. (2003) veronderstelden dat 'de onafhankelijkheid in schijn' daalt als de ratio honoraria van de non-auditdiensten ten opzichte van de totale honoraria stijgt, aangezien een investeerder dan veronderstelt dat er een (te sterke) economische band tussen de auditor en het managementteam aanwezig is. Hieruit kunnen we afleiden dat de investeerders een auditor minder onafhankelijk achten als de bovenstaande ratio stijgt. Wij zullen deze theorie gebruiken om de onafhankelijkheid in schijn te meten. Wij gebruiken de volgende ratio: de totale waarde van de non-auditdiensten ten opzichte van de totale waarde van de auditdiensten, de non-auditdiensten en de waarde voor andere controleopdrachten. Een alternatieve maatstaf, de audithonoraria van één bepaalde onderneming ten opzichte van de totale opbrengsten van het auditkantoor of de lead partner van het kantoor, die de economische onafhankelijkheid van de lead partner of het auditkantoor ten opzichte van één bepaalde onderneming weergeeft, is aan de hand van de gepubliceerde jaarrekening erg moeilijk betrouwbaar te bepalen.

Hoofdstuk 2: De externe audit

In hoofdstuk 2 gaan we na wat de externe, financiële audit, ook gekend onder de term "wettelijke controle", inhoudt. Verder bespreken we enkele belangrijke aspecten in verband met de externe audit, zoals de verschillende soorten auditopinions en het controleverslag.

2.1 Rol van de bedrijfsrevisor in de kapitaalmarkt

"Investor protection is paramount in everything we do. Investors rely on the integrity of the numbers to make their investment decisions, and the sanctity of these numbers forms the very foundation on which confidence in America's markets is built. Enduring public confidence begins with the auditor." (Turner⁴, 2000)

Investerders vertrouwen hun kapitaal toe aan het management van een onderneming in de hoop een redelijke return te bekomen. De aandeelhouders hebben in dat opzicht een vordering ten opzichte van de onderneming. Gezien het feit dat bv. een beursgenoteerde onderneming veel aandeelhouders heeft, is het onmogelijk dat zij allen tezamen de onderneming besturen. Zij stellen hier een managementteam voor samen. Doordat de aandeelhouders het management niet voortdurend kunnen controleren ontstaat er het agency-probleem. Het agency-probleem stelt dat het management haar eigen belangen behartigt en niet automatisch in het belang van de aandeelhouders handelt. Het management is in staat om op dergelijke manier te handelen doordat het meer informatie bezit dan de aandeelhouders. Er is namelijk informatieasymmetrie aanwezig. Om dit probleem tegen te gaan dient het management financiële overzichten op te stellen die weergeven hoe de financiële bronnen van de aandeelhouders in de onderneming besteed worden (Quick & Warming-Rasmussen, 2009 en Asbaugh, 2004).

De bedrijfsrevisor bevindt zich in een positie waarbij hij het agency-probleem (het belangenconflict) en de informatieasymmetrie kan verkleinen, doordat de bedrijfsrevisor een uitspraak doet over de getrouwe weergave van de financiële overzichten die werden

⁴ Chief Accountant, U.S. Securities & Exchange Commission

opgesteld door het management. ISA 200 omschrijft het doel van de wettelijke controle als volgt: *"...het versterken van de mate waarin de beoogde gebruikers in de financiële overzichten vertrouwen stellen."* (p. 4). Volgens dezelfde ISA kan de bedrijfsrevisor het doel bereiken door: *"het verkrijgen van een redelijke mate van zekerheid over de vraag of de financiële overzichten als geheel vrij zijn van een afwijking van materieel belang die het gevolg is van fraude of van fouten..."* (p. 5).

2.2 Het beroep

De organisatie van het beroep wordt nationaal geregeld op basis van de richtlijnen bepaald door de Europese Unie. Het IBR, het Instituut van de Bedrijfsrevisoren, is een publiekrechtelijke organisatie, die de IBR-normen opstelt. Ook wordt het instituut belast met de volgende taken (art. 3 wet 22 juli 1953⁵):

- waken over de opleiding;
- voorzien in een bestendig korps van specialisten die bekwaam zijn de functie van bedrijfsrevisor te vervullen met alle vereisten inzake bevoegdheid, onafhankelijkheid en beroepseerlijkheid;
- toezicht uit te oefenen op de behoorlijke uitvoering van de aan zijn leden toevertrouwde opdrachten;
- Organisatie van de kwaliteitscontrole.

De Europese commissie legt aan de hand van de Europese Richtlijn van 17 mei 2006 internationale normen op voor het uitvoeren van een audit, namelijk de "International Standards on Auditing (ISA)". In België heeft men deze normen hernoemt tot "*Internationale controlestandaarden*". De wettelijke grondslag in ons land zijn momenteel nog de IBR-normen, die weliswaar gebaseerd zijn op de ISA en verplicht zijn voor elke statutaire audit. Er dient opgemerkt te worden dat de IBR-normen op verscheidene punten afwijken van de internationale controlestandaarden. De ISAs zijn vanaf 15 december 2012 voor alle wettelijke controles van organisaties van openbaar belang verplicht en vanaf 15 december 2014 voor wettelijke controles van alle andere ondernemingen. Deze normen bepalen de

⁵ wet 22 juli 1953 houdende oprichting van een Instituut van de Bedrijfsrevisoren en organisatie van het publiek toezicht op het beroep van bedrijfsrevisor

wijze waarop de bedrijfsrevisor de jaarrekening van een onderneming moet controleren en de wijze waarop hij zijn controleverslag dient op te stellen. Later komen we terug op de belangrijkste normen inzake de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor.

2.3 Welke ondernemingen?

Voor de audit is het relevant een onderscheid te maken tussen twee soorten ondernemingen, namelijk de vennootschappen en de verenigingen zonder winstoogmerk. Voor beide types werden andere regels opgesteld om te bepalen of zij verplicht zijn om een bedrijfsrevisor aan te stellen. We dienen op te merken dat zowel verenigingen als vennootschappen die niet voldoen aan de opgestelde criteria om een bedrijfsrevisor aan te stellen, altijd facultatief een externe auditcontrole mogen laten uitvoeren.

Indien een non-profit onderneming verplicht is om een audit te laten uitvoeren, dient deze wettelijke controle conform de wetregels van het Wetboek van Vennootschappen en de controlenormen te zijn, zoals een audit van vennootschappen.

2.3.1 VZW's

Om te bepalen welke VZW's een bedrijfsrevisor moeten aanstellen, dienen we de wet van 27 juni 1921, de wet betreffende de verenigingen zonder winstoogmerk, de internationale verenigingen zonder winstoogmerken en de stichtingen, nader te bekijken. Deze wet werd in 2002 gewijzigd. Voor deze wijziging ontsnapten de non-profit bedrijven aan een externe auditcontrole. De nieuwe wet heeft als doel om de sector nieuw leven in te blazen door een betere doorzichtigheid en informatieverstrekking (Christiaens, Balestra, Debroux-Leddert, & Ghysels, 2004).

Een vereniging zonder winstoogmerk moet volgens artikel 17 §5 van de aangepaste VZW-wet één of meer commissarissen (bedrijfsrevisoren) belasten met de controle van de financiële toestand, van de jaarrekening en de regelmatigheid van de verrichtingen die in de jaarrekening moeten worden voorgesteld wanneer:

- het aantal tewerkgestelde werknemers, gemiddeld over het jaar, het equivalent van 100 voltijdse werknemers overschrijdt

OF

- indien de vereniging bij de afsluiting van het boekjaar twee van de volgende drie criteria overschrijdt:
 - gemiddeld 50 voltijdse werknemers over het jaar ingeschreven
 - in totaal 6.250.000 EUR aan andere dan uitzonderlijke ontvangsten (exclusief de belasting over de toegevoegde waarde)
 - een balanstotaal van 3.125.000 EUR

2.3.2 Vennootschappen

Om te bepalen of een welbepaalde vennootschap verplicht is om een bedrijfsrevisor aan te stellen kijken we naar het wetboek van vennootschappen. Volgens artikel 141 zijn de volgende vennootschappen **niet verplicht** om een bedrijfsrevisor aan te stellen:

- kleine ondernemingen;
- vennootschappen onder firma;
- gewone commanditaire vennootschappen;
- coöperatieve vennootschappen met onbeperkte aansprakelijkheid waarvan alle onbeperkt aansprakelijke vennoten natuurlijke personen zijn;
- economische samenwerkingsverbanden waarvan geen enkel lid onderworpen is aan de controle door een commissaris;
- landbouwvennootschappen.

Uit artikel 15 §1 kunnen we afleiden dat een vennootschap **groot** is en een commissaris dient aan te stellen indien:

- haar gemiddeld personeelsbestand op jaarbasis meer dan 100 bedraagt

OF

- zij het laatst en het (voorlaatst) afgesloten boekjaar meer dan één van de volgende criteria overschrijdt:
 - jaargemiddelde van het personeelsbestand: 50
 - jaaromzet (exclusief btw): 7 300 000 EUR
 - balanstotaal: 3 650 000 EUR

2.4 Doel van de externe audit

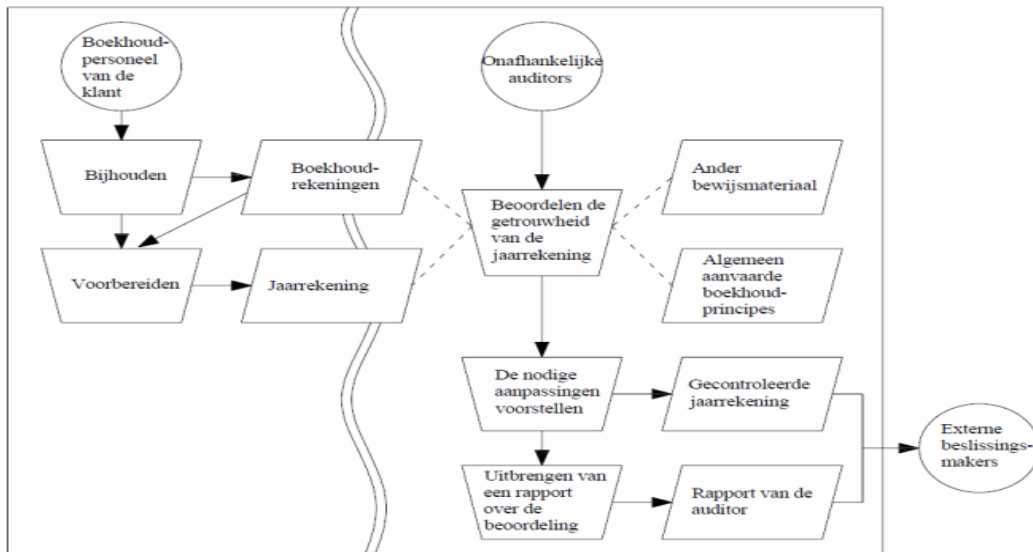
De Belgische algemene controlenorm (ACN 1.3) omschrijft het doel van de controle als volgt: *“het tot uitdrukking brengen van een deskundig oordeel (verklaring) over de financiële overzichten van een entiteit.”* (p. 3). De controle van een jaarrekening heeft dus tot doel vast te stellen dat (ACN 1.3.1):

- de boekhouding en de jaarrekening opgemaakt en voorgesteld worden overeenkomstig de van toepassing zijnde wettelijke en reglementaire bepalingen;
- de jaarrekening (balans, resultatenrekening en de toelichting) een getrouw beeld geeft van het vermogen, de financiële toestand en de resultaten van de entiteit, rekening houdend met de wettelijke en reglementaire beschikkingen ter zake, en dat de in de toelichting gegeven verantwoording relevant is.

Bovendien kan een bedrijfsrevisor belast worden met andere opdrachten, dan de bovenstaande, overeenkomstig de wet of op aanvraag van de entiteit zelf of met de toestemming van de entiteit (ACN 1.3.2). Tijdens de uitvoering van zijn opdracht, dient de bedrijfsrevisor ook rekening te houden met de mogelijkheid van fraude. De bedrijfsrevisor dient de controle zo op te stellen, dat hij een redelijke mate van zekerheid verwerft dat de financiële overzichten geen afwijkingen van materieel belang, als gevolg van fraude of van het maken van fouten, bevatten (ACN 1.3.4). Vervolgens dient de bedrijfsrevisor zelf de omvang van de controle rekeninghoudend met de doeleinden vastgelegd in de wet of de reglementen te bepalen. Hij moet er dus voor zorgen dat de controles **“volkomen”** zijn. Dit betekent dat de controles alle elementen van de jaarrekening die van belang zijn voor het opstellen van de financiële overzichten dienen te bevatten (ACN 1.4).

Figuur 1 geeft schematisch een overzicht van het doel van de audit. Uit het schema kunnen we afleiden dat een bedrijfsrevisor de jaarrekening niet enkel controleert aan de hand van boekhoudrekeningen, maar ook gebruik maakt van ander bewijsmateriaal, dat eventueel van buiten de onderneming afkomstig is. Ook zien we dat de bedrijfsrevisor de beoordeling baseert op de algemeen aanvaarde boekhoudprincipes. De externe beslissingsmakers

steunen op de gecontroleerde jaarrekening en het opinierapport van de auditor om hun beslissingen te nemen.

Figuur 1: Audit van de jaarrekening (Whittington, Pany, Meigs, & Meigs, 1992)

2.5 Het commissarisverslag

2.5.1 De inhoud

Het resultaat van een financiële audit is het commissarisverslag of de controleverklaring. De bedrijfsrevisor zal op basis van al de verzamelde informatie de financiële staten in hun **geheel** beoordelen. Na deze beoordeling communiceert de bedrijfsrevisor de gevonden gebreken aan de auditklant. De auditklant dient dan indien nodig aanpassingen aan te brengen. Aan de hand van de uitgevoerde aanpassingen zal de bedrijfsrevisor een controleverslag opstellen dat bij de jaarrekening gevoegd wordt (Gramling, Rittenberg, & Johnstone, 2010).

Het controleverslag bestaat uit twee delen. Het eerste deel van het rapport rapporteert over het getrouw beeld van de jaarrekening. Het tweede deel daarentegen heeft geen effect op de opinie van de bedrijfsrevisor over het getrouw beeld van de jaarrekening. Het controleverslag dient ondertekend en gedagtekend te worden door de bedrijfsrevisoren (art 144 w.venn.).

Het eerste deel van het controleverslag bestaat uit de volgende drie elementen (art. 144, 1°, 2° en 4° w.venn.):

- **een inleiding**, waarin tenminste wordt vermeld op welke jaarrekening de controle betrekking heeft en volgens welk boekhoudkundig referentiestelsel ze werd opgesteld;
- **een beschrijving van de reikwijdte van de controle**, waarin ten minste wordt aangegeven welke normen voor de controle bij de uitvoering ervan zijn in acht genomen en of zij van het bestuursorgaan en aangestelden van de vennootschap de toelichtingen en de informatie hebben bekomen die nodig is voor hun controle;
- **een verklaring waarin de commissarissen hun oordeel geven** of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van het vermogen, van de financiële toestand en van de resultaten van de vennootschap overeenkomstig het toepasselijk boekhoudkundig referentiestelsel en, in voorkomend geval, of de jaarrekening aan de wettelijke vereisten voldoet.

Artikel 144 (3°, 6°, 7°, 8°) van het wetboek van vennootschappen geeft ook weer welke bijkomende informatie en vermeldingen in het tweede deel van het controleverslag weergegeven dienen te worden, namelijk:

- een vermelding die aangeeft dat de boekhouding is gevoerd in overeenstemming met de wettelijke en bestuursrechtelijke voorschriften die daarop van toepassing zijn;
- een vermelding die aangeeft of het jaarverslag de door de artikelen 95 en 96 vereiste inlichtingen bevat en in overeenstemming is met de jaarrekening voor hetzelfde boekjaar;
- een vermelding die aangeeft of de winstbestemming die aan de algemene vergadering wordt voorgelegd, in overeenstemming is met de statuten en met dit wetboek;
- de vermelding of zij kennis hebben gekregen van verrichtingen gedaan of beslissingen genomen met overtreding van de statuten of bepalingen van dit wetboek. Deze laatste vermelding kan echter worden weggelaten wanneer de openbaarmaking van de overtreding aan de vennootschap onverantwoorde schade kan berokkenen, onder meer omdat het bestuursorgaan gepaste maatregelen heeft genomen om de aldus ontstane onwettige toestand te verhelpen.

Tot slot kan de bedrijfsrevisor volgens artikel 144, 5° wetboek van vennootschappen verwijzen naar bepaalde aangelegenheden waarop de commissaris in het bijzonder de aandacht wil vestigen ongeacht of al dan niet een voorbehoud werd opgenomen in de

verklaring. Dit kan op twee manieren gebeuren, namelijk een toelichtende paragraaf in het eerste deel van het controleverslag of een bijkomende paragraaf in het tweede deel van het verslag. De toelichtende paragraaf wordt verder nog besproken.

ISA 700 beschrijft hoe de bedrijfsrevisor het controleverslag dient op te stellen en welke zijn verantwoordelijkheden zijn. De ISA schrijft expliciet de twee volgende doelstellingen voor de bedrijfsrevisor weer:

- het vormen van een oordeel over de financiële overzichten op basis van een evaluatie van de conclusies getrokken uit de verkregen controle-informatie; en
- het op duidelijke wijze tot uitdrukking brengen van het oordeel middels een schriftelijk rapport dat tevens de basis voor dat oordeel beschrijft.

Ook bepaalt ISA 700 de inhoud van het controleverslag. De inhoud bevat vijf elementen:

- een inleidende paragraaf;
- de beschrijving van de verantwoordelijkheden van het management bij het opstellen en presenteren van de financiële overzichten;
- de beschrijving van de verantwoordelijkheden van de bedrijfsrevisor;
- het oordeel van de auditor;
- overige rapporteringverantwoordelijkheden.

2.5.2 Het oordeel

Er zijn vier auditverklaringen mogelijk, namelijk:

- unqualified opinion of de goedkeurende verklaring zonder voorbehoud;
- qualified opinion of de goedkeurende verklaring met voorbehoud;
- adverse opinion of de afkeurende verklaring;
- disclaimer of opinion of de onthoudende verklaring.

De algemene controlenormen laten sinds december 1997 toe om de verklaring zonder voorbehoud en de verklaring met voorbehoud aan te vullen met een toelichtende paragraaf (IBR, 1998).

Een goedkeurende verklaring zonder voorbehoud is enkel mogelijk indien de jaarrekening een getrouw beeld van de werkelijkheid weergeeft en de auditor een volkomen

controle heeft kunnen uitvoeren. Dit wil zeggen dat de (geconsolideerde) jaarrekening geen afwijkingen van materieel belang bevat en er rekening gehouden is met de wettelijke en reglementaire voorschriften en de boekhoudstandaarden (ACN 3.4.2, 3.5.2).

De bedrijfsrevisor kan een toelichtende paragraaf toevoegen indien er een betekenisvolle onzekerheid in de jaarrekening of het jaarverslag wordt aangegeven. Een voorbeeld waarbij een toelichtende paragraaf kan gebruikt worden, is: de onderneming heeft continuïteitsproblemen, maar de auditor gelooft in het voorgestelde herstelplan van het management (ACN 3.6).

Een toelichtende paragraaf (IBR, 1998) kan volgens het IBR en dus de controlenormen een verklaring enkel aanvullen in twee gevallen, namelijk:

- in geval van een betekenisvol probleem inzake de bedrijfscontinuïteit;
- in geval er een betekenisvolle onzekerheid bestaat (op een ander vlak dan de bedrijfscontinuïteit), die niet van aard is om een onthoudende verklaring te verantwoorden.

Echter dienen we op te merken dat de bedrijfsrevisor enkel van een toelichtende paragraaf gebruik mag maken indien de onzekerheid in het jaarverslag of in de toelichting van de jaarrekening vermeld wordt. Indien hij niet kan verwijzen naar een dergelijke vermelding dient hij een gekwalificeerde verklaring⁶ af te leveren (IBR,1998).

De bedrijfsrevisor dient een toelichtende paragraaf toe te voegen indien er redenen zijn om de aandacht te vestigen op een betekenisvol probleem inzake bedrijfscontinuïteit. De controlenorm 3.6.2 omschrijft een onzekerheid als volgt:

Een situatie waarvan de afloop afhankelijk is van toekomstige verrichtingen of gebeurtenissen, die niet onder de rechtstreekse controle vallen van de entiteit en die een weerslag op de (geconsolideerde) jaarrekening kunnen hebben. (p. 19)

Het is aan de bedrijfsrevisor om te bepalen of de hypothese van bedrijfscontinuïteit verantwoord is. De auditor heeft dus de maatschappelijke verantwoordelijkheid om te

⁶ Een verklaring met voorbehoud, een onthoudende verklaring of een afkeurende verklaring

bepalen of de onderneming haar activiteiten nog voor een periode van minstens 12 maanden, te rekenen vanaf de afsluitingsdatum van het boekjaar, zal kunnen voortzetten. Volgens het periodieke bericht van 2004 van de IBR inzake de toelichtende paragraaf, is het onverantwoord om niet gebruik te maken van de toelichtende paragraaf in de volgende omstandigheden:

- er is een overgedragen verlies (of twee jaar verlies na elkaar);
- er is dus de facto meer dan eens – en zeker wanneer de verliezen niet voornamelijk door afschrijvingen, waardeverminderingen of voorzieningen werden veroorzaakt – een betekenisvolle onzekerheid;
- er is een passende verantwoording van het bestuursorgaan in het jaarverslag of de toelichting bij de jaarrekening, met betrekking tot de toepassing van de waarderingsregels in het perspectief van continuïteit;
- de hypothese van continuïteit is aannemelijk;
- en er kan dus op redelijke wijze worden verondersteld dat de vennootschap in staat is haar activiteiten verder te zetten tot aan de volgende afsluitdatum.

De bedrijfsrevisor zal overgaan tot **een goedkeurende verklaring met voorbehoud** in twee situaties. Ten eerste, de bedrijfsrevisor erkent een beperking in de uitvoering van de werkzaamheden. Dit is mogelijk indien bij een controle niet gesteund kan worden op een interne controle en er geen of niet voldoende alternatieve controleprocedures beschikbaar zijn of indien een gedeelte van de (geconsolideerde) jaarrekening niet gecontroleerd kan worden (ACN 3.7.2). Ten tweede, de bedrijfsrevisor zal tot dit type auditverklaring komen als er onenigheid met de leiding bestaat inzake de boekhoudregels en –methoden, hun toepassingsmodaliteiten of de geschiktheid van de informatie die in de (geconsolideerde) jaarrekening wordt weergegeven (ACN 3.7.3).

Indien de bedrijfsrevisor een voorbehoud formuleert, kan er ook nog een toelichtende paragraaf met betrekking tot een ander onderwerp, dan het onderwerp van het voorbehoud, toegevoegd worden (ACN 3.8).

De bedrijfsrevisor kan slechts in twee gevallen **een onthoudende verklaring** geven (ACN 3.9.1). Ten eerste, indien de verstrekte informatie zo ontoereikend is dat het onmogelijk is om een gefundeerd oordeel te geven over het getrouwe beeld van het vermogen, de

financiële positie en de resultaten van de entiteit of het geconsolideerd geheel. Twee voorbeelden zijn: de onmogelijkheid om bepaalde essentiële controleprocedures uit te voeren en de accidentele verdwijning van de verantwoordingsstukken en/of boeken van de boekhouding. Ten tweede, wanneer de toestand van de entiteit gekenmerkt wordt door talrijke onzekerheden, die op betekenisvolle wijze de (geconsolideerde) jaarrekening beïnvloeden zodanig dat de toevoeging van een toelichtende paragraaf niet als voldoende zou kunnen beschouwd worden.

We dienen echter op te merken dat de auditor enkel een onthoudende verklaring mag afleveren nadat hij alles heeft gedaan om vast te stellen dat er geen enkele alternatieve controletechniek bestaat om de onzekerheden te elimineren.

De bedrijfsrevisor dient volgens de controlenorm 3.9.2 **een afkeurende verklaring** te geven indien de bedrijfsrevisor de rekeningen niet kan goedkeuren omdat hij met de leiding van mening verschilt op verscheidene punten die dermate belangrijk zijn dat zelfs geen verklaring met voorbehoud kan worden afgeleverd. Het verschil in mening moet zijn oorsprong vinden in het feit dat de (geconsolideerde) jaarrekening geen getrouw beeld geeft van het vermogen en de financiële toestand. Ook is dit type verklaring mogelijk indien de jaarrekening niet werd opgesteld overeenkomstig de voorschriften van het gebruikte boekhoudkundig referentiestelsel, zodat het getrouw beeld wordt aangetast. Het verslag dient te vermelden wat de cijfermatige weerslag van dit meningsverschil op het vermogen, de financiële positie en de resultaten van de entiteit is. Ook dient de bedrijfsrevisor de omstandigheden en zijn beslissing uiteen te zetten in één of meer paragrafen voor zijn oordeel.

Onderstaande figuur (IBR, 2004) geeft in schematische vorm de beslissingscriteria en het soort auditverklaring weer indien er tijdens het auditproces problemen opduiken, waardoor een goedkeurende verklaring zonder voorbehoud en zonder toelichtende paragraaf niet mogelijk is.

Vertrouwen in de herstel mogelijkheden	Informatie in het jaaverslag		
		Ja	Nee
Ja		Toelichtende paragraaf	Verklaring met voorbehoud
Nee		Onthouding	Afkeurende verklaring

Figuur 2: Beslissingscriteria auditopinie (IBR, 2004)

2.6 Onderzoek Graydon

Het handelsinformatiecentrum Graydon Belgium N.V. heeft in 2003 (onderzoek 1) en 2009 (onderzoek 2) een onderzoek betreffende het type controleverklaringen dat door de commissarissen worden uitgevaardigd, bekend gemaakt. Zij hebben onderzocht welk type het meeste voorkomt. Graydon maakt een onderscheid tussen de volgende auditverklaringen: de goedkeurende verklaring zonder voorbehoud, goedkeurende verklaring zonder voorbehoud met toelichtende paragraaf, de goedkeurende verklaring met voorbehoud, de onthoudende verklaring en de afkeurende verklaring. De eerste twee verklaringen worden als positief aanzien, terwijl de drie laatste verklaringen een negatief beeld van de onderneming geeft.

2.6.1 Onderzoek 1

Uit tabel 9⁷ kunnen we afleiden dat het aantal negatieve verklaringen afneemt. In 1997 werden er 1.103 negatieve verklaringen geregistreerd, zijnde 8,2% van het totaal. In 1998 was dit aantal slechts 961 of 7,1% van het totaal aantal verklaringen. In het jaar 2001 bedroeg dit percentage slechts 6,4 procent van het totaal. Volgens Graydon betekent dit dat de kwaliteit van de boekhouding en de jaarrekening erop vooruitgaat. Bovendien heet Graydon het "self-fulfilling prophecy" fenomeen onderzocht. Zij zijn namelijk het aantal

⁷ Bijlage 1

faillissementen per type controleverslag nagegaan. Deze resultaten zijn terug te vinden in tabel 10⁸. Om deze resultaten te kunnen interpreteren dienen we op te merken dat het algemene faillissementspercentage van de Belgische bedrijven ongeveer 1 procent bedraagt. Graydon stelt vast dat een onderneming met een afkeurende verklaring een zeer hoge kans op faillissement heeft. Dit bewijst dat het controleverslag zeer ingrijpende gevolgen kan hebben voor de onderneming, doordat bijvoorbeeld bankiers/leveranciers geen vertrouwen meer hebben in de onderneming. Ook de onthoudende verklaring heeft een hoge kans op faillissement tot gevolg, waardoor ondernemingen met dit type verklaring nauwgezet opgevolgd dienen te worden. De kans op een faillissement voor een onderneming met een verklaring zonder voorbehoud ligt duidelijk lager dan het algemene faillissementspercentage. Een goedkeurende verklaring zonder voorbehoud met een toelichtende paragraaf heeft een percentage dat ongeveer gelijk is aan het algemene percentage. Een goedkeurende verklaring met voorbehoud heeft dan weer een percentage dat lichtjes boven het algemene percentage ligt.

Op basis van de gevonden resultaten concludeert Graydon dat de boekhouding en de resultatenrekening jaar na jaar correcter worden opgesteld. Ook concludeert Graydon dat het type controleverslag een goede indicator is om de continuïteit van de onderneming te bepalen.

2.6.2 Onderzoek 2

In 2009 heeft Graydon Belgium N.V. een gelijkaardig onderzoek gepubliceerd. In dit onderzoek werd de aandacht gevestigd op de cijfers van het jaar 2006 en 2007. Als gevolg van een nieuwe regelgeving inzake publicatieplicht voor grote en zeer grote VZW's, waren er in 2006 voor het eerst ook 1.088 VZW's die een jaarrekening met een controleverslag publiceerden.

Graydon concludeert dat de dalende trend van het aantal negatieve verklaringen zich verder zet. In 2006 zijn er nog slechts 5,3% van het totaal aantal controleverslagen die een negatieve verklaring ontvangen. In 1997 was dit percentage nog 8,2%. Ook hebben zij

⁸ Bijlage 1

vastgesteld dat vanaf 1997, er elk jaar een lichte stijging in het gebruik van een toelichtende paragraaf was, maar vanaf het jaar 2004 is hier ook een dalende trend aanwezig.

Bovendien bevestigt tabel 12⁹ de gevonden resultaten van de vorige studie betreffende de kans op faillissement bij een bepaald type controleverslag. Ondernemingen met een afkeurende en onthoudende verklaring hebben een alarmerende hoge kans op een faillissement en de belanghebbenden dienen deze controleverslagen dan ook zeer nauwkeurig na te lezen. Hier komt dus ook weer het "self-fulfilling prophecy" fenomeen tot uiting. Hieruit kunnen we besluiten dat het management van een onderneming er alle belang bij heeft om een goedkeurende verklaring van de auditor te verkrijgen of af te dwingen.

⁹ Bijlage 1

Hoofdstuk 3: De onafhankelijkheid

In het derde hoofdstuk gaan we na hoe het onafhankelijkheidsprincipe omschreven kan worden. Ook omvat dit hoofdstuk de verschillende wetregels en normen die opgesteld zijn door de Amerikaanse regering, de Europese commissie en de Belgische regering.

3.1 Definitie Onafhankelijkheid

Auditrapporten kunnen enkel nuttig zijn indien zij betrouwbare informatie bevatten en dus een hoge auditkwaliteit bezitten. Indien een investeerder niet gelooft dat een auditor zich onafhankelijk gedraagt, zal hij weinig vertrouwen hebben in zowel de financiële overzichten als de auditopinie (Quick & Warming-Rasmussen, 2009). De bedrijfsrevisor dient dus onafhankelijk te zijn van de klant (management van de onderneming) waaraan hij de auditdiensten verleent. Gezien het feit dat de bedrijfsrevisor voor het verlenen van de dienst (een auditrapport) een honorarium ontvangt van de klant, ontstaat er mogelijk een belangenconflict voor de bedrijfsrevisor (Green, 2006). Het onafhankelijkheidsconcept werd altijd aanzien als het belangrijkste element van het auditberoep. Al de facetten van het beroep zijn gebaseerd op een onafhankelijke bedrijfsrevisor. De voorzitter¹⁰ van de AICPA in 1997 definieerde onafhankelijkheid als volgt: "*the cornerstone of the accounting profession and one of its most precious assets*". Naar aanleiding van de recente schandalen door het (gepercipieerde) gebrek aan onafhankelijkheid hebben overheden en academici voorstellen ontwikkeld om het vertrouwen van de maatschappij te herstellen door het verbeteren van de onafhankelijkheid (Yu, 2011).

Antle (1984) geeft aan dat de term "onafhankelijkheid" traditioneel geen specifieke betekenis heeft. De belangrijke spelers van het auditberoep, zoals de maatschappij, de bedrijfsrevisoren, de gebruikers van de opinies, de politici en de journalisten, hebben allemaal (verschillende) meningen over het begrip "onafhankelijkheid" (Van Der Plaats, 2000).

¹⁰ Mednick R. 1997. Chair's Corner. The CPA Letter (June): 10

Een bedrijfsrevisor heeft de verplichting om invloeden te weerstaan bij het beoordelen van de financiële overzichten. Bovendien dient de bedrijfsrevisor te voldoen aan de verwachtingen en de belangen van de maatschappij (zoals kredietverleners en aandeelhouders) en niet aan deze van de klant (Warren & Alzola, 2009). Warren en Alzola (2009) definiëren onafhankelijkheid als volgt: *"the delivery of objective decisions that align with professional obligations to the public"* (p. 44).

Zowel de Europese commissie als de IFAC¹¹ maken een onderscheid tussen twee types onafhankelijkheid, namelijk de onafhankelijkheid in wezen ("independence in mind") en de onafhankelijkheid in schijn ("independence in appearance") (Swolfs & Szafran, 2003).

De **geestesonafhankelijkheid of de onafhankelijkheid in wezen** wordt in de normen inzake onafhankelijkheid van het IBR¹² gedefinieerd als volgt: *"een morele houding waarbij alleen rekening wordt gehouden met de te nemen beslissingen in het kader van de uitvoering van het mandaat met alle overwegingen die voor de toevertrouwde taak van belang zijn"* (p. 4).

De definitie van de **schijnbare onafhankelijkheid of onafhankelijkheid in schijn** luidt volgens dezelfde norm¹³: *"het vermijden van feiten en situaties die dermate van belang zijn dat zij een redelijk denkende en geïnformeerde derde ertoe kunnen brengen het vermogen van de bedrijfsrevisor om objectief te handelen, in twijfel te trekken"* (p. 4).

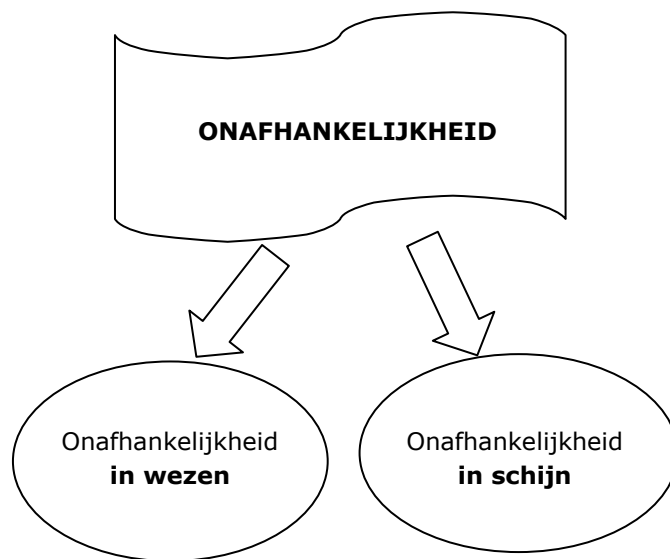
Een auditor dient zowel onafhankelijk in wezen als onafhankelijk in schijn te zijn van het managementteam. Indien de investeerders twijfelen aan de onafhankelijkheid in schijn, ook al is de auditor onafhankelijk in wezen, zullen zij geen vertrouwen hebben in de financiële overzichten en de auditopinie (Quick & Warming-Rasmussen, 2009).

¹¹ International Federation of Accountants

¹² Norm 3.1: Onafhankelijkheidsprincipe

¹³ Norm 3.1: Onafhankelijkheidsprincipe

Het eerste deel van het onderzoeksmodel kan als volgt weergegeven worden:

3.2 Vijf fundamentele eigenschappen

3.2.1 Inleiding

De Code of Ethics for Professional Accountants (2010) werd opgesteld door de International Ethics Standards Board for Accountants (IESBA). De vernieuwde code van 2010 is op 1 januari 2011 in werking getreden. De IESBA is een onafhankelijk orgaan binnen de IFAC. Het orgaan stelt ethische standaarden van hoge kwaliteit op in het belang van de maatschappij.

De auditor dient volgens de Code of Ethics for Professional Accountants (IFAC, 2010) de volgende vijf fundamentele eigenschappen te bezitten: **integriteit, objectiviteit, deskundigheid/zorgvuldigheid, geheimhouding en professioneel gedrag**. Ook de internationale controlestandaarden vermelden deze vijf uiterst belangrijke eigenschappen (ISA 200, A15).

3.2.2 Integriteit

Deze eigenschap legt voor de bedrijfsrevisor een verplichting op om direct en eerlijk te handelen tijdens alle professionele relaties. Dit principe stelt ook dat een bedrijfsrevisor niet

mag vertrouwen op informatie, rapporten en communicatie die volgens de bedrijfsrevisor foute of misleidende informatie bevat of waarbij belangrijke informatie weggelaten of onbegrijpelijk is. Indien dergelijke slechte informatie aanwezig is, dient de bedrijfsrevisor stappen te ondernemen om de relatie met deze informatie te verbreken.

3.2.3 Objectiviteit

De tweede eigenschap eist dat de professionele beoordeling van de bedrijfsrevisor intact is tijdens het volledige auditproces. Bedrijfsrevisoren mogen zich niet laten beïnvloeden door anderen of door een belangenconflict. Bovendien dienen de bedrijfsrevisoren onpartijdig te zijn. Indien een dergelijke situatie zich voor doet, moet de bedrijfsrevisor zich terugtrekken van de controleopdracht.

3.2.4 Deskundigheid en zorgvuldigheid

De bedrijfsrevisor dient zijn professionele kennis en vaardigheden op een bepaald niveau te behouden opdat zijn klant een vakkundige professionele dienst ontvangt; wat betekent dat de bedrijfsrevisor zich continu dient bij te scholen. Bovendien heeft de bedrijfsrevisor de verplichting om te handelen in overeenstemming met de technische en professionele standaarden van toepassing.

3.2.5 Geheimhouding

De bedrijfsrevisor mag de informatie verworven aan de hand van professionele relaties niet openbaar maken zonder toelating. Bovendien mogen zij deze informatie ook niet gebruiken om eigen belangen of belangen van derden te behartigen. Het geheimhoudingsprincipe blijft ook bestaan nadat de relatie tussen de bedrijfsrevisor en de klant verbroken is. Er zijn wel enkele situaties waarbij de bedrijfsrevisor de informatie openbaar mag/moet maken, voorbeeld wanneer de wetgeving dit eist bij een gerechtelijke procedure.

3.2.6 Professioneel gedrag

Het laatste principe vereist dat de bedrijfsrevisor zijn taak uitvoert in overeenstemming met de wetten en voorschriften van toepassing. Bovendien moet hij/zij elk gedrag waarbij een aannemelijke en geïnformeerde derde partij concludeert dat dit een negatief effect kan hebben op de reputatie van de bedrijfsrevisor en het beroep vermijden.

3.3 Bedreigingen voor de onafhankelijkheid

3.3.1 Algemeen

Volgens Quick & Warming-Rasmussen (2009) zijn er vier typische situaties waarbij de onafhankelijkheid in het gedrang komt, namelijk:

- persoonlijke interactie (vb. de auditor is bestuurder bij de auditklant);
- financieel belang (vb. de auditor is aandeelhouder of heeft een lening ontvangen van de auditklant);
- persoonlijke relaties;
- verschaffen van non-auditdiensten.

Dart (2011) haalt dan weer de volgende 3 situaties, die de onafhankelijkheid van de auditor kunnen schaden, aan:

- het gezamenlijk aanbod van audit en non-auditdiensten;
- de economische band tussen het auditkantoor en de auditklant;
- de lange termijn relatie tussen de bedrijfsrevisor en de klant.

Ook de International Federation of Accountants (IFAC) erkent deze drie relaties in zijn handbook of the Code of Ethics for Professional Accountants (2010) als een bedreiging voor de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor.

Volgens de IFAC (2010) zijn er vijf bedreigingen voor de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor, namelijk:

- **self-interest** (eigenbelang): de bedreiging dat een financieel of ander belang de beoordeling of het gedrag van de bedrijfsrevisor ongepast beïnvloedt;

- **self-review** (zelfcontrole): de bedreiging dat de bedrijfsrevisor een vorige beslissing, die door zichzelf of een team lid gemaakt werd, niet gepast/niet objectief evalueert;
- **advocacy** (belangenbehartiging, optreden voor een klant): de bedreiging dat de bedrijfsrevisor de positie of opinie van de auditklant of werkgever aanbeveelt waardoor de bedrijfsrevisor niet meer objectief is;
- **familiarity** (familiariteit, te vergaand vertrouwen): de bedreiging dat de bedrijfsrevisor door een te lange en/of hechte relatie met de auditklant te veel rekening houdt met de belangen van de auditklant;
- **intimidation threats** (intimidatie, bedreigingen door het management): de bedreiging dat een bedrijfsrevisor niet objectief kan handelen door werkelijke of waargenomen druk of bedreigingen.

We kunnen besluiten dat het verschaffen van non-auditdiensten en een te verregaand vertrouwen met het management twee terugkerende elementen zijn in de wetenschappelijke literatuur. Deze twee elementen die volgens vele instanties de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor schaden, dienen dus nader bekeken te worden.

3.3.2 Verplichte rotatie (Familiariteit)

Bepaalde partijen van het auditproces zijn voorstander van verplichte rotatie, maar er zijn ook andere belangrijke partijen die tegen zijn. Tot nu toe is er een werkzaam compromis gevonden door alleen een verplichte partnerrotatie voor beursgenoteerde ondernemingen op te leggen, maar voorstanders van rotatie willen dat het een kantoorrotatie wordt en streven ook naar een verruiming van het toepassingsveld.

Onafhankelijkheidsbedreigingen kunnen afkomstig zijn van zowel sociologische als economische druk. De **economische druk** veronderstelt dat de auditkantoren en bedrijfsrevisoren een economische stimulans hebben om een lange termijn relatie met de auditklant aan te houden. Dit om de winsten van toekomstige audits te waarborgen, die efficiënter kunnen verlopen. Om deze lange termijn relatie te beschermen, bestaat er de kans dat een auditor minder waakzaam en vatbaar is om agressieve accounting methoden door de vingers te zien. Wat op zijn beurt dan weer kan zorgen voor een lagere

geestesafhankelijkheid (Kaplana & Mauldin, 2008). Nu rijst de vraag of deze economische druk enkel op te lossen is met een verplichte rotatie van de lead partner of dat een verplichte rotatie van het auditkantoor noodzakelijk is.

Bij **sociologische druk** komt de term "moral seduction" naar boven. Deze term wil zeggen dat de auditklant naargelang de tijd verloopt de druk geleidelijk aan verhoogt opdat de bedrijfsrevisor in het belang van de auditklant zal handelen. De auditklant kan deze druk zowel bewust als onbewust verhogen. De bedrijfsrevisor is zich hiervan niet bewust en vindt zijn beslissingen rechtvaardig. We kunnen concluderen dat de bedrijfsrevisor zonder dat hij het beseft empathie voor zijn klant ontwikkelt indien de ambtstermijn lang is. De bedrijfsrevisor heeft niet het gevoel dat er een belangenconflict aanwezig is (Moore, Tetlock, Tanlu, & Bazerman, 2006). Moral seduction leidt dus tot onopzettelijke professionele partijdigheid (Guiral, Rodgers, Ruiz, & Gonzalo, 2008). Maar ook het feit dat in een langdurige relatie het voor een auditor moeilijk is terug te komen op eerder toegestane interpretaties van boekhoudkundige regels, maakt dat de objectiviteit bedreigd wordt.

Auditkantoren waren in het algemeen tegen de verplichte rotatie van de lead partner. Zij argumenteren dat andere beschermingsmaatregelen, zoals reputatie en wettelijke aansprakelijkheid, voldoende zijn om het vertrouwen van de investeerders te handhaven (Kaplana & Mauldin, 2008).

Ook de AICPA¹⁴ argumenteerde dat een verplichte rotatie van de lead partner of het auditkantoor zorgt voor een groter aantal auditfalingen. Dit gezien het feit dat de bedrijfsrevisor in de eerste jaren niet voldoende specifieke kennis van het bedrijf bezit. Deze kennis is belangrijk om problemen te kunnen identificeren (Daniels & Booker, 2011). Klantspecifieke kennis creëert een significante leercurve voor nieuwe bedrijfsrevisoren. Dit zorgt ervoor dat de auditkwaliteit op termijn stijgt doordat de bedrijfsrevisor klantspecifieke kennis bezit en dus de probleemgebieden makkelijker kan identificeren (Johnson, Khurana, & Reynold, 2002). We kunnen dus besluiten dat een verplichte rotatie van de lead partner zowel voordelen als nadelen heeft; wat nog meer geldt voor kantoorrotatie.

¹⁴ American Institute of Certified Public Accountants

3.3.3 Non-auditdiensten

Volgens veel instanties en onderzoekers heeft het verschaffen van non-auditdiensten een negatieve invloed op de kwaliteit van de gerapporteerde winsten. Dit gezien het feit dat indien de hoeveelheid non-auditdiensten stijgt en dus het honorarium voor deze diensten stijgt, de auditor economisch afhankelijk is van de klant. Deze **economische band** zorgt voor een hogere druk bij de bedrijfsrevisor om winstmanipulatie toe te laten, waardoor de gerapporteerde winsten niet zuiver zijn (Gul, Tsui, & Dhaliwal, 2006).

Enkele voorbeelden van non-auditdiensten zijn de implementatie van interne controle en accounting systemen, het uitvoeren van de boekhouding en de interne audit, het verlenen van belasting- en juridisch advies en het verschaffen van financiële en forensische diensten (Quick & Warming-Rasmussen, 2009). De voorgaande lijst is niet limitatief.

Het verlenen van non-auditdiensten kan leiden tot een belangenconflict voor de bedrijfsrevisor. De auditors die non-auditdiensten verschaffen hebben een economische druk om de relatie met de klant te waarborgen. Hierdoor lopen zij het risico om zich niet te verzetten tegen het management (Lennox, 1999).

Echter zijn er ook voordelen aan het verschaffen van non-auditdiensten. Indien een auditkantoor non-auditdiensten levert ontstaan er **economies of scope**; deze zouden ontstaan door informatie-effecten, gekend onder de term "knowledge spillovers". Economies of scope ontstaan als een bepaalde dienst een positieve invloed heeft op een andere dienst. Het effect kan zowel een daling van de kosten of een stijging van de opbrengsten teweeg brengen. Bijvoorbeeld het leveren van non-auditdiensten kan ervoor zorgen dat de auditkosten dalen doordat de bedrijfsrevisor meer vertrouwd is met de systemen van de klant. Ook kan het leveren van auditdiensten de leveringskosten van non-auditdiensten doen dalen, doordat de marketingkosten sterk gedaald zijn (Antle, Gordon, Narayanamoorthy, & Zhou, 2006). Deze knowledge spillovers zorgen ervoor dat de waarschijnlijkheid waarmee een bedrijfsrevisor bepaalde problemen detecteert, stijgt (Lennox, 1999).

Reputatie, gerechtelijke aansprakelijkheid en knowledge spillovers zijn drie elementen die aanwezig zijn wanneer bedrijfsrevisoren non-auditdiensten verschaffen en ervoor zorgen dat het onafhankelijkheidsconcept toch intact blijft (Lim & Tan, 2008).

3.4 Veiligheidsmaatregelen voor de onafhankelijkheid

De Code of Ethics for Professional Accountants (2010) verdeelt de veiligheidsmaatregelen in twee categorieën:

- veiligheidsmaatregelen opgesteld door het beroep of de wetgeving;
- veiligheidsmaatregelen in de werkomgeving;

De tweede categorie kan nog eens opgedeeld worden in twee categorieën, namelijk de werkomgeving bij de auditklant en de werkomgeving in het auditkantoor. Voor beide categorieën geeft de IFAC verschillende maatregelen om de bedreigingen te onderdrukken.

3.4.1 Veiligheidsmaatregelen opgesteld door het beroep of de wetgeving

Enkele voorbeelden van deze maatregelen luiden als volgt (IFAC, 2006):

- opleiding, training en ervaring voor mensen die willen toetreden tot het beroep;
- continue opleiding nadat men de eed heeft afgelegd;
- corporate governance regels;
- professionele toezicht en disciplinaire acties;
- voorzien in externe controle op het kwaliteitscontrolesysteem van een auditkantoor.

We dienen echter op te merken dat deze voorbeelden niet limitatief zijn. In de volgende secties bespreken we ook nog maatregelen genomen door de Belgische en de Amerikaanse wetgeving (Sarbanes-Oxley act) om de bedreigingen te beperken of te elimineren. Bovendien bespreken we de Europese richtlijnen en Europese ethische code betreffende de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor.

3.4.2 Maatregelen in de werkomgeving bij de auditklant

De Code of Ethics geeft enkele voorbeelden van maatregelen die de auditklant dient uit te voeren. Ten eerste dient de bedrijfsrevisor aangesteld te worden door verantwoordelijke personen van de onderneming, met uitsluiting van het management. Ook dient de auditklant een competent managementteam te hebben. Vervolgens dienen er interne procedures aanwezig te zijn die verzekeren dat er objectieve keuzes gemaakt worden. Tot slot moet de auditklant zich ook voorzien in een goede corporate governance structuur, die voldoende supervisie uitvoert en communiceert. Ook hier zijn de bovenstaande voorbeelden niet limitatief.

3.4.3 Maatregelen in de werkomgeving in het auditkantoor

Ook hier vermelden we weer enkele voorbeelden (niet limitatief) die door de IFAC in de Code of Ethics for Professional Accountants zijn neergeschreven (2010). Ten eerste dient er een leider aanwezig te zijn die nadruk legt op het naleven van de fundamentele principes van het auditberoep. Ook moet deze leider eisen van zijn medewerkers dat zij handelen in het belang van de maatschappij. Het auditkantoor dient procedures te implementeren om de kwaliteit te controleren. Vervolgens dienen er procedures aanwezig te zijn die bedreigingen inzake onafhankelijkheid en belangenconflicten identificeren en evalueren. Ook dienen de senior teams te roteren. Een ander voorbeeld omvat het aanstellen van een ander kantoor om (een deel van) de opdracht heruit te voeren. Er zijn ook veiligheidsmaatregelen omtrent de audit zelf opgesteld, zoals gebruik maken van experts, een realistische tijdsduur vastleggen en het verkrijgen van industriespecifieke kennis.

3.5 De Sarbanes-Oxley act

Aangezien de meeste wetenschappelijke onderzoeken gebaseerd zijn op de wettelijke regels van de Verenigde Staten, bespreken we eerst de Sarbanes-Oxley Act.

Na de vele schandalen in het begin van de 21ste eeuw in de Verenigde Staten hebben zij op 30 juli 2002 de Sarbanes-Oxley act ingevoerd met als doel de geloofwaardigheid van de

beurzen te versterken door de auditkwaliteit te verbeteren en fraude te verminderen op een kostefficiënte wijze (Coates, 2007). Het Congress omschrijft het doel van de Act als volgt: *"To protect investors by improving the accuracy and the reliability of corporate disclosures made pursuant to the securities laws, and for other purposes."* (p. 1). De wet is enkel van toepassing op beursgenoteerde ondernemingen en bevat bepalingen betreffende de volgende domeinen (Swolfs & Szafran, 2003):

- oprichting van een toezichthoudend orgaan, namelijk de Public Company Accounting Oversight Board (PCAOB);
- voorschriften betreffende de onafhankelijkheid van de externe auditor;
- aansprakelijkheid van de bedrijfsleiders;
- verbetering van het meedelen van financiële informatie;
- methoden voor het oplossen van belangenconflicten waarmee financiële analisten worden geconfronteerd;
- middelen en bevoegdheden van de Securities and Exchange Commission;
- studies en rapporten met betrekking tot auditkantoren, ratingkantoren en zakenbanken;
- strafrechtelijke sancties, meer bepaald voor het vernietigen van documenten;
- ondertekening door de Chief Executive Officer van de belastingaangifte en van de financiële informatie van de vennootschap.

Voor het ontstaan van de PCAOB, was het auditberoep in de USA zelfregulerend. Wat betekent dat het beroep zelf zijn standaarden voor de wettelijke controles van beursgenoteerde ondernemingen mocht bepalen. De PCAOB is een private non-profit onderneming met een volmacht om de bedrijfsrevisoren van beursgenoteerde ondernemingen te controleren (Coates, 2007). De raad heeft vijf leden, waarvan twee leden bedrijfsrevisor dienen te zijn en de andere drie leden dienen onafhankelijk van het accountingberoep te zijn. De raad heeft de bevoegdheid om standaarden op te stellen voor wettelijke controles van beursgenoteerde ondernemingen. Ook is de raad belast met het

toezicht houden op, het inspecteren van en het bestraffen van auditkantoren voor beursgenoteerde ondernemingen (Gramling, Rittenberg, & Johnstone, 2010).

Vervolgens heeft de Act het onafhankelijkheidsprobleem proberen aan te pakken met als uiteindelijke doel de kwaliteit van de financiële overzichten te verbeteren en dus ook de auditkwaliteit te verbeteren. Dit mede door het agency-probleem proberen te voorkomen, maar volgens Gavius (2007) heeft de wet nog vele tekortkomingen in dit opzicht. Hij heeft nieuwe alternatieve perspectieven om het agency-probleem aan te pakken ontwikkeld. De Act verplicht een rotatie van de lead partner. Dit wil zeggen dat elke 5 jaar een nieuwe lead partner de audit van een auditklant zal leiden; het auditkantoor mag wel hetzelfde blijven. Daarna is er een vijfjarige "time-out" periode voor de lead partner, wat betekent dat hij vijf jaar moet wachten vooraleer hij terug voor dezelfde auditklant mag werken (Coates, 2007). Volgens Gavius (2007) neemt deze nieuwe wetsregel de stimulatie om een lange termijn relatie tussen het auditkantoor en de auditklant te creëren niet weg, waardoor het agency-probleem blijft bestaan. Gavius (2007) raadt aan om de ondernemingen te verplichten om elke zeven jaar een nieuw auditkantoor aan te stellen. Enkele landen, zoals Israël, Brazilië, Spanje en Italië hebben al enige jaren geleden een rotatieverplichting aan de auditkantoren opgelegd (Catanach & Walker, 1999). De PCAOB voert op het moment een onderzoek uit omtrent dit onderwerp. De raad wil tegen eind 2012 de regels inzake de rotatie van de lead partners aanpassen. Het voorstel dat op dit moment onderzocht wordt, is het verplichten van de rotatie van auditkantoren zelf. De raad denkt hierbij aan een tienjarige periode. Ook overweegt de raad om deze vereiste enkel te stellen voor grote ondernemingen (PCAOB, 2011a). Daniels & Booker (2011) hebben omtrent dit onderwerp ook een onderzoek uitgevoerd. Zij kwamen tot de conclusie dat bankagenten veronderstellen dat een bedrijfsrevisor meer onafhankelijk is, wat wijst op onafhankelijkheid in schijn, als het auditkantoor een verplichting heeft om te roteren.

Bovendien heeft de Act de openbaarmakingvereisten in verband met de auditvergoedingen strenger gemaakt. De ondernemingen dienen de honoraria op te delen in vier categorieën: auditvergoedingen, auditgerelateerde vergoedingen, taksvergoedingen en non-

auditvergoedingen en weer te geven in de jaarrekening (Gavious, 2007). Bovendien mogen bedrijfsrevisoren bepaalde non-auditdiensten niet meer verschaffen aan hun auditklanten (Coates, 2007).

Ook werd er een "cooling-off" periode ingevoerd; wat betekent dat een persoon die meegewerkt heeft aan een audit een jaar dient te wachten voor de auditklant deze persoon in dienst mag nemen om de volgende functies te bekleden: CEO, controller, CFO, hoofd van de accounting afdeling, lid van de raad van bestuurders, een algemene adviesfunctie en andere financiële posities. Bij deze nieuwe wetsregel rijst de vraag of een eenjarige periode wel voldoende is (Gavious, 2007). Wright & Booker (2010) hebben een onderzoek omtrent dit onderwerp uitgevoerd en kwamen tot het volgende besluit: de schijnbare onafhankelijkheid stijgt indien er een cooling-off periode van één jaar aanwezig is. Zij konden echter uit hun onderzoek niet concluderen dat een verlenging van de cooling-off periode van één jaar naar twee jaar een hogere onafhankelijkheid in schijn teweeg zou brengen.

3.6 De Europese richtlijnen inzake onafhankelijkheid

3.6.1 De Europese richtlijn van 17 mei 2006

De Europese Commissie heeft een richtlijn inzake de audit van jaarrekeningen opgesteld, namelijk de Europese Richtlijn van 17 mei 2006 betreffende de wettelijke controle van de jaarrekeningen en geconsolideerde jaarrekeningen. In deze richtlijn worden de internationale controlenormen (ISAs) erkend. De ISAs worden uitgevaardigd door de International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB) geleid door de International Federation of Accountants (IFAC). De IAASB is een onafhankelijk orgaan dat standaarden in het belang van de maatschappij zet. Het doel van de IAASB is om de kwaliteit en de uniformiteit van het auditberoep te versterken wat op zijn beurt leidt tot een groter vertrouwen van de maatschappij in het auditberoep.

De Europese richtlijn stelt dat het verschaffen van non-auditdiensten de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor kan schaden¹⁵. Indien een dergelijke situatie zich voordoet, dient het kantoor en de bedrijfsrevisor de opdracht te weigeren.

Vervolgens probeert de richtlijn de relatie tussen de entiteit en de bedrijfsrevisor/het auditkantoor transparanter te maken. De richtlijn vereist namelijk dat de honoraria voor auditdiensten en non-auditdiensten vermeld worden in de toelichting van de (geconsolideerde) jaarrekening¹⁶. De honoraria dienen volgens artikel 40 §1i opgedeeld te worden in vier categorieën, namelijk honoraria voor de wettelijke controle, andere controleopdrachten, belastingadviesdiensten en andere non-auditdiensten.

De richtlijn vereist dat een bedrijfsrevisor of het auditkantoor de wettelijke controle niet uitvoert indien er sprake is van een directe of indirecte financiële, zakelijke, arbeids- of een andere relatie tussen de bedrijfsrevisor of het auditkantoor en de gecontroleerde onderneming. Dit dient te gebeuren indien een objectieve, redelijke, geïnformeerde derde partij zou besluiten dat de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor of het kantoor in gedrang komt (Art. 22 §1). We hebben eerder de bedreigingen en veiligheidsmaatregelen omtrent de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor besproken. Artikel 22 §1 verplicht de bedrijfsrevisor om veiligheidsmaatregelen te nemen om de voordien opgenoemde bedreigingen in te perken. Indien de veiligheidsmaatregelen niet voldoende zijn om de onafhankelijkheid te waarborgen, dient de bedrijfsrevisor of het auditkantoor af te zien van de wettelijke controle van de jaarrekening.

Vervolgens geeft artikel 25 de regels in verband met de honoraria van de bedrijfsrevisor weer. Het artikel stelt dat het honorarium niet resultaatgebonden mag zijn. Daarnaast mag het honorarium ook niet beïnvloed worden door het feit dat er nevendiensten aan de entiteit worden geleverd.

De richtlijn heeft ook een regel ingevoerd in verband met de rotatie van de lead partners, namelijk artikel 42 §2. Dit artikel stelt dat de voornaamste vennoten belast met de wettelijke

¹⁵ Publicatieblad van de Europese Unie, (11), L157/88

¹⁶ Publicatieblad van de Europese Unie, (33), L157/91

controle van een bepaalde onderneming na uiterlijk zeven jaar dienen ontslagen te worden. Bovendien moeten zij twee jaar wachten vooraleer zij terug mogen meewerken aan de controle van de jaarrekening van die entiteit.

Bovendien heeft de richtlijn het cooling-off principe opgenomen. Artikel 42 §3 stelt dat de voornaamste vennoten die een wettelijke controle bij een onderneming uitgevoerd hebben, pas na ten minste 2 jaar na de controle een centrale leidinggevende functie in die bepaalde onderneming mag aanvaarden.

3.6.2 The code of Ethics for Professional Accountants

Sectie 290 van de Code of Ethics for Professional Accountants opgesteld door de IFAC behandelt de vereisten betreffende de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor. De code stelt dat de bedrijfsrevisoren en de auditkantoren dienen na te gaan of er bedreigingen, die eerder besproken werden, voor de onafhankelijkheid aanwezig zijn. Indien deze aanwezig zijn, dienen zij deze bedreigingen te evalueren en eventueel veiligheidsmaatregelen, die ook eerder besproken werden, toe te passen. Indien de veiligheidsmaatregelen niet voldoende zijn om de bedreigingen te elimineren of te beperken tot een aanvaardbaar niveau, moet de bedrijfsrevisor de situatie of relatie die de bedreiging creëert, beëindigen.

De bedreiging van familiariteit en eigenbelang wordt groter indien het senior personeel de wettelijke controle voor een lange tijd uitvoert. Enkele veiligheidsmaatregelen die de code aanbeveelt zijn: de rotatie van het senior personeel, de wettelijke controle laten nakijken door een bedrijfsrevisor die geen lid is van het team en op regelmatige basis onafhankelijke interne en externe kwaliteitscontroles laten uitvoeren. Indien de auditklant een beursgenoteerde onderneming is, mag een lead partner niet langer dan zeven jaar tot het auditteam behoren en dient de bedrijfsrevisor twee jaar te wachten tot hij/zij zich terug bij het team mag vervoegen.

De volgende drie bedreigingen ontstaan indien de leden van het auditteam non-auditdiensten uitvoeren: zelfcontrole, eigenbelang en belangenbehartiging. Voor het accepteren van een contract om non-auditdiensten te verschaffen dient de bedrijfsrevisor na te gaan of deze

situatie geen bedreiging voor de onafhankelijkheid is. Indien er een bedreiging aanwezig is, dient hij/zij veiligheidsmaatregelen toe te passen om de bedreiging tot een acceptabel niveau te beperken of het contract te weigeren. Een auditkantoor mag de boekhouding, zoals het opstellen van de financiële overzichten of de salarisadministratie, van een auditklant die beursgenoteerd is, niet uitvoeren. Bovendien mag het auditteam van een beursgenoteerde klant geen juridische, waardering (valuation)- en belastingdiensten uitvoeren indien deze significant zijn voor de financiële overzichten die het team dient te controleren. Ook mag het auditteam voor beursgenoteerde klanten geen interne auditdiensten uitvoeren die betrekking hebben op:

- de interne controle van de financiële rapportering;
- de financiële accounting systemen of de financiële staten;
- bedragen of openbaarmakingen die materieel zijn voor de financiële staten.

Bovendien mogen bedrijfsrevisoren niet betrokken worden bij het ontwikkelen en implementeren van IT-systemen die een significant deel van de interne controle uitmaken en/of informatie genereren die significant is voor de boekhouding en de financiële staten. Vervolgens mogen bedrijfsrevisoren geen human resources diensten voor beursgenoteerde klanten uitvoeren indien dit de aanwerving van de CEO, een officer of een andere positie waarbij de persoon invloed over de financiële overzichten kan uitoefenen, omvat. Tot slot verbiedt de code om corporate finance diensten met betrekking tot het promoten, verhandelen of underwriting van aandelen van de klant uit te voeren, aangezien er geen veiligheidsmaatregelen bestaan die de bedreiging tot een acceptabel niveau kunnen brengen.

Tot slot bespreken we de vereisten inzake de audithonoraria. De code vermeldt dat indien de bedrijfsrevisor sterk afhankelijk is van de honoraria van één bepaald kantoor er de kans bestaat dat de onafhankelijkheid geschaad wordt (zelfbelang en intimidatie). Ook hier dienen de bedreigingen geëvalueerd te worden en eventueel veiligheidsmaatregelen toegepast te worden. Wanneer de volgende drie eigenschappen bij de auditklant aanwezig zijn: beursgenoteerd, minstens twee jaar klant en de honoraria bedragen meer dan 15% van de totale honoraria van het auditkantoor, moet het auditkantoor aan degene belast met

corporate governance van de auditklant deze situatie openbaar maken en bepaalde veiligheidsmaatregelen toepassen.

3.7 Wetgeving en normen op het vlak van de onafhankelijkheid van de auditor in België

3.7.1 Algemeen

In deze sectie bespreken we eerst algemeen de verschillende wetten en normen die van toepassing zijn op het auditberoep in België. Vervolgens gaan we dieper in op de belangrijkste artikelen en normen, die de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor dienen te versterken.

Het auditberoep was, zoals in de Verenigde Staten, zelfregulerend, maar vanaf 2012 dienen de ISAs, opgesteld door externen, voor een audit van beursgenoteerde ondernemingen opgevolgd te worden. Voor wettelijke controles van niet-beursgenoteerde ondernemingen gelden tot 2014 de IBR-controlenormen. De IBR-controlenormen zijn in overeenstemming met de ISAs, maar de details kunnen verschillend zijn. Het IBR heeft de uitgevaardigde regels opgedeeld in 3 categorieën, namelijk de controlenormen, de bijzondere controlenormen en de controleaanbevelingen. De controleaanbevelingen zijn niet verplicht, indien men de afwijking ervan motiveert. De bijzondere controlenormen hebben betrekking tot bijvoorbeeld de volgende gebieden: fusies, inbreng in natura, ... Deze bijzondere controlenormen zijn niet van belang voor deze masterproef en worden dus verder niet besproken.

De controlenormen dienen verplicht toegepast te worden. Voor 2002 waren er enkel de algemene controlenormen, die normen bevatten inzake de algemene normen, de uitvoering van de controleopdracht en het verslag, gebaseerd op de wet van 22 juli 1953. Deze algemene controlenormen zijn gebaseerd op de tien GAAS van de AICPA. Na het Enron-schandaal en de Sarbanes-Oxley Act werden ook de regels in België strenger gemaakt en ontstonden er drie nieuwe controlenormen. Ten eerste, de nieuwe controlenormen met betrekking tot het jaarverslag. Deze controlenorm werd aangepast om in overeenstemming

te zijn met de ISAs en werd goedgekeurd in 2006. Vervolgens is er ook een controlenorm inzake de onafhankelijkheid van de auditor. Deze controlenorm is sinds 29 juni 2008 in werking. Ten slotte, is er de controlenorm betreffende de bevestiging van de leiding van de entiteit. Deze laatste controlenorm is in 2006 goedgekeurd en in werking getreden.

De wet van 22 juli 1953 betreffende de oprichting van een instituut van de bedrijfsrevisoren en de organisatie van het publiek toezicht op het beroep van bedrijfsrevisor is de basiswet voor het beroep.

Het koninklijk besluit van 10 januari 1994 bepaalt de plichten van de bedrijfsrevisoren. Artikel 2 verplicht de bedrijfsrevisor om de wettelijke en reglementaire bepalingen en de controlenormen van het instituut na te leven. Het besluit bevat ook belangrijke regels inzake de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor tijdens het uitvoeren van de controle opdracht, die later besproken zullen worden.

Tot slot, regelt het wetboek van vennootschappen enkele belangrijke elementen voor het auditberoep. Boek IV, titel VII bevat de wetregels betreffende de controle van de jaarrekening en van de geconsolideerde jaarrekening. Boek III bevat de wetregels inzake de onafhankelijkheid van de commissaris en de voordracht van kandidaten voor de opdracht van bedrijfsrevisor aan de ondernemingsraden. We dienen echter op te merken dat het wetboek van vennootschappen in 2002 aangepast werd. Verder refereren we naar deze aanpassingen onder de naam "Corporate Governance wet van 2002". Deze wet is niet dezelfde als de Corporate Governance code van Lippens of Buysse die later ingevoerd werd.

3.7.2 Wet van 22 juli 1953

De wet van 22 juli 1953 geeft bepalingen inzake de oprichting van het IBR. Artikel 3 kent de volgende taken aan het instituut toe:

- waken over de opleiding;
- voorzien in de bestendige organisatie van een korps specialisten die bekwaam zijn de functie van bedrijfsrevisor te vervullen;
- toezicht uit te oefenen op de behoorlijke uitvoering van aan de bedrijfsrevisoren toevertrouwde opdrachten.

Bovendien wordt er weergegeven wat de hoofdtak van de bedrijfsrevisor is (art. 4). De bedrijfsrevisor dient namelijk alle opdrachten uit te voeren die bij of krachtens de wet aan de bedrijfsrevisoren uitsluitend zijn toevertrouwd. Ook dient de bedrijfsrevisor alle revisorale opdrachten met betrekking tot financiële overzichten te vervullen.

Algemeen stelt de wet van 22 juli 1953 betreffende de oprichting van het IBR, dat de bedrijfsrevisoren **geen werkzaamheden mogen uitvoeren of daden mogen stellen die onverenigbaar zijn met de waardigheid of de onafhankelijkheid** van zijn functie (Art. 13 §1). Ook stelt ditzelfde artikel dat de bedrijfsrevisor geen revisorale opdrachten mag uitvoeren in de volgende drie situaties, waarvan het eerste punt niet van toepassing is op een taak in het onderwijs:

- de functie van bediende uitoefenen, behoudens bij een andere bedrijfsrevisor of een ander bedrijfsrevisorenkantoor;
- rechtstreeks of onrechtstreeks een handelsactiviteit uitoefenen, onder andere in hoedanigheid van bestuurder van een handelsvennootschap; het uitoefenen van een mandaat van bestuurder in burgerlijke vennootschappen die de rechtsvorm van een handelsvennootschap hebben aangenomen, wordt niet bedoeld door deze onverenigbaarheid;
- de functie van Minister of Staatssecretaris te bekleden.

Artikel 14 verplicht de bedrijfsrevisor om te handelen in **volledige onafhankelijkheid** van de betrokken personen bij het vervullen van de toevertrouwde revisorale opdrachten. De algemene controlenorm 1.2 bevestigt deze wetsbepaling.

3.7.3 Koninklijk besluit van 1994

Vervolgens bespreken we het koninklijk besluit van 1994 betreffende de plichten van de bedrijfsrevisor. Artikel 8 (KB 1994) bepaalt dat de bedrijfsrevisor enkel een auditopdracht mag uitvoeren en een verslag of oordeel mag geven indien hij zijn onpartijdigheid kan waarborgen door zijn eigen **rechtschapen en objectieve houding**, alsook door de houding van zijn medewerkers en deskundigen waarop hij eventueel beroep doet.

Artikel 12 §1 (KB 1994) beschrijft het **cooling-off principe** en luidt als volgt: *"De bedrijfsrevisor mag geen enkele revisorale opdracht aanvaarden in een onderneming waar hij gedurende de drie voorgaande jaren de functie van bestuurder, zaakvoerder, afgevaardigde voor het dagelijks bestuur of lid van het directiecomité bekleedt of heeft bekleed."* Artikel 133 §2,3 van het wetboek van vennootschappen vult deze beperking aan. Ook mag de bedrijfsrevisor volgens dit artikel geen andere functie, mandaat of opdracht aanvaarden die hem ertoe zou brengen zich in te laten met het beheer van de onderneming, of de onderneming te vertegenwoordigen in welke hoedanigheid dan ook (Art. 12 §3 KB 1994).

Een bedrijfsrevisor mag buiten zijn honoraria **geen enkel financieel belang** in de controlerende onderneming, zoals effecten bezitten (ook niet voor zijn minderjarige kinderen), leningen of voorschotten toestaan en waarborgen geven of stellen (Art 10 KB 1994). Vervolgens mag de bedrijfsrevisor niets buiten de wettelijk vastgestelde vergoeding, zoals geschenken, aanvaarden (Art. 11 KB 1994).

Tot slot, duidt artikel 13 (KB 1994) op het belang dat de bedrijfsrevisor **niet economisch afhankelijk mag zijn van één enkele auditklant**. Artikel 23 vult aan: *"Het bedrag van het ereloon van de bedrijfsrevisor moet worden bepaald in functie van de complexiteit van de opdracht, de aard, de reikwijdte en de omvang van de prestaties die, in naleving van de normen van het Instituut, vereist zijn."*

3.7.4 Wetboek van vennootschappen

Nu zullen we de onafhankelijkheidsregels van het wetboek van vennootschappen bespreken. We dienen echter op te merken dat de Belgische Corporate Governance wet van 2 augustus 2002 bepalingen inzake de onafhankelijkheid van de auditor bevat en de artikelen 133, 134 en 170 van het wetboek van vennootschappen gewijzigd heeft. Deze Corporate Governance wet werd opgesteld om de basisprincipes inzake "deugdelijk bestuur" van ondernemingen en regels inzake de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor te introduceren in het Belgische

vennootschapsrecht. Bij deze introductie wordt er rekening gehouden met de Europese bepalingen.

De wet omschrijft drie soorten diensten:

- de opdrachten die de wet aan de commissaris toevertrouwt;
- de non-auditdiensten die onverenigbaar zijn met de onafhankelijkheid van de commissaris (vastgesteld bij koninklijk besluit);
- de andere non-auditdiensten, verenigbaar met de onafhankelijkheid van de commissaris.

Artikel 133 §5 beperkt voor beursgenoteerde ondernemingen het leveren van de verenigbare adviesdiensten door de "**one-to-one regel**". Dit principe houdt in dat een auditor geen non-auditdiensten mag verschaffen indien de totale vergoeding voor deze diensten hoger ligt dan de auditvergoeding. Slechts onder welbepaalde omstandigheden kan van de one-to-one regel worden afgeweken. De controlenorm 5.3 inzake onafhankelijkheid geeft deze beperking ook nog eens weer.

Artikel 183 van het wetboek van vennootschappen bevat een lijst van **zeven diensten** die de onafhankelijkheid van de auditor in gedrang brengen en die dan ook bij wet verboden zijn. Een auditor kan zich niet onafhankelijk verklaren wanneer hij of een persoon waarmee hij een arbeidsovereenkomst afgesloten heeft één van de volgende activiteiten uitvoert:

- in de gecontroleerde vennootschap een beslissing neemt of in de besluitvorming tussenkomt;
- bijstand verleent of deelneemt aan de voorbereiding of het voeren van de boekhouding of aan de opstelling van de jaarrekening of van de geconsolideerde jaarrekening van de gecontroleerde vennootschap;
- instaat voor de opstelling, de ontwikkeling, de invoering en het beheer van technologische systemen van financiële informatie in de gecontroleerde vennootschap;
- instaat voor het waarderen van de elementen van de jaarrekening of van de geconsolideerde jaarrekening van de gecontroleerde vennootschap indien deze een belangrijk element vormen van de jaarrekening;
- deelneemt aan de interne auditfunctie;
- de gecontroleerde vennootschap vertegenwoordigt bij de afwikkeling van fiscale of andere geschillen;

- tussenkomt in de werving van personen die deel uitmaken van een orgaan of van het leidinggevend personeel van de gecontroleerde vennootschap.

Het is mogelijk dat een bedrijfsrevisor van deze wetregel afwijkt en toch een verboden dienst uitvoert indien de volgende cumulatieve voorwaarden verenigd zijn (art 183sexies):

- deze onderneming is verbonden aan een onderneming die wordt gecontroleerd door de commissaris in de zin van artikel 11 van het wetboek van vennootschappen;
- de prestaties werden geleverd vooraleer deze onderneming verbonden was aan een onderneming die wordt gecontroleerd door de commissaris;
- de bovengenoemde prestaties werden geleverd door de commissaris of door een persoon met wie de commissaris een arbeidsovereenkomst heeft afgesloten of met wie hij, vanuit professioneel standpunt, een samenwerkingsverband onderhoudt;
- de rekeningen van deze onderneming werden niet gecontroleerd door de commissaris gedurende de periode waarin bovengenoemde prestaties geleverd werden;
- de honoraria voor de prestaties bedoeld in artikel 183ter die werden geleverd voor deze onderneming zijn niet hoger dan de honoraria in artikel 134 §1 van het wetboek van vennootschappen; de beoordeling van de verhouding van de vergoedingen en van de honoraria moet globaal plaatshebben op het niveau van de onderneming waarvan de commissaris de rekeningen onderzoekt en van de dochterondernemingen.

Het wetboek van vennootschappen verplicht ook de ondernemingen om **de honoraria betaald aan de bedrijfsrevisoren te vermelden** in de toelichting van de (geconsolideerde) jaarrekening. De jaarrekening dient het voorwerp en de bezoldigingen te vermelden die verband houden met (Art. 134):

- de uitzonderlijke werkzaamheden of bijzondere opdrachten uitgevoerd door de commissaris binnen de vennootschap waarvan hij de jaarrekening controleert of een Belgische vennootschap of een Belgische persoon die met deze vennootschap is verbonden in de zin van artikel 11 van het wetboek van vennootschappen of een buitenlandse dochtervennootschap van een Belgische vennootschap die onderworpen is aan de wettelijke controle van haar jaarrekening;
- de taken, mandaten of opdrachten uitgevoerd door een persoon met wie de commissaris een arbeidsovereenkomst heeft gesloten of met wie hij beroepshalve in samenwerkingsverband staat of door een met de commissaris verbonden vennootschap of persoon zoals bepaald in artikel 11 van het wetboek van

vennootschappen binnen de vennootschap waarvan de commissaris de jaarrekening controleert of een Belgische vennootschap of een Belgische persoon die met deze vennootschap is verbonden in de zin van artikel 11 of een buitenlandse dochtervennootschap van een Belgische vennootschap die onderworpen is aan de wettelijke controle van haar jaarrekening.

De bezoldigingen dienen in **vier categorieën** ingedeeld te worden, namelijk de auditdiensten, andere controleopdrachten, belastingadviesopdrachten en andere opdrachten buiten de revisorale opdrachten (Art. 134).

3.7.5 De controlenormen

Volgens de controlenormen inzake de onafhankelijkheid van de auditor ontstaat er ook een onafhankelijkheidsprobleem indien de commissarissen of leden van het commissaristeam voor een te lange tijd aan de controleopdracht (mee)werken. Dit door het feit dat zij een te **verregaand vertrouwen of een te grote familiariteit** met het management ontwikkelen. Er werd dan ook een wetregel ontwikkeld om deze bedreigingen te beperken. De commissaris is verplicht, in het geval van een mandaat bij een organisatie van openbaar belang (norm 6.1 en 6.2 onafhankelijkheid van de commissaris):

- o ten minste de vaste vertegenwoordiger(s) van het kantoor te vervangen of het mandaat over te dragen aan een confrater na **uiterlijk zes jaar** na zijn/hun benoeming. De vervangen bedrijfsrevisor(en) mag/mogen slechts opnieuw aan de controle van de gecontroleerde entiteit deelnemen na verloop van een periode van tenminste twee jaar.
- o het onafhankelijkheidsrisico te onderzoeken dat kan voortvloeien uit de langdurige medewerking van andere leden van het bij het controleopdracht betrokken team, en adequate veiligheidsmaatregelen te treffen om dit risico tot een aanvaardbaar niveau te herleiden.

3.7.6 Nieuwe Belgische ethische code

In het bericht van 14 september 2011 (IBR) deelt het IBR mee dat er een voorontwerp betreffende een nieuwe ethische code ter beschikking is. Het voorontwerp kon openbaar geraadpleegd worden van 15 september tot 15 december 2011. Het ontwerp is sterk

geïnspireerd door de Code of Ethics van de IFAC, dat eerder besproken werd. Het doel van het IBR is om de ethische code op te nemen in een norm of een koninklijk besluit (IBR, 2011a). De elementen van dit voorstel die van belang zijn voor deze masterproef zullen verder besproken worden.

Ook de nieuwe Belgische ethische code verwijst naar de vijf fundamentele eigenschappen die in sectie 3.3 besproken werden. Verder erkent de code de vijf bedreigingen voor de onafhankelijkheid, namelijk het eigenbelang, de zelftoetsing, de belangenbehartiging, de familiariteit en de intimidatie. Algemeen stelt de code dat de bedrijfsrevisoren alle situaties die de fundamentele eigenschappen en de onafhankelijkheid kan schaden, moeten identificeren en evalueren. Daarna dienen zij veiligheidsmaatregelen toe te passen zodat de bedreigingen geëlimineerd worden of tot een aanvaardbaar niveau beperkt worden. Indien het niet mogelijk is om de bedreiging te beperken tot een aanvaardbaar niveau mag de bedrijfsrevisor de wettelijke controle niet uitvoeren (IBR, 2011b).

De nieuwe code bespreekt ook het principe inzake de financiële onafhankelijkheid van de auditor. De code stelt dat een bedrijfsrevisor zijn activiteiten niet mag beperken zodat de beroepsinkomsten beperkt zijn tot een beperkt aantal opdrachten. De bedrijfsrevisor mag ook voor de wettelijke controle geen andere onrechtstreekse of rechtstreekse vergoeding van de klant ontvangen dan de vergoeding die wettelijk is vastgesteld. (IBR, 2011b).

Tot slot wordt ook het rotatieprincipe in de code besproken. De code stelt dat bij de wettelijke controle van een organisatie van openbaar belang de vaste vertegenwoordigers na een mandaat van uiterlijk zeven jaar vervangen moeten worden. Bovendien dienen deze vertegenwoordigers twee jaar te verwachten voordat zij weer mogen deelnemen aan de wettelijke controle van dezelfde entiteit. Het auditkantoor dient ook het onafhankelijkheidsrisico dat kan voortvloeien uit de lange medewerking van de andere leden die bij de audit betrokken zijn te onderzoeken (IBR, 2011b).

3.7.7 Besluit

We kunnen dus besluiten dat de wetsbepalingen de laatste jaren aangepast zijn in functie van het belangrijkste concept in het auditberoep, namelijk de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor. Bovendien getuigt de toenemende aandacht omtrent het auditberoep op de belangrijke maatschappelijke taak die wordt uitgeoefend door de bedrijfsrevisoren.

De belangrijkste aanpassingen zijn de cooling-off periode, de one-to-one regel, de lijst met de non-auditdiensten die onverenigbaar zijn met de onafhankelijkheid en de vermelding van de honoraria in het jaarverslag. Al deze aanpassingen hebben betrekking op het onderwerp van deze masterproef. Bovendien maakt de verplichting om de honoraria te vermelden in de jaarrekening het voor ons mogelijk om een onderzoek uit te voeren. Ook kunnen we uit deze aanpassingen concluderen dat het onderwerp van deze masterproef van maatschappelijk belang is.

Tabel 1: Samenvattende tabel van de 3 wetgevingen

Sarbanes- Oxley Act	De Europese Richtlijnen	De Belgische wetgeving
<ul style="list-style-type: none">•Rotatieverplichting lead partner: elke 5 jaar•“time-out” periode lead partner: 5 jaar•honoraria vermelden en op delen in 4 categorieën•Cooling-off periode: 1 jaar•Verbod op het verschaffen van bepaalde non-auditdiensten	<ul style="list-style-type: none">•Rotatieverplichting lead partner: elke 7 jaar•“time-out” periode lead partner: 7 jaar•Honoraria vermelden en opdelen in 4 categorieën•Cooling-off periode: 2 jaar•Verbod op het verschaffen van bepaalde non-auditdiensten	<ul style="list-style-type: none">•Rotatieverplichting lead partner: elke 6 jaar•“time-out” periode lead partner: 2 jaar•Honoraria vermelden en opdelen in 4 categorieën•Cooling-off periode: 3 jaar•7 verboden non-auditdiensten•one-to-one regel

Hoofdstuk 4: De auditkwaliteit

In het vierde hoofdstuk bespreken we hoe auditkwaliteit gedefinieerd en gemeten kan worden. We gaan ook na welke de belangrijkste modellen om winstmanipulatie en dus auditkwaliteit te meten zijn in de wetenschappelijke literatuur.

4.1 Wat is auditkwaliteit?

In 1981 definieerde DeAngelo auditkwaliteit als volgt: "*the market-assessed joint probability that a given auditor will **both** (a) discover a breach in the client's accounting system, and (b) report the breach.*" (p. 186). Francis (2004) stelt een hoge auditkwaliteit gelijk aan een situatie waarin aan alle minimale wettelijke en professionele vereisten voldaan is. Hieruit kunnen we afleiden dat auditkwaliteit invers gerelateerd is aan de falingsratio van audits, dus als de falingsratio stijgt, zal de auditkwaliteit dalen. Een auditfaling doet zich voor wanneer een auditor een verkeerde auditopinie tot uiting brengt. Hierdoor zijn de financiële overzichten waarschijnlijk misleidend voor de gebruikers (Francis, 2004). Volgens Arthur Levitt (1998) heeft er zich een auditfaling voorgedaan wanneer een onderneming een "earnings restatement" dient te doen, doordat zij bv. een te agressieve manier van earnings management of winstmanipulatie toepaste.

4.2 Winstmanipulatie

Healy & Wahlen (1999) definiëren earnings management als volgt:

Earnings management occurs when managers use judgement in financial reporting and in structuring transactions to alter financial reports to either mislead some stakeholders about the underlying economic performance of the company or to influence contractual outcomes that depend on reported accounting numbers. (p. 368)

Hieruit kunnen we afleiden dat het niet-detecteren van earnings management een goede maatstaf voor een gebrekkige auditkwaliteit is.

Er bestaan twee soorten earnings management: accrual-based earnings management en real earnings management. Bij **accrual-based earnings management** gaat het management de winsten in zijn voordeel proberen te manipuleren door de niet-kaskosten en niet-kasopbrengsten te wijzigen. Dit gebeurt aan de hand van boekhoudkundige technieken, zoals de keuze van de voorraadwaarderingmethoden (FIFO/LIFO/Gewogen gemiddelde) en de afschrijvingsmethoden. Een ander voorbeeld, waar het duidelijk om fraude gaat, betreft het verzenden van niet-bestelde goederen naar klanten en deze verzending als opbrengst boeken; hier worden dus opbrengsten te vroeg of onnodig erkend om de winst te vergroten. Deze methoden worden gebruikt rond het afsluiten van het boekjaar en beïnvloeden de kasstromen niet.

De tweede vorm van winstmanipulatie, **real earnings management**, kan wel gedurende het hele boekjaar uitgevoerd worden. Hierbij worden de boekhoudtransacties van de bedrijfsactiviteiten gemanipuleerd door het wijzigen van de timing of de omvang van deze transacties; zoals in de volgende situatie: een onderneming ondergaat een slechtere periode, maar zij produceert toch op volledige capaciteit of zelfs meer dan de capaciteit om deze kosten te kunnen opnemen in de voorraden (De Clerck, Van Caneghem, & Verbruggen, 2007). Hier worden de kasstromen wel beïnvloed door de winstmanipulatie, doordat de nodige hoeveelheid grondstoffen, werknemers en andere benodigdheden betaald dienen te worden.

Volgens Cohen, Dey & Lys (2004) zijn er drie redenen waarom het management aan winstmanipulatie doet:

- evenaren of overschrijden van de winsten van het vorige boekjaar;
- de voorspellingen van de analisten halen;
- het rapporteren van verliezen proberen te vermijden.

Norman Johnson, een lid van de SEC, gaf in een toespraak van 1999¹⁷ de volgende reden waarom het management soms niet aan de druk om aan winstmanipulatie te doen, kan weerstaan:

Fundamentally, companies may attempt to manage earnings for numerous reasons. Perhaps the single most important cause, however, is the pressure imposed on management to meet analysts' earnings projections. The severity with which the market punished companies failing to meet analysts' expectations is extraordinary. This factor, combined with the recent increased emphasis on stock options as a key component of executive compensation has also placed greater pressure on management to achieve earnings expectations. The pressure to meet analysts' estimates and compensation benchmarks have both operated to increase the temptation for management to "fudge" the numbers. Auditors surely want to retain their clients, and are thus under pressure not to stand in the way of companies who have succumbed to these temptations.

Winstmanipulatie kan twee grote voordelen opleveren voor het management. Ten eerste kan het management op deze manier de beurskoers beïnvloeden; dit kan indien zij de voorspellingen van de analisten evenaren of overschrijden. Dit is een belangrijk voordeel en reden tot winstmanipulatie indien de beloning van het management sterk afhankelijk is van de (stijging van de) beurskoers. Ten tweede probeert het management door winstmanipulatie de verliezen in een zwak jaar te laten dalen of elimineren en dit dan te compenseren door de winst in het vorige of het volgende boekjaar af te zwakken (De Clerck, Van Caneghem, & Verbruggen, 2007).

4.3 Auditkwaliteit meten

In de wetenschappelijke literatuur wordt auditkwaliteit vaak bepaald in functie van de uitgevoerde winstmanipulatie in de gepubliceerde jaarrekeningen. Enkele voorbeelden zijn: Chung & Kallapur (2003) meten auditkwaliteit aan de hand van abnormale accruals; Frankel et al. (2002), Ashbaugh et al. (2003), Manry et al. (2008), Myers et al. (2003) en Gul et al. (2007) gebruiken de term: "discretionary accruals".

¹⁷ Speech by SEC Commissioner: Current SEC Developments –“Managed Earnings” and “The Year of the Accountant”

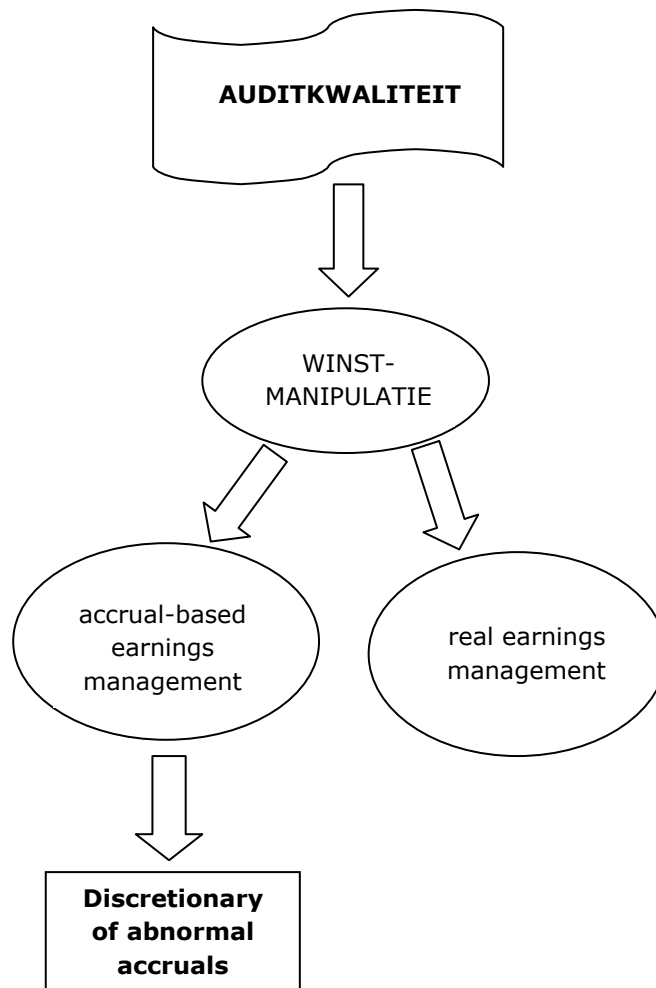
In de meeste wetenschappelijke onderzoeken wordt gebruik gemaakt van accruals-based earnings management. Volgens De Clerck et al. (2007) en Healy (1985) kan accruals het best omschreven worden als het verschil tussen het resultaat en de kasstromen, dus indien het management in een bepaald jaar aan winstmanipulatie doet aan de hand van deze methode, zal dit verschil (accruals) hoger liggen dan in normale jaren waarin niet of in beperkte mate aan winstmanipulatie werd gedaan.

Volgens Healy (1985) zijn er twee tegenovergestelde methodes van accruals mogelijk, namelijk income-increasing en income-decreasing procedures. Het management zal **income-increasing methodes** gebruiken, indien het management de financiële doelstellingen waarop hun bonus berekend worden juist niet behalen. Zij zullen dan het resultaat rooskleuriger voorstellen dan het is. Indien het management zelfs met income-increasing methodes de doelstellingen niet kunnen behalen, bestaat er de kans dat zij **income-decreasing methodes**, zoals hogere afschrijvingspercentages, gaan toepassen. Hierdoor gaat het resultaat nog lager zijn dan het oorspronkelijke resultaat, waardoor de kans om toekomstige doelstellingen te behalen groter wordt. Een strategie bekend onder de term "taking bath" (Healy, 1985). Vele wetenschappelijke onderzoekers richten hun onderzoek enkel op increasing-accruals, omdat bedrijfsrevisoren stelselmatig aangeklaagd worden indien ze dit type door de vingers zien, maar zelden voor het gerecht dienen te komen als er sprake is van income-decreasing accruals (Becker, DeFond, Jiambalvo, & Subramanyam, 1998).

De term abnormale accruals en discretionary accruals betekent hetzelfde, namelijk het onverwachte verschil tussen het resultaat en de kasstromen (Garza-Gómez, 2006). Healy (1985) geeft de volgende definitie voor **non-discretionary of normale accruals**: "*accounting adjustments to the firm's cash flows mandated by accounting standard-setting bodies (e.g. the Securities Exchange commission and the Financial Accounting Standards Board)*" (p.89). Deze instanties vereisen bijvoorbeeld dat de materiële vaste activa op een systematische manier worden afgeschreven. Een ander voorbeeld is het waarderen van de voorraden. **Discretionary of abnormal accruals** worden door Healy (1985) gedefinieerd

als volgt: "*adjustments to cash flow selected by the manager*" (p. 89). Een manager dient, zoals vermeld, een materieel vast activum af te schrijven op een systematische wijze, maar de manager kan kiezen op welke wijze zij dit doen. Ook kan de manager bijvoorbeeld kiezen om de levering van de voorraad aan het einde van het boekhoudkundig jaar uit te stellen. Discretionary accruals laten dus aan het management toe om winsten te verschuiven tussen periodes (Healy, 1985).

Het tweede deel van het onderzoeksmodel kan als volgt weergegeven worden:

Wanneer de discretionary of abnormale accruals berekend zijn, kunnen er statistische onderzoeken uitgevoerd worden om te bepalen of de discretionary accruals van een bepaalde onderneming statistisch significant verschillend zijn van nul, de normale of de verwachte waarde (Garza-Gómez, 2006). Aangezien discretionary accruals niet observeerbaar zijn en er economische gebeurtenissen plaats vinden die ervoor zorgen dat de totale accruals van een bedrijf elk jaar wijzigen, wordt er in de wetenschappelijke literatuur gebruik gemaakt van verschillende modellen om de discretionary accruals te bepalen. Er wordt een verwachtingsmodel van het gedrag van de abnormale (discretionary) accruals opgesteld in overeenstemming met de economische gebeurtenissen (Garza-Gómez, 2006).

Bij het bepalen van de abnormale accruals aan de hand van een model, kunnen er misclassificatie fouten voorkomen. Er zijn twee mogelijkheden, namelijk Type I en Type II fouten. Bij een Type I fout worden normale accruals als abnormale accruals aanzien (false positive). Een Type II fout daarentegen classificeert accruals als normale accruals terwijl ze dit niet zijn (Dechow, Ge, & Schrand, 2010).

Bartov (2000) geeft de volgende 6 populairste modellen in de wetenschappelijke literatuur: het DeAngelo Model (1986), het Healy Model (1985), het Jones Model (1991), het Modified Jones Model (Dechow, Sloan, & Sweeney, 1995), het Industry Model (Dechow & Sloan, 1991) en het Cross-Sectional Jones Model (DeFond & Jiambalvo, 1994). Er werd uitgebreid onderzoek gedaan naar het meest geschikte model, maar er is tot nu toe nog geen eenduidig besluit.

4.4 Modelkeuze

Om te beginnen, geven we een korte bespreking van de gebruikte modellen in de belangrijkste wetenschappelijke artikels omtrent ons onderwerp. Frankel et al. (2002) en Manry et al. (2008) maken gebruik van het cross-sectional Jones model om hun onderzoek uit te voeren. Ashbaugh et al. (2003) onderzoeken de resultaten van Frankel et al. (2002) en gebruiken hiervoor twee aangepaste modellen die controleren voor de winstgevendheid van de onderneming, namelijk het "Portfolio Performance Adjusted Discretionary Current

Accruals model” en het “ROA¹⁸ in Estimation Discretionary Current Accruals model”, ook het REDCA-model genoemd. Ook Gul et al. (2007) maken gebruik van het performance-adjusted discretionary acccruals model of het REDCA-model. Chung & Kallapur (2003) en Johnson et al. (2002) maken dan weer gebruik van een combinatie van het cross-sectional en het modified Jones model, namelijk het cross-sectional modified Jones model.

Vervolgens gaan we de berekening van de totale accruals en de vier belangrijkste modellen die in de wetenschappelijke literatuur gebruikt worden bespreken. Daarna zullen we beslissen welk model wij zullen toepassen in onze studie. Aangezien Gul et al. (2007) het REDCA-model toepassen, gaat onze voorkeur op dit moment ook uit naar dit model, opdat we onze studies zouden kunnen vergelijken.

4.4.1 Het DeAngelo model

Het DeAngelo model (1986) veronderstelt dat de non-discretionary accruals een random walk volgen. Hieruit volgt dat er verondersteld wordt, voor een steady-state onderneming, dat de non-discretionary accruals in periode t gelijk zijn aan de non-discretionary accruals in periode $t-1$. Dit betekent dat elk verschil tussen totale accruals in de twee periodes te wijten is aan “accounting discretion”. Om deze reden berekent DeAngelo (1986) de geschatte discretionary accruals (EDA) door het verschil van de totale accruals (TA) in twee opeenvolgende jaren te delen door de eerste lagged waarde van het totaal activa (A) (Young, 1999):

$$EDA_{it} = \frac{TA_{it} - TA_{it-1}}{A_{it-1}}$$

4.4.2 Het Jones model

Jones (1991) heeft een model opgesteld aan de hand van regressieanalyse en times-series data. Jones (1991) gaat er vanuit dat de non-discretionary accruals niet constant zijn over de tijd. Door het opstellen van een nieuw verwachtingsmodel voor de totale accruals hoopt

¹⁸ ROA = Return on Assets

zij te kunnen controleren voor veranderingen in de economische situatie van een onderneming. Het model kan als volgt geschreven worden (Garza-Gómez, 2006):

$$\frac{TA_{it}}{A_{it-1}} = \alpha_1 \left(\frac{1}{A_{it-1}} \right) + \beta_1 \left(\frac{\Delta REV_{it}}{A_{it-1}} \right) + \beta_2 \left(\frac{PPE_{it}}{A_{it-1}} \right) + \varepsilon_{it}$$

De volgende variabelen worden gebruikt:

- ΔREV_{it} : de verandering in inkomen van periode $t-1$ en t
- PPE_{it} : gross plant, property and equipment.

De twee bovenstaande variabelen zijn toegevoegd aan het verwachtingsmodel om te controleren voor veranderingen in non-discretionary accruals ten gevolge van een veranderende situatie. Aan de hand van de ordinary least square (OLS) methode worden de bovenstaande parameters (α_1 , β_1 , β_2) geschat. De discretionary accruals worden dan gelijk gesteld aan de fout (ε_{it}) van de schatting (Jones, 1991).

4.4.3 Het modified Jones model

Aangezien Jones (1991) veronderstelt dat alle inkomstenveranderingen non-discretionair zijn, geeft de methode om de discretionary accruals te meten de impact van sales-based manipulatie niet weer. Dechow et al. (1995) hebben geprobeerd om de inkomstenmanipulatie ook op te nemen in het Jones model door de verandering in ontvangsten (ΔREC) af te trekken van de verandering in inkomsten (revenues) voor elke onderneming in de sample (Bartov, 2000) (Garza-Gómez, 2006). Het modified Jones model veronderstelt impliciet dat alle veranderingen in verkopen op basis van krediet (credit sales) te wijten zijn aan winstmanipulatie (Dechow, Sloan, & Sweeney, 1995). Dechow et al. (1995) volgen deze redenering omdat zij veronderstellen dat het makkelijker is om de winst te manipuleren door voorzichtig te zijn bij het erkennen van inkomsten op basis van kredietverkoop dan het erkennen van inkomsten op basis van contante verkoop. Het modified Jones model wordt als volgt weergegeven in de wetenschappelijke literatuur (Dechow, Sloan, & Sweeney, 1995):

$$EDA_{it} = \frac{TA_{it}}{A_{it-1}} - \left[\alpha_i \left(\frac{1}{A_{it-1}} \right) + \beta_{1i} \left(\frac{\Delta REV_{it}}{A_{it-1}} - \frac{\Delta REC_{it}}{A_{it-1}} \right) + \beta_{2i} \left(\frac{PPE_{it}}{A_{it-1}} \right) \right]$$

4.4.4 Het REDCA model

Onderzoek heeft uitgewezen dat discretionary accrual schattingen gecorreleerd zijn met de performance van een onderneming. Om deze reden hebben Kothari et al. (2002) een nieuw model geschat dat gebaseerd is op het Jones model. Het enige verschil is dat zij een extra variabele toevoegen, namelijk "lagged ROA". Waarbij ROA gelijk is aan de netto opbrengsten gedeeld door de lagged waarde van de totale activa. Het model kan als volgt geschreven worden (Kothari, Leone, & Wasley, 2002):

$$TA_{it} = \frac{\beta_0}{A_{it-1}} + \beta_1 \Delta REV_{it} + \beta_2 PPE_{it} + \beta_3 ROA_{it} + \varepsilon_{it}$$

De discretionary accruals zijn gelijk aan de error term (ε) van bovenstaande vergelijking. Discretionary current accruals kunnen berekend worden aan de hand van bovenstaande vergelijking. Slechts enkel de term "afschrijvingsuitgave" wordt geëlimineerd uit de bovenstaande vergelijking. De berekening van REDCA begint door de volgende vergelijking te schatten (Ashbaugh, LaFond, & Mayhew, 2003):

$$TA_REDCA_{it} = \beta_0 \frac{1}{A_{it-1}} + \beta_1 \Delta REV_{it} + \beta_2 ROA_{it-1} + \varepsilon_{it}$$

REDCA wordt dan bepaald door van de current accruals (TA_REDCA^{19}) de verwachte current accruals (ECAPC) af te trekken. De geschatte parameters van bovenstaande vergelijking worden gebruikt om de verwachte current accruals te berekenen. Bovendien wordt bovenstaande vergelijking gebruikt om de verwachte current accruals te bepalen; enkel het

¹⁹ TA_REDCA (of TA) wordt bij puntje 4.4.8 bepaald

verschil in account receivables wordt afgetrokken van het verschil in inkomsten, namelijk (Ashbaugh, LaFond, & Mayhew, 2003):

$$ECAPC_{it} = \frac{\beta_0}{A_{it-1}} + \beta_1(\Delta REV_{it} - \Delta AR_{it}) + \beta_2 ROA_{it-1}$$

We kunnen dus besluiten dat REDCA gelijk is aan TA_REDCA minus ECAPC. Dezelfde berekeningsmethode kan ook toegepast worden op het modified Jones model. Het REDCA-model wordt in de recente literatuur op regelmatige basis toegepast om te kunnen controleren voor de performance van de onderneming (Ashbaugh, LaFond, & Mayhew, 2003). Volgens Kothari et al. (2002) elimineert de toevoeging van de variabele ROA elke mechanische relatie tussen de discretionary accruals van de huidige periode en de performance metriek.

4.4.5 Totale accruals

Bartov (2000) en Garza-Gómez (2006) maken gebruik van eenzelfde formule om de totale accruals, waarvan in elk model gebruik gemaakt wordt, te berekenen. Bij deze methode worden gegevens uit de balans gebruikt. De formule luidt als volgt:

$$TA_{it} = (\Delta CA_{it} - \Delta Cash_{it}) - (\Delta CL_{it} + \Delta STD_{it}) - DEPTN_{it}$$

waarbij gebruik gemaakt wordt van de volgende variabelen:

- ΔCA_{it} = verandering in vlottende activa gedurende periode t voor bedrijf i ;
- ΔCL_{it} = verandering in kortlopende schulden gedurende periode t voor
 - bedrijf i ;
- $\Delta Cash_{it}$ = verandering in cash en cash equivalents (liquide middelen en middelen die snel vrij te maken zijn) gedurende periode t voor bedrijf i ;
- ΔSTD_{it} = verandering in schulden inclusief de verandering in kortlopende schulden in periode t voor bedrijf i ;

- $DEPTN_{it}$ = depreciatie en amortisatie uitgaven gedurende periode t voor bedrijf i.

Volgens Collins & Hribar (2002) is de bovenstaande methode aan de hand van de gegevens in de balans van minder goede kwaliteit dan een alternatieve methode waarbij de cash flow gegevens gebruikt worden. Dit vooral wanneer de bedrijfsactiviteiten gedurende het jaar veranderen. Enkele voorbeelden van deze veranderingen kunnen zijn: verwerving van andere bedrijven, stopzetten van activiteiten, uitgaven in verband met het kapitaal en desinvesteringen (Garza-Gómez, 2006). Collins & Hribar (2002) hebben de volgende formule aan de hand van de cash-flow methode opgesteld:

$$TA_{cf} = EBXI - CFO_{cf}$$

Waarbij de gekozen variabelen de volgende definities hebben:

- TA_{cf} = de totale accruals berekend aan de hand van de cash-flow methode;
- $EBXI$ = opbrengsten voor extraordinaire items en stopgezette activiteiten;
- CFO_{cf} = operating cash-flow van het cash-flow overzicht.

De totale current accruals voor het REDCA-model worden als volgt berekend (Ashbaugh, LaFond, & Mayhew, 2003):

$$TA_{REDCA} = EBXI - CFO_{cf} + DEPTN$$

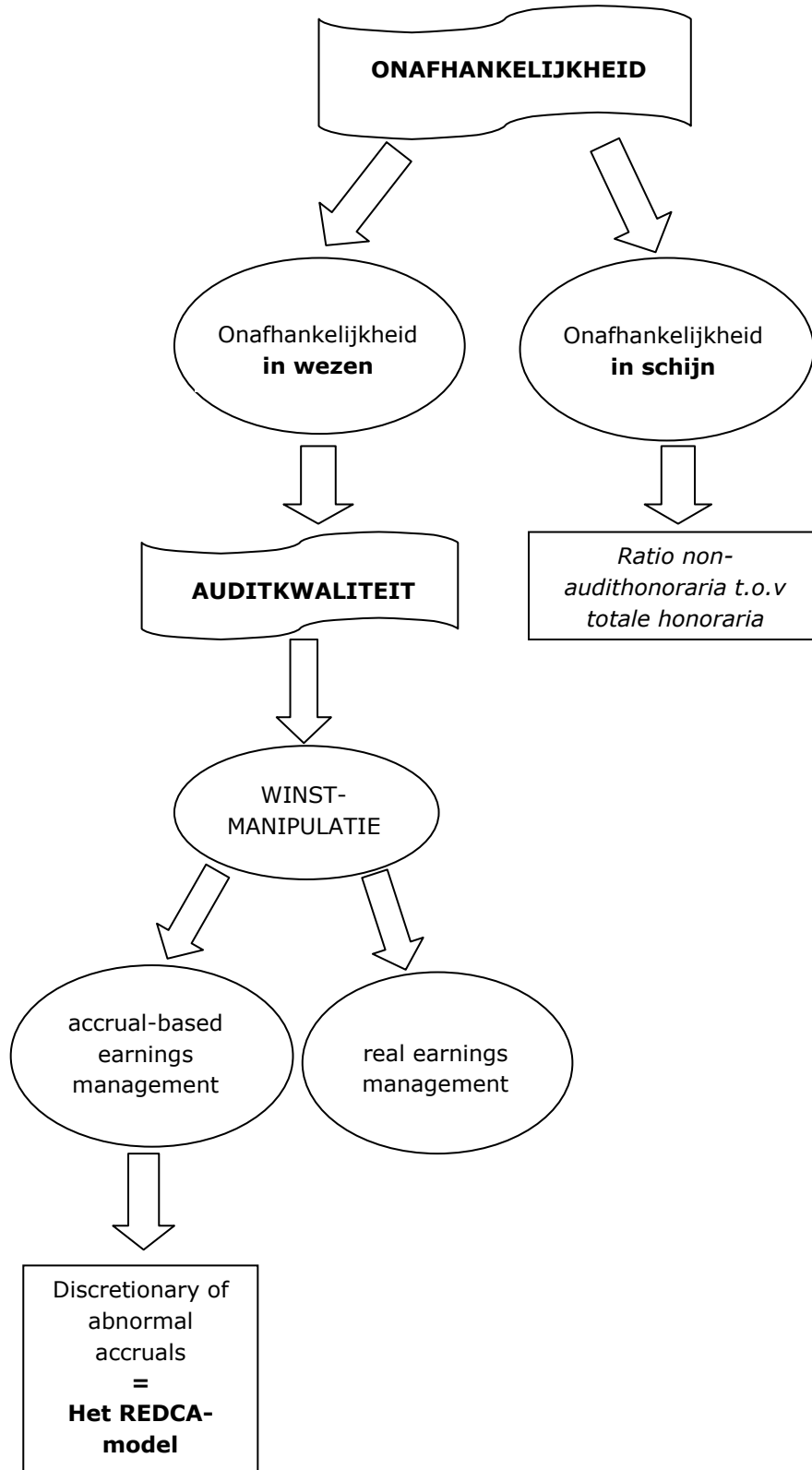
4.4.6 Besluit

De resultaten van het onderzoek van Kothari et al. (2002) tonen veel betere resultaten voor het performance-matched accrual model, dan voor modellen zonder deze factor. De resultaten met de andere modellen zonder een "performance"-factor zijn onbetrouwbaar en soms zelfs incorrect. Bovendien stellen zij dat het REDCA-model beter is dan het Jones model. Om deze reden zullen wij het REDCA-model toepassen tijdens het praktijkonderzoek.

Hoofdstuk 5: Praktijkonderzoek

5.1 Het model

Het volledige onderzoeksmodel kan als volgt weergegeven worden:

5.2 Hypotheses

In deze masterproef gaan we hypothesen omtrent twee aspecten testen. Ten eerste stellen we drie hypothesen op in verband met de honoraria betaald aan de bedrijfsrevisor. Hierbij hebben we gezocht naar variabelen die het auditrisico en de auditcomplexiteit weergeven, aangezien een hoger auditrisico en auditcomplexiteit gepaard gaan met een hoger audithonorarium. De gevonden variabelen worden verder besproken. Ook veronderstellen we dat het audithonorarium daalt als de ambtstermijn stijgt, aangezien de bedrijfsrevisor meer kennis heeft van het bedrijf en de controles dus efficiënter kan uitvoeren (leercurve). Verder stellen we dat de BIG4/BIG5 een hoger audithonorarium vragen gezien het feit dat zij over een goede reputatie betreffende auditkwaliteit beschikken. We stellen de volgende twee hypothesen op:

H1a: Er bestaat een positieve relatie tussen de variabele AUDIT en de volgende variabelen: BIG4/BIG5, LNMVE, MERGEACQ, LEV, ROA, INVREC en DLOSS.

H1b: Er bestaat een negatieve relatie tussen de variabele AUDIT en de variabelen MVBV en AMBT.

De variabelen MERGEACQ en FINANCING vertegenwoordigen de vraag naar non-auditdiensten (Ashbaugh, LaFond, & Mayhew, 2003). Om deze reden veronderstellen we een positieve relatie tussen de afhankelijke variabele NONAUDIT en de twee controlevariabelen, MERGEACQ en FINANCING. De volgende hypothese kan opgesteld worden:

H1c: Er bestaat een positieve relatie tussen de variabele NONAUDIT en de variabele MERGEACQ en FINANCING.

Ook stellen we vijf hypothesen omtrent onze onderzoeksvraag op. Ten eerste veronderstellen we dat er een negatieve relatie bestaat tussen de discretionary accruals en het audithonorarium. Dit gezien het feit dat een hoger audithonorarium onder normale omstandigheden gepaard gaan met meer controles, waardoor de audit grondiger gebeurt en de indicator van winstmanipulatie daalt. De hypothese wordt als volgt geformuleerd:

H2a: Er bestaat een negatieve relatie tussen de indicator van winstmanipulatie (discretionary accruals) en de onafhankelijke variabele AUDIT.

Tijdens het literatuuronderzoek hebben we ook al vermeld dat er verondersteld wordt dat BIG4 kantoren over meer middelen beschikken om de onafhankelijkheid te waarborgen. Om deze redenen veronderstellen we dat de indicator van winstmanipulatie daalt indien de wettelijke controle uitgevoerd wordt door een BIG4-auditkantoor. De volgende hypothese werd opgesteld:

H2b: Er bestaat een negatieve relatie tussen de indicator van winstmanipulatie (discretionary accruals) en de onafhankelijke variabele BIG4.

Verder veronderstellen we dat het verschaffen van non-auditdiensten een verlaagde onafhankelijkheid teweeg brengt. Dit om twee redenen. Ten eerste bestaat er de mogelijkheid dat de bedrijfsrevisor economisch afhankelijk wordt van de klant. Ten tweede kan er een te vertrouwelijke relatie met het management ontstaan doordat er intenser samengewerkt wordt met deze personen. Door beide redenen kan het management druk uitoefenen bij de bedrijfsrevisor om (agressieve) accountingmethoden toe te laten, waardoor de discretionary accruals stijgen. We hebben de volgende hypothese opgesteld:

H2c: Er bestaat een positieve relatie tussen de indicator van winstmanipulatie (discretionary accruals) en de onafhankelijke variabele NONAUDIT.

Ook een lange ambtstermijn kan resulteren in een te vertrouwelijke relatie met het management, wat een verlaagde onafhankelijkheid en een verhoogde indicator van winstmanipulatie teweeg kan brengen. Om deze reden hebben we de volgende hypothese opgesteld:

H2d: Er bestaat een positieve relatie tussen de indicator van winstmanipulatie (discretionary accruals) en de onafhankelijke variabele AMBT.

Gul et al. (2007) veronderstellen dat hogere non-auditdiensten geassocieerd zijn met hogere discretionary accruals indien de ambtstermijn korter of gelijk aan 3 jaar is. Dit heeft als

resultaat dat de auditkwaliteit laag is en de bedrijfsrevisor waarschijnlijk niet onafhankelijk in wezen is (Gul, Jaggi, & Krishnan, 2007). De volgende hypothese wordt geformuleerd:

H2e: Het verschaffen van non-auditdiensten heeft een groter positief effect op de discretionary accruals indien de ambtstermijn korter of gelijk aan 3 jaar is.

5.3 De steekproef

Het uitgevoerde onderzoek werd beperkt tot beursgenoteerde ondernemingen in België, aangezien enkel lead partners van ondernemingen van openbaar belang verplicht zijn om te roteren na 6 jaar. Na deze beperking bleven er nog 169 vennootschappen over. Daarna hebben we de databank van Belfirst geraadpleegd om de benodigde gegevens van deze vennootschappen op te zoeken. Na een eerste controle van de gegevens bleek dat de databank een aantal foute gegevens verschaftte. Om deze reden zijn we handmatig op zoek gegaan naar de nodige gegevens van deze 169 ondernemingen op hun website of op de website van de Balanscentrale. Ook hierbij kwamen we enkele problemen tegen. Ten eerste bleek een aantal van deze beursgenoteerde ondernemingen niet over een website te beschikken, ook al zijn zij dit door de wet verplicht. Ten tweede waren er een aantal beursgenoteerde ondernemingen die wel over een website beschikten maar op deze site geen jaarverslag, jaarrekening of andere financiële informatie ter beschikking stelden. Dit zijn zij nochtans ook weer bij de wet verplicht. Gezien de bovenstaande problemen werden we genoodzaakt om de steekproef te beperken tot 96 Belgische beursgenoteerde ondernemingen.

We hebben data gezocht voor twee opeenvolgende jaren, namelijk 2009 en 2010. Gezien het feit dat tijdens het jaar 2008 de regel in verband met de rotatie van de lead partner van toepassing werd, zijn dit de te kiezen jaren. Het boekjaar 2010 is het laatste boekjaar dat beursgenoteerde ondernemingen een bedrijfsrevisor met een ambtstermijn langer dan 6 jaar aangesteld kunnen hebben. Onze dataset bevat zowel bedrijfsrevisoren van de BIG4-kantoren als bedrijfsrevisoren van de non-BIG4-kantoren.

We hebben de sectoren volgens de SIC-classificatie²⁰ ingedeeld in 10 hoofdsectoren. Sectoren 4,8 en 9 omvatten samen 75%²¹ van de ondernemingen. We dienen ook op te merken dat sectoren 1, 2 en 10 niet voorkomen in onze dataset.

5.4 De variabelen

We stellen drie verschillende regressiemodellen op om drie elementen te onderzoeken. Ten eerste stellen we een model op om de discretionary accruals te bepalen. Het tweede regressiemodel wordt gebruikt om de validiteit van de meeteenheden voor het honorarium na te gaan. Ten slotte wordt er een regressiemodel opgesteld om de hypothesen omtrent onze onderzoeksvraag te testen.

Om deze regressies te kunnen opstellen, maken we gebruik van allerlei variabelen, zowel onafhankelijke als afhankelijke variabelen. In deze sectie geven we weer welke variabelen we aan de modellen toevoegen en waarom we dit doen.

5.4.1 Honorarium

We zullen het honorarium weergeven aan de hand van vier verschillende methoden. Aangezien de ondernemingen sinds 2002²² verplicht zijn om zowel de honoraria voor audit- als non-auditdiensten weer te geven in de jaarrekening, kunnen we gebruik maken van beide categorieën. Ashbaugh et al. (2003) en Gul et al. (2007) gebruiken de volgende vier meeteenheden: FEERATIO, AUDIT, NONAUDIT en TOTAL. FEERATIO wordt bepaald door het totale bedrag aan non-auditdiensten te delen door het totale honorarium, zowel voor non-audit- als auditdiensten. Ook de honoraria voor andere controleopdrachten worden opgeteld bij de noemer van deze breuk. Vervolgens maken we gebruik van de variabele AUDIT. Deze variabele is gelijk aan het totale honorarium voor auditdiensten. De NONAUDIT variabele is dan weer gelijk aan het totale honorarium voor non-auditdiensten. Ten slotte maken we gebruik van de variabele TOTAL; wat zowel de honoraria voor audit als non-auditdiensten

²⁰ Bijlage 2: Tabel 13

²¹ Bijlage 2: Tabel 14

²² De Corporate Governance wet van 2002

inhoudt. Ook bevat TOTAL de honoraria voor andere controleopdrachten. Van de laatste drie meeteenheden nemen we het natuurlijke logaritme om de verdeling van de variabele te normaliseren. Ook gebruiken we het logaritme opdat we bij de interpretatie van de coëfficiënten gebruik kunnen maken van percentages. We dienen op te merken dat we enkel de honoraria betaald aan de bedrijfsrevisor in rekening nemen. Dus de honoraria aan personen waarmee de bedrijfsrevisor verbonden is, werden niet opgenomen in de dataset. Dit geldt voor de vier meeteenheden.

5.4.2 Ambtstermijn

Geiger & Raghunandan (2002) tonen in hun onderzoek aan dat de kans dat de onafhankelijkheid geschaad wordt het grootste is tijdens de eerste drie jaar van de auditor/klant relatie. Ook Gul et al. (2007) komen tot de conclusie dat tijdens de eerste drie jaar de discretionary accruals hoger liggen. In overeenstemming met deze twee onderzoeken zullen wij ons cut-off punt ook gelijk zetten aan drie jaar om een verschil te maken tussen korte en lange ambtstermijn. In de Belgische situatie komt dat dus overeen met de vraag of het om het eerste mandaat of een herbenoeming gaat, gezien de wettelijke duur van het mandaat drie jaar bedraagt. In het derde regressiemodel maken we gebruik van een dummyvariabele (TENDUM), die gelijk is aan 1 indien de ambtstermijn van de lead partner korter of gelijk is aan drie jaar. Indien de ambtstermijn van de lead partner daarentegen langer is dan drie jaar zal de dummyvariabele gelijk zijn aan nul.

Om de validiteit van de honorariumvariabelen te bepalen, maken we gebruik van een variabele AMBT. Deze variabele geeft de absolute waarde van het aantal jaren dat de lead partner de wettelijke controle bij één bepaalde onderneming uitvoert.

5.4.3 Type auditkantoor

Gul et al. (2005) argumenteren dat de auditkwaliteit hoger ligt bij bedrijfsrevisoren van de BIG5, aangezien zij meer aandacht hebben voor hun reputatie en wettelijke aansprakelijkheid. Deze twee elementen motiveren hen om de bedreigingen bij het

verschaffen van non-auditdiensten te elimineren of verkleinen (Gul, Tsui, & Dhaliwal, 2006). Ook stelt hun schaal hen in staat betere methodieken en kwaliteitscontroles te ontwikkelen. Nadat Arthur Andersen van de markt verdwenen is, blijven er slechts vier grote auditkantoren (BIG4) over, namelijk Deloitte, Ernst & Young, KPMG en PwC. De dummyvariabele BIG4 is gelijk aan 1 indien de wettelijke controle werd uitgevoerd door één van de grote vier auditkantoren.

Gezien het auditlandschap in België sterk afwijkt van dit in de Verenigde Staten, hebben wij ook een dummyvariabele BIG5 aangemaakt. Deze variabele bevat buiten de vier bovengenoemde kantoren ook BDO. Na het bekijken van de ledenlijst op de website van het IBR en een studie²³ uitgevoerd in 2010 (IBR, 2010) konden we concluderen dat BDO in België ongeveer even groot is als de andere kantoren. Uit tabel 2 wordt ook meteen duidelijk dat BDO een groot deel van de ondernemingen in onze steekproef controleert, namelijk 13,54% in 2010 en 12,5% in 2009. Dit is in beide jaren een hoger percentage het percentage van zowel E&Y als KPMG. Verder is het hoge percentage van Deloitte in beide jaren opvallend. Daarnaast controleren kleine kantoren in beide jaren 21,88% van de ondernemingen van onze steekproef.

Tabel 2: Verdeling Auditkantoren

Auditkantoor	Frequentie 2009	Percentage 2009	Frequentie 2010	Percentage 2010
<i>Deloitte</i>	31	32,29%	32	33,33%
<i>E&Y</i>	10	10,42%	12	12,5%
<i>KPMG</i>	8	8,33%	6	6,25%
<i>PwC</i>	14	14,58%	12	12,5%
<i>BDO</i>	12	12,5%	13	13,54%
<i>Andere</i>	21	21,88%	21	21,88%

²³ Studie uitgevoerd door de Hoge Raad voor de Economische Beroepen

5.4.4 Andere variabelen

Ook worden er nog andere controlevariabelen, waarvan verwacht wordt dat zij de afhankelijke variabele verklaren, aan de regressiemodellen toegevoegd. In onderstaande tabel geven we een beschrijving van alle variabelen. De variabelen zijn gebaseerd op de variabelen die Gul et al. (2007) in hun wetenschappelijk onderzoek gebruiken. Enkele kleine aanpassingen werden uitgevoerd; dit gezien het feit dat de Belgische jaarrekening afwijkt van de Amerikaanse versie.

Tabel 3: Verklaring variabelen

REDCA =	De meeteenheid voor discretionary current accruals, waarbij er gecontroleerd wordt voor performance door het toevoegen van ROA bij de schatting van de verwachte accruals;
LOGREDCA=	Het natuurlijke logaritme van de absolute waarde van de variabele REDCA;
POS_REDCA =	Het natuurlijke logaritme van de variabele REDCA, indien deze variabele een waarde groter dan nul heeft;
FEE =	FEERATIO, AUDIT, NONAUDIT of TOTAL fees;
AUDIT =	Het natuurlijke logaritme van de honoraria voor auditdiensten;
NONAUDIT =	Het natuurlijke logaritme van de honoraria voor non-auditdiensten;
FEERATIO =	Het natuurlijke logaritme van de volgende ratio: non-audithonoraria gedeeld door het totale honoraria;
TOTAL =	Het natuurlijke logaritme van de volgende som: non-audithonoraria plus audithonoraria plus honoraria voor andere controleopdrachten;
AMBT =	Het aantal jaren dat de bedrijfsrevisor de wettelijke controle voor de klant uitvoert;
TENDUM =	1 indien de ambtstermijn kleiner of gelijk is aan 3 jaar en 0 anders;
ASSETS =	Totale activa op het einde van het boekjaar;
ROA =	Return on assets. De ratio wordt berekend door de winst voor belastingen te delen door het totale activa van het begin van het jaar;

BIG4 =	1 indien de wettelijke controle wordt uitgevoerd door E&Y, PwC, Deloitte of KPMG en 0 anders;
BIG5 =	1 indien de wettelijke controle wordt uitgevoerd door één van de volgende 5 kantoren: E&Y, PwC, Deloitte, KPMG en BDO en anders 0;
INVREC =	De som van de handelsvorderingen en de voorraad gedeeld door totale activa;
PRECURRACCL =	Total current accruals van vorig jaar; winst voor belastingen plus depreciation/amortization – operating CF and scaled by beginning of year total assets;
MVE =	De marktwaarde van het eigen vermogen van de onderneming. De variabele wordt bepaald door de aandelenkoers op balansdatum vermenigvuldigd met het aantal uitstaande aandelen op balansdatum;
LN MVE =	Het natuurlijke logaritme van MVE;
MERGEACQ =	1 indien de onderneming betrokken is bij een fusie of een overname in het onderzochte boekjaar (2009 of 2010) en 0 anders;
FINANCING =	1 indien MERGEACQ = 0 en 1 van de volgende voorwaarden voldaan is: lange termijnschuld is gestegen met 20% of het aantal uistaande aandelen is gestegen met 10%;
LEV =	Het totale activa (ASSETS) van de onderneming minus de boekwaarde (BV) van de onderneming gedeeld door het totale activa (ASSETS);
BV =	De boekwaarde van de onderneming. De boekwaarde van de onderneming wordt bepaald door het totale eigen vermogen van de onderneming op balansdatum;
MVBV =	De market-to-book ratio van de onderneming. Deze ratio wordt berekend door de marktwaarde (MVE) te delen door de boekwaarde (BV) van de onderneming;
DLOSS =	1 indien de onderneming een negatief netto inkomen rapporteert;
CFO =	Cash flow van de activiteiten van de onderneming gedeeld door het totale activa van het begin van het jaar;
INST_HOLDING =	Percentage van de aandelen dat de institutionele eigenaars bezitten;

YEAR =	1 als het fiscaal jaar gelijk is aan 2010 en 0 anders (2009);
LITIGATION =	1 indien de ondernemingen activiteiten uitvoert in een sector waar er een hoge kans is op procesvoering. Dit zijn de sectoren met de volgende SIC-codes: 2833-2836, 3570-3577, 3600-3674, 5200-5961, 7370-7374; 0 anders.

5.5 Validiteit (geldigheid) meeteenheden honorarium

5.5.1 De variabelen

Zoals al vermeld werd, worden de honoraria gemeten door vier variabelen, namelijk FEERATIO, AUDIT, NONAUDIT en TOTAL. Nu gaan we de validiteit van deze honorariumvariabelen testen aan de hand van een regressieanalyse. We voegen aan de analyse enkele onafhankelijke variabelen, die hierboven gedefinieerd staan, toe. Het regressiemodel, gebaseerd op het model van Gul et al. (2007), bevat variabelen die het honorarium kunnen verklaren. Ten eerste wordt er de keuze van het auditkantoor toegevoegd aan de hand van de variabele BIG4/BIG5. Vervolgens vertegenwoordigen LNMVE en MVBV de auditcomplexiteit. MERGEACQ en FINANCING omvatten de vraag voor bijkomende audit- en consultingdiensten geassocieerd met het verwerven van ondernemingen en kapitaal. Ook het auditrisico wordt opgenomen in de regressie aan de hand van de volgende variabelen: LEV, ROA, INVREC en DLOSS. MVBV, ROA en DLOSS zijn ook schatters voor de performance van de onderneming (Ashbaugh, LaFond, & Mayhew, 2003).

5.5.2 Het regressiemodel

Aan de hand van bovenstaande variabelen wordt het volgende regressiemodel geschat (Gul, Jaggi, & Krishnan, 2007):

$$FEE = \alpha_1 + \beta_1 BIG4^{24} + \beta_2 LNMVE + \beta_3 MERGEACQ + \beta_4 MVBV + \beta_5 LEV + \beta_6 ROA + \beta_7 INVREC + \beta_8 DLOSS + \beta_9 AMBT + \beta_{10} FINANCING + \sum_{i=1}^n \text{industriedummies} + \varepsilon$$

Enkele kleine aanpassingen werden aan de regressie uitgevoerd. Ten eerste maken wij gebruik van de absolute waarde van de ambtstermijn, terwijl Gul et al. (2007) het natuurlijke logaritme van deze waarden nemen. Ook hebben wij de benaming van de dummyvariabele NEGATIVE_ROA vervangen door de naam DLOSS. Ten slotte werd de variabele SPECIAL gebruikt door Gul et al. (2007) weggelaten uit onze regressie, aangezien het niet mogelijk was om deze correct te bepalen.

We merken op dat we **industriedummy's**²⁵ hebben toegevoegd om te controleren voor verschillen tussen de industrieën. Ook voeren we deze regressie vier keer uit voor de vier verschillende meeteenheden van het honorarium.

Om onze analyse te kunnen starten, hebben we eerst een correlatietest²⁶ uitgevoerd om na te gaan of er geen **multicollineariteit** tussen de variabelen aanwezig is. Multicollineariteit doet zich voor wanneer variabelen sterk gecorreleerd zijn aan elkaar. Indien twee variabelen sterk gecorreleerd zijn meten zij in principe hetzelfde fenomeen en brengen zij hetzelfde resultaat tot uiting. Dit zorgt voor een moeilijke schatting van de individuele regressiecoëfficiënten en een verlaagde betrouwbaarheid van deze schattingen. De correlatiematrix geeft de correlaties van de verschillende onafhankelijke variabelen weer. Indien de matrix correlaties vertoont met een absolute waarde van 0,75 of hoger kan er multicollineariteit optreden. Indien er een dergelijke hoge correlatie aanwezig is, dient één van de twee variabelen uit het regressiemodel gehaald te worden. Echter de gevonden correlatiematrix bevat geen enkele absolute waarde hoger dan 0,75. Hierdoor kunnen we besluiten dat er geen enkele variabele in aanmerking komt om geschrapt te worden.

Verder dienen wij op te merken dat we gebruik maken van **robust standard errors**. Het gebruik van deze fouten heeft geen invloed op de coëfficiënten van de onafhankelijke variabelen. Enkel de p-waarden wijzigen. We maken gebruik van robust standard errors

²⁴ BIG4 wordt vervangen door BIG5 om aan te passen aan het Belgisch auditlandschap.

²⁵ Bijlage 2: Tabel 13

²⁶ Bijlage 5: Figuur 5 en 6

omdat deze fouten altijd correct zijn; ook indien de fouten homoskedastisch zijn. De homoskedastische standard errors worden berekend aan de hand van vereenvoudigde formules. Indien we gebruik maken van deze formules en de fouten heteroskedastisch zijn, dan heeft de berekende t-statistiek geen normale verdeling (zelfs in grote steekproeven). Gezien het moeilijk is om met 100% zekerheid te bepalen of onze dataset voldoet aan de vereisten van homoskedasticiteit maken we gebruik van de heteroskedastische standard errors (robust), die ook de t-statistiek correct berekenen indien de fouten homoskedastisch zijn (Stock & Watson, 2007).

5.5.3 Beschrijvende statistieken van de variabelen

Eerst hebben we gekeken naar de variabele **BIG4**. Hieruit bleek dat in 2010 (2009) 62 (63) bedrijven een bedrijfsrevisor van één van de vier grote auditkantoren had aangesteld. Wat er toch op wijst dat beursgenoteerde ondernemingen over het algemeen opteren om een bedrijfsrevisor van de BIG4 aan te stellen. Aangezien het verschil tussen de BIG4 en BDO in België redelijk beperkt is, zoals eerder vermeld, werd er ook een dummyvariabele BIG5 aangemaakt. Indien we deze variabele nader bekijken, stellen we vast dat, in zowel 2009 als in 2010, 78% van de ondernemingen een bedrijfsrevisor van de BIG5²⁷ aangesteld hebben.

Gezien het feit dat de regel omtrent de rotatie van de lead partner slechts in 2008 in werking is getreden, is het niet verwonderlijk dat we **ambtstermijnen**²⁸ hoger dan 6 jaar terugvinden in onze dataset. In 2009 was de hoogste ambtstermijn 27 jaar en in 2010 was dit 28 jaar. Echter merken we op dat slechts 10 bedrijven een ambtstermijn hoger dan 6 jaar hebben in 2010. In 2009 zijn dit 8 ondernemingen.

In de zomer van 2007 brak er een kredietcrisis uit. Deze crisis had ook een grote impact op de Belgische markt, wat duidelijk zichtbaar is bij de variabele **DLOSS**. In 2009 rapporteerde maar liefst 30 ondernemingen een verlies. In 2010 werd dit cijfer beperkt tot 16 ondernemingen. We merken op dat deze slechte financiële en economische periode een verhoogde winstmanipulatie door de managers tot gevolg kan hebben. Ook het aantal

²⁷ Deloitte, E&Y, KPMG, PwC en BDO

²⁸ Bijlage 3: Tabel 16

ondernemingen betrokken in een fusie of een overname (**MERGEACQ**) ligt in 2009 lager dan in 2010, namelijk 26 en 39 respectievelijk.

Tabel 15 geeft enkele belangrijke statistische gegevens weer van de andere controlevariabelen, die de auditcomplexiteit en het auditrisico weergeven.

Nu bespreken we de afhankelijke variabelen. Zowel in het jaar 2009 als in het jaar 2010 hebben er 75 ondernemingen **non-auditdiensten** besteld bij hun bedrijfsrevisor. Het gemiddelde²⁹ bedrag betaald aan de bedrijfsrevisor ligt in het jaar 2010 aanzienlijk hoger dan in het jaar 2009. Dit kunnen we verklaren door enkele redenen. Ten eerste ligt de maximumwaarde in het jaar 2010 veel hoger dan in het jaar 2009. Ten tweede zijn er in 2010 meer ondernemingen betrokken geweest bij een fusie of overname, wat erop wijst dat de ondernemingen meer nood hadden aan non-auditdiensten. We zijn aan de hand van een t-test³⁰ nagegaan of de gemiddelde waarde van deze variabele significant verschillend is voor BIG5- en niet-BIG5-kantoren. De p-waarde bedraagt 0,0148 en is dus kleiner dan 0,05, wat betekent dat de nulhypothese verworpen kan worden en de twee gemiddelden significant verschillend zijn van elkaar op het 5% significantieniveau. Daarna zijn we nagegaan of de waarde voor BIG5 significant³¹ groter is dan die voor niet-BIG5-kantoren. Ook hier is de p-waarde (0,0074) kleiner dan 0,05 en kunnen we de nulhypothese verwerpen. Dit betekent dat de gemiddelde waarde van de BIG5-kantoren significant groter is dan de gemiddelde waarde van de niet-BIG5-kantoren. De BIG5 leverden dus gemiddeld meer non-auditdiensten. Indien we dezelfde hypothesen testen voor de variabele BIG4 kunnen we bovenstaande bevindingen niet bevestigen.

Vervolgens hebben we de honoraria betaald voor **auditdiensten**³² onder de loep genomen. Hieruit bleek dat er een beperkt verschil was tussen de gemiddelden van de jaren 2009 en 2010. Dit kleine verschil is volgens ons te wijten aan één onderneming die in het jaar 2010 t.o.v. het jaar 2009 een veel hoger audithonorarium betaalt (het maximum in de dataset). Dit hoog bedrag trekt het gemiddelde de hoogte in. Ondanks het feit dat alle ondernemingen

²⁹ Bijlage 3: Tabel 17

³⁰ $H_0: \mu_{BIG5} = \mu_{NBIG5}$ vs. $H_a: \mu_{BIG5} \neq \mu_{NBIG5}$

³¹ $H_0: \mu_{BIG5} \leq \mu_{NBIG5}$ vs. $H_a: \mu_{BIG5} > \mu_{NBIG5}$

³² Bijlage 3: Tabel 18

beursgenoteerd zijn, dienen we toch op te merken dat er een zeer groot verschil is tussen de minimum- en maximumwaarde betaald aan de bedrijfsrevisoren, wat tot gevolg heeft dat de standaardafwijking ook vrij hoog is. Ook merken we op dat er in onze dataset 10 keer de **one-to-one regel** overschreden werd. En dit telkens door 10 verschillende ondernemingen, waarvan slechts drie keer in het jaar 2009. Ook testen³³ we voor deze variabele of de gemiddelde waarde significant verschillend is voor BIG5- en niet-BIG5-auditkantoren. Op het 5% significantieniveau kunnen we de alternatieve hypothese, dat de waarde voor BIG5 groter is dan voor niet-BIG5, aanvaarden. Dit betekent dat de BIG5-kantoren ook gemiddeld hogere audithonoraria ontvangen dan de niet-BIG5-kantoren.

Ook hebben we gekeken naar de **totale honoraria**³⁴. Deze variabele omvat niet enkel de honoraria voor auditdiensten en non-auditdiensten, maar ook de honoraria voor andere controleopdrachten. Het zou niet correct zijn om deze laatste categorie toe te voegen aan één van de twee andere categorieën. Verder zijn er 43 ondernemingen die voor beide jaren geen honoraria voor andere controleopdrachten betaald hebben en zijn er 17 ondernemingen die in één van de twee jaren geen andere controleopdrachten besteld hebben. Gezien het feit dat de gemiddelden van de variabelen non-auditdiensten en auditdiensten fel verschillen tussen beide jaren, geldt dit ook voor de totale honoraria.

Ten slotte hebben we de variabele **FEERATIO**³⁵ nader bekeken. Ook hier hebben we een onderscheid gemaakt tussen het jaar 2009 en 2010, waaruit bleek dat er weinig verschil aanwezig was. Vervolgens hebben we enkel de ondernemingen genomen die non-audithonoraria besteld hadden en ook hier bleek het verschil zeer klein te zijn. De gemiddelde waarde is 21% (auditdiensten > 0), wat betekent dat gemiddeld genomen 21% van het totale bedrag betaald aan de bedrijfsrevisor voor non-auditdiensten was (bij ondernemingen die non-auditdiensten besteld hadden). Voor deze variabele hebben we ook getest³⁶ of de gemiddelde waarde hoger ligt voor BIG5-kantoren. De p-waarde bedraagt

³³ $H_0: \mu_{BIG5} \leq \mu_{NBIG5}$ vs. $H_a: \mu_{BIG5} > \mu_{NBIG5}$

³⁴ Bijlage 3: Tabel 19

³⁵ Bijlage 3: Tabel 20 en 21

³⁶ $H_0: \mu_{BIG5} \leq \mu_{NBIG5}$ vs. $H_a: \mu_{BIG5} > \mu_{NBIG5}$

0,0046 (<0,05), wat betekent dat de nulhypothese verworpen kan worden en de BIG5-kantoren gemiddeld een hogere waarde voor de variabele FEERATIO hebben.

5.5.4 De resultaten

We zijn onze regressieanalyse gestart met het testen van hypothese 1a, 1b en 1c. Bijlage 4 geeft een overzicht van de regressieresultaten met de onafhankelijke variabele BIG4. De onderstaande regressieresultaten daarentegen bevatten de onafhankelijke variabele BIG5. Bovendien worden de belangrijkste significante resultaten in het vet aangeduid. Ook merken we op dat de coëfficiënten op 3 cijfers na de komma werden afgerond. De symbolen bij de onderstaande regressieresultaten dienen als volgt geïnterpreteerd te worden:

* significant op het 10% significantieniveau;

** significant op het 5% significantieniveau;

*** significant op het 1% significantieniveau.

Tabel 4: Regressieresultaten (onafhankelijke variabele BIG5)

Afhankelijke variabele	AUDIT	NONAUDIT	TOTAL
BIG5	0,252*	0,788***	0,33**
AMBT	-0,057***	-0,119***	-0,057***
LMV	0,510***	0,444***	0,542***
MERGEACQ	0,404**		0,463***
FINANCING			
MVBV	-0,0031***		-0,0024***
LEV	1,189*		
ROA	-2,56**	-2,93***	-3,39***
INVREC	1,794***	2,27***	2,2***
DLOSS			
Industriedummy's	JA	NEEN	JA
constante	0,305	1,383	0,312
Adjusted R²	0,5044	0,3542	0,5471

5.5.4.1 De afhankelijke variabele AUDIT

Hypothese 1a³⁷ wordt gedeeltelijk bevestigd. Enkel de variabelen DLOSS en BIG4 hebben geen significante invloed op de afhankelijke variabele AUDIT op het 10% significantieniveau. Ook merken we op dat de variabele ROA een significante negatieve coëfficiënt heeft, terwijl een positieve relatie voorop gesteld werd. We hadden een positieve relatie vooropgesteld in de veronderstelling dat een hoge ROA een onderneming met een hoog auditrisico impliceert; wat op zijn beurt leidt tot een duurder audit. Echter dienen we op te merken dat de negatieve coëfficiënt ook een logische verklaring heeft, namelijk een hoge ROA kan impliceren dat er weinig continuïteitsgevaar is. Dit lage gevaar duidt op een laag auditrisico met als gevolg dat de audit minder duur is.

De afwezigheid van een significante positieve relatie tussen de variabele AUDIT en de dummyvariabele BIG4³⁸, geeft weer dat de BIG4 niet duurder zijn dan de niet-BIG4-bedrijfsrevisoren in België. Met de variabele BIG5 (inclusief BDO) is er wel een significante positieve invloed aanwezig, wat betekent dat een wettelijke controle uitgevoerd door één van de BIG5 kantoren duurder is dan een controle uitgevoerd door een niet-BIG5 kantoor. Hierbij stellen wij ons de vraag of dit ook betekent dat zij een hogere auditkwaliteit leveren, wat meestal verondersteld wordt in de literatuur. Ook is de adjusted R² hoger indien we gebruik maken van de variabele BIG5, wat erop wijst dat deze variabele de afhankelijke variabele beter verklaart. We bespreken verder dan ook alleen nog de regressieresultaten met de variabele BIG5.

We merken op dat ROA samen met de variabelen LEV, INVREC, DLOSS het auditrisico weergeven. De variabele INVREC en LEV zijn significant op het respectievelijk 1% en 10% significantieniveau, wat betekent dat een hoger auditrisico een hoger honorarium met zich meebrengt. Zoals eerder werd opgemerkt heeft de variabele ROA geen positieve maar een negatieve coëfficiënt.

³⁷ H1a: Er bestaat een positieve relatie tussen de variabele AUDIT en de variabelen BIG4, LNMVE, MERGEACQ, LEV, ROA, INVREC, DLOSS.

³⁸ Bijlage 4: Tabel 23

Ten slotte heeft de variabele LNMVE een significante positieve relatie op het 1% significantieniveau, wat betekent dat het audithonorarium stijgt als de auditcomplexiteit stijgt.

Hypothese 1b³⁹ wordt volledig bevestigd door onze regressieanalyse. De variabelen AMBT en MVBV hebben een significante negatieve coëfficiënten op het 1% significantieniveau. De variabele AMBT geeft weer dat het audithonorarium daalt als de ambtstermijn langer wordt. Dit is in overeenstemming met de theorie omtrent de leercurve, die zegt dat een bedrijfsrevisor de audit efficiënter zal uitvoeren naargelang de ambtstermijn langer wordt. De tweede variabele MVBV is een schatter voor auditcomplexiteit. Als deze ratio kleiner wordt, stijgt de auditcomplexiteit en zal het audithonorarium stijgen. Een hogere ratio betekent dat de investeerders veronderstellen dat het management betrouwbaar rapporteert, want zij kennen een hogere waarde aan de onderneming toe dan de boekwaarde. Omwille van deze reden daalt de auditcomplexiteit als de ratio groter wordt.

Ook werd er onderzocht of er een significante invloed is van de verschillende sectoren. Na het uitvoeren van een f-test kunnen we besluiten dat er een significante verschillende invloed is op het 1% significantieniveau.

De onafhankelijke variabelen en de industriedummy's verklaren samen 50,44% van de variatie in de afhankelijke variabele AUDIT. Dit is een redelijk goed resultaat, maar het wijst ook op het feit dat er waarschijnlijk nog andere onafhankelijke variabelen, die wij niet geobserveerd hebben, zijn die een significante invloed hebben op de afhankelijke variabele AUDIT.

5.5.4.2 *De afhankelijke variabele NONAUDIT*

Vervolgens zijn we nagegaan of dezelfde variabelen ook een significante invloed op de afhankelijke variabele NONAUDIT hebben. De onafhankelijke variabelen verklaren nu slechts 35,42% van de variatie van de afhankelijke variabele, wat betekent dat er nog andere

³⁹ H1b: Er bestaat een negatieve relatie tussen de variabele AUDIT en de variabelen MVBV en AMBT.

onafhankelijke variabelen, die wij niet gemeten hebben, een significante invloed op de afhankelijke variabele hebben. We merken ook op dat de industriedummy's geen significante verschillende invloed hebben op de afhankelijke variabele NONAUDIT.

Hypothese 1c⁴⁰ kan niet bevestigd worden. De coëfficiënten van de variabele MERGEACQ en FINANCING zijn niet significant op het 10% significantieniveau, wat betekent dat de variabelen geen significante impact op de afhankelijke variabele hebben.

De variabele AMBT en ROA hebben wel een significante negatieve relatie wat leidt tot twee implicaties. Ten eerste, de non-audithonoraria dalen als de ambtstermijn langer wordt. Dit betekent dat de bedrijfsrevisor minder non-auditdiensten uitvoert of deze goedkoper aanbiedt als hij de audit langer uitvoert. Ten tweede, de non-audithonoraria dalen als de variabele ROA stijgt. Uit deze resultaten kunnen we afleiden dat de vraag naar non-auditdiensten daalt als de ROA stijgt. Dit is een logisch resultaat gezien het feit dat een onderneming die betere resultaten bekommt minder nood heeft aan bijkomende non-auditdiensten.

Daartegenover staat een significante positieve relatie tussen de afhankelijke variabele NONAUDIT en de variabele INVREC en BIG5. INVREC is een schatter voor het auditrisico. Deze positieve relatie impliceert op zijn beurt dat de bedrijfsrevisor meer non-auditdiensten gaat uitvoeren als het auditrisico stijgt. De positieve coëfficiënt (op het 1% significantieniveau) van de variabele BIG5 kan op twee manieren verklaard worden. Ten eerste kan men veronderstellen dat de vijf grote kantoren meer non-auditdiensten verschaffen dan de kleinere kantoren. Daartegenover staat de mogelijkheid dat de BIG5 kantoren duurdere prijzen handhaven, maar toch dezelfde hoeveelheid non-auditdiensten verschaffen.

Ten slotte heeft de variabele LNMVE een positief significant effect op de afhankelijke variabele NONAUDIT. LNMVE is, zoals al vermeld werd, een schatter voor de

⁴⁰ H1c: Er bestaat een positieve relatie tussen de variabele NONAUDIT en de variabele MERGEACQ en FINANCING.

auditcomplexiteit. De positieve relatie wijst op het feit dat de bedrijfsrevisor meer non-auditdiensten gaat uitvoeren als de audit meer complex is.

5.5.4.3 *De afhankelijke variabele TOTAL*

Voor de afhankelijke variabele TOTAL bekomen we dezelfde significante positieve en negatieve relaties als voor de variabele AUDIT, met uitzondering van de onafhankelijke variabele LEV. Voor deze laatste variabele bekomen we geen significante relatie, terwijl dit bij de afhankelijke variabele AUDIT wel het geval was. Ook hier zijn de coëfficiënten van de variabelen BIG4, FINANCING en DLOSS niet significant. Dit resultaat was te verwachten aangezien ongeveer 80% van de variabele TOTAL bestaat uit de variabele AUDIT (zie FEERATIO). We hebben dan ook weer geopteerd om de regressie opnieuw uit te voeren met de dummyvariabele BIG5 in plaats van de variabele BIG4.

De adjusted R² bedraagt 0.5471⁴¹, wat betekent dat de onafhankelijke variabelen samen 54,71% van de variatie van de afhankelijke variabele TOTAL verklaren. Dit is over het algemeen een goed resultaat. Er dient wel opgemerkt te worden dat er omitted variabele bias aanwezig is door onbekende variabelen die wij niet gemeten hebben.

5.5.4.4 *De afhankelijke variabele FEERATIO*

De regressieresultaten van deze afhankelijke variabele waren teleurstellend. Slechts één variabele bleek een significante negatieve coëfficiënt te hebben op het 10% significantieniveau. Het gaat hier om de variabele DLOSS. Ook indien we de regressie uitvoeren met de onafhankelijke variabele BIG5 bekomen we dezelfde resultaten. De gevonden resultaten wijzen op het feit dat de afhankelijke variabele niet voldoende validiteit bezit om te gebruiken in het volgende deel van onze regressieanalyse. Dit is zeer jammer gezien deze meeteenheid volgens Dopuch et al. (2003) een goede schatter is voor de onafhankelijkheid in schijn.

⁴¹ Regressie met BIG5

5.6 Discretionary accruals

We hebben in het vorige hoofdstuk besloten om gebruik te maken van het REDCA-model. Dit is een regressiemodel dat de discretionary current accruals berekent en controleert voor de performance van de onderneming. Dit wordt gedaan door het toevoegen van de variabele ROA van het vorige jaar in het model om de verwachte accruals te schatten (Gul, Jaggi, & Krishnan, 2007). Voor het schatten van de discretionary accruals volgen we de REDCA-methode die in het vorige hoofdstuk⁴² toegelicht werd.

5.7 De associatie tussen discretionary accruals en de honoraria

5.7.1 Het regressiemodel

Om de associatie tussen de discretionary accruals en de honoraria te evalueren maken wij zoals Ashbaugh et al. (2002) en Gul et al. (2007) gebruik van een regressieanalyse. We maken in dit model gebruik van "year-dummy's" om te controleren voor het effect van de tijdsperiode. Vervolgens transformeren we de afhankelijke variabele REDCA in LOGREDCA om te controleren voor een normale verdeling. Dit doen we door het natuurlijke logaritme te nemen van de absolute waarde (REDCA) (Gul, Jaggi, & Krishnan, 2007).

We voeren de regressieanalyse zowel uit voor de totale sample als voor een subsample met positieve discretionary accruals. Ook hier voeren we de regressie vier keren uit voor de vier verschillende honoraria meeteenheden.

Het regressiemodel kan als volgt geschreven worden (Gul, Jaggi, & Krishnan, 2007):

$$\begin{aligned} \text{LOGREDCA} = & \alpha + \beta_1 \text{FEE} + \beta_2 \text{BIG4} + \beta_3 \text{PRECURRACCL} + \beta_4 \text{LNMVE} + \beta_5 \text{MERGEACQ} \\ & + \beta_6 \text{FINANCING} + \beta_7 \text{LEV} + \beta_8 \text{MVBV} + \beta_9 \text{DLOSS} + \beta_{10} \text{CFO} + \beta_{11} \text{INST_HOLDING} \\ & + \beta_{12} \text{LITIGATION} + \beta_{13} \text{AMBT} + \beta_{14} \text{YEAR} + \varepsilon \end{aligned}$$

⁴² Sectie 4.4.7

Gul et al. (2007) maken in hun regressie gebruik van het natuurlijke logaritme van de ambtstermijn. Wij hebben ervoor geopteerd om de absolute waarde van de ambtstermijn (AMBT) te gebruiken, gezien dit handiger is om een interpretatie van de coëfficiënt te geven.

Ook voor deze regressie zijn we eerst nagegaan of er multicollineariteit aanwezig is. De correlatiematrix⁴³ vertoont geen coëfficiënten die de waarde 0,75 overschrijden waardoor we kunnen besluiten dat er geen variabelen in aanmerking komen om geschrapt te worden. Er is namelijk geen gevaar voor multicollineariteit aanwezig. Echter dient er opgemerkt te worden dat bijvoorbeeld AUDIT en TOTAL wel een correlatie groter dan 0,75 hebben, maar deze twee zouden sowieso niet samen opgenomen worden in de regressie. Dit geldt ook voor de andere honoraria meeteenheden. Vervolgens maken we om dezelfde redenen als bij de eerste regressieanalyse gebruik van robust standard errors.

5.7.2 Beschrijvende statistieken van de variabelen

Er zijn vier controlevariabelen die we in het vorige model nog niet gebruikt hebben, namelijk PRECURRACCL, CFO, INST_HOLDING en LITIGATION. Enkel deze vier controlevariabelen en de afhankelijke variabelen zullen we hier dan ook bespreken.

De variabele **PRECURRACCL** omvat de totale current accruals⁴⁴ van het jaar voordien gedeeld door het activa van het begin van het boekjaar. Als we naar de gemiddelden kijken voor 2009 en 2010 zien we dat deze waarden respectievelijk positief en negatief zijn. Ongeveer 50% van de data hebben een positieve waarde voor deze variabele.

Ook hebben we de variabele **CFO**⁴⁵ onder de loep genomen. In 2009 (2010) rapporteren 87,5% (84%) van de ondernemingen een positieve waarde. Hieruit kunnen we concluderen dat over het algemeen de operationele kasstroom een positieve waarde heeft. De gemiddelden voor beide jaren zijn terug te vinden in tabel 15.

⁴³ Bijlage 5: Figuren 7 en 8

⁴⁴ Bijlage 3: Tabel 15

⁴⁵ Bijlage 3: Tabel 15

De variabele **INST_HOLDING**⁴⁶ geeft het percentage van de aandelen dat in het bezit is van institutionele aandeelhouders. Onder institutionele aandeelhouders vallen grote professionele beleggers zoals beleggingsfondsen, pensioenfondsen en verzekeringsmaatschappijen. In beide jaren is het gemiddelde iets minder dan 5%.

Slechts 10 ondernemingen komen in aanmerking om opgenomen te worden in de groep waar er een hoge kans is op procesvoering (**LITIGATION** = 1).

Vervolgens hebben we ook de afhankelijke variabele **REDCA**⁴⁷ onder de loep genomen. Hierbij merken we op dat deze variabele een positief gemiddelde heeft in 2009, terwijl dit gemiddelde in 2010 een negatieve waarde aanneemt. Ook het feit dat slechts 24%⁴⁸ van de observaties van onze dataset een positieve waarde voor deze variabele aanneemt is interessant. 16 van de 46 observaties met een positieve waarde kwamen voor in 2009. De resterende 30 observaties werden in 2010 geobserveerd. Deze resultaten zijn gezien de economische crisis niet helemaal verrassend. Ook hebben we de volgende hypothesen getest: $H_0: \mu_{BIG4} = \mu_{NBIG4}$ vs. $H_a: \mu_{BIG4} \neq \mu_{NBIG4}$. De p-waarde van deze test bedraagt 0,9377 ($> 0,05$) wat betekent dat we de nulhypothese niet kunnen verwerpen. De discretionary accruals of de vermoedelijke uitgevoerde winstmanipulatie is niet afhankelijk van de grootte van het auditkantoor. Ook indien we dezelfde hypothese voor de variabele BIG5 testen, kunnen we de nulhypothese niet verwerpen.

5.7.3 Algemene resultaten

We merken op dat we bij het uitvoeren van deze regressies gebruik maken van de variabele LOGREDCA. Deze variabele werd opgesteld door het natuurlijke logaritme te nemen van de absolute waarde van de variabele REDCA. Onderstaande tabellen geven telkens de regressieresultaten met onafhankelijke variabele BIG4. De resultaten met de onafhankelijke variabele BIG5 zijn terug te vinden in bijlage 4.

⁴⁶ Bijlage 3: Tabel 15

⁴⁷ Bijlage 3: Tabel 22

⁴⁸ 46 observaties gedeeld door 192

Tabel 5: Regressieresultaten LOGREDCA (zonder interactieterm)

afhankelijke variabele	AUDIT	NONAUDIT	TOTAL	FEERATIO
FEE	0,368	0,685***	0,513*	3,227**
BIG4	-1,009*	-0,836	-1,084*	-1,032*
AMBT	0,100	0,166**	0,107	0,091
PRECURRACCL	1,128	2,51	0,911	0,201
LN MVE	0,689***	1,043***	0,609***	0,822***
MERGEACQ	-0,225	-0,754	-0,308	-0,129
FINANCING	0,235	0,54	0,25	-0,038
MVBV	-0,003	-0,153***	-0,002	-0,004*
LEV	-2,529	-2,092	-2,751*	-1,618
DLOSS	-1,004	-0,45	-1,148*	-1,05
CFO	3,29	0,313	3,647	3,184
INST_HOLDING	-0,028	-0,089**	-0,027	-0,037
LITIGATION	0,886	1,397	0,802	0,863
YEAR	-0,716	-0,760	-0,707	-0,782
constante	3,343	-6,05	3,166	4,344
<i>Adjusted R²</i>	0,1709	0,3371	0,1804	0,1829

5.7.3.1 AUDIT

Eerst gaan we kijken welke factoren de vermoedelijke uitgevoerde winstmanipulatie beïnvloeden indien we de onafhankelijke variabele AUDIT gebruiken.

Uit bovenstaande tabel kunnen we afleiden dat de volgende variabelen significant zijn: BIG4, LN MVE en DLOSS. Dit betekent dat de ambtstermijn en het audithonorarium geen positieve of negatieve invloed hebben op de vermoedelijke winstmanipulatie uitgevoerd door de managers. Hieruit leiden we af dat **hypotheses 2a⁴⁹ en 2d⁵⁰** niet bevestigd kunnen worden.

⁴⁹ Er bestaat een negatieve relatie tussen de discretionary accruals en AUDIT.

⁵⁰ Er bestaat een positieve relatie tussen de discretionary accruals en AMBT.

De variabele BIG4 heeft een significante negatieve invloed⁵¹. Dit resultaat vertelt ons dat de indicator van winstmanipulatie daalt als de audit uitgevoerd wordt door een BIG4-auditkantoor. Hieruit kunnen we afleiden dat de auditkwaliteit stijgt, indien de bedrijfsrevisor behoort tot één van de vier grote kantoren. Uit deze resultaten kunnen we concluderen dat **hypothese 2b**⁵² aanvaard kan worden. Zoals in tabel 24 is weergegeven kunnen we dit resultaat niet bevestigen indien we gebruik maken van de variabele BIG5.

Ook de variabele LNMVE heeft een significante coëfficiënt⁵³. LNMVE is een schatter voor de auditcomplexiteit. De positieve coëfficiënt van deze variabele geeft weer dat bij een hogere complexiteit de indicator van winstmanipulatie stijgt.

5.7.3.2 *NONAUDIT*

Nu hebben we de onafhankelijke variabele AUDIT vervangen door de onafhankelijke variabele NONAUDIT. Dit doen we om te bepalen of het verschaffen van non-auditdiensten een invloed heeft op de indicator van winstmanipulatie. Hieruit kunnen we dan afleiden of de auditkwaliteit stijgt of daalt indien de bedrijfsrevisoren non-auditdiensten verschaffen.

In deze regressie⁵⁴ zijn de volgende variabelen significant: NONAUDIT, LNMVE, MVBV, INST_HOLDING en AMBT. Dus de variabele BIG4 is niet significant. **Hypothese 2b** kan dus niet bevestigd worden aan de hand van deze regressie.

Een heel belangrijk resultaat is het significante positieve karakter van de variabele NONAUDIT op het 1% significantieniveau. Dit betekent dat er in onze steekproef duidelijke aanwijzingen zijn dat de discretionary accruals stijgen indien de bedrijfsrevisoren meer non-auditdiensten verschaffen. Dit resulteert in een lagere auditkwaliteit en lagere onafhankelijkheid in wezen van de bedrijfsrevisor. De volgende interpretatie kan aan de waarde van de coëfficiënt gegeven worden: indien de hoeveelheid non-auditdiensten stijgt

⁵¹ Op het 10% significantieniveau

⁵² Er bestaat een negatieve relatie tussen de discretionary accruals en BIG4.

⁵³ Respectievelijk op het 1% en 10% significantieniveau

⁵⁴ Bovenstaande tabel: Tabel 5

met 1%, stijgt de indicator van winstmanipulatie met ongeveer 0,69%. We kunnen dus **hypothese 2c**⁵⁵ aan de hand van onze steekproef bevestigen.

Ook de significante positieve coëfficiënt van de variabele AMBT op het 5% significantieniveau is niet onbelangrijk in het kader van ons onderzoek. Een stijging van de ambtstermijn met 1 jaar resulteert in een stijging van de indicator van winstmanipulatie met ongeveer 16,6%⁵⁶. Wat op zijn beurt betekent dat de auditkwaliteit en de onafhankelijkheid in wezen van de bedrijfsrevisor daalt. Uit de gevonden resultaten kunnen we afleiden dat **hypothese 2d** bevestigd kan worden.

Bovenstaande bevindingen omtrent de onafhankelijke variabele NONAUDIT kunnen bevestigd worden indien de onafhankelijke variabele BIG4 vervangen wordt door de variabele BIG5⁵⁷.

5.7.3.3 TOTAL

Vervolgens hebben we dezelfde regressie⁵⁸ uitgevoerd met de onafhankelijke variabele TOTAL. Zoals eerder vermeld werd, bevat deze variabele de honoraria voor auditdiensten, non-auditdiensten en andere controleopdrachten.

Nu zijn de variabelen TOTAL, BIG4, LNMVE, LEV en DLOSS significant. Opnieuw is zoals bij de eerste regressie de variabele AMBT niet significant. We kunnen dus enkel **hypothese 2b** bevestigen.

De variabelen TOTAL en BIG4 zijn significant op het 10% significantieniveau. TOTAL heeft een positieve coëfficiënt (0,51), terwijl BIG4 een negatieve coëfficiënt (-1,08) heeft. Indien de variabele TOTAL stijgt met 1%, stijgt de indicator van winstmanipulatie met 0,51%. De variabele BIG4 dienen we op de volgende wijze te interpreteren: indien de audit uitgevoerd wordt door een BIG4-auditkantoor daalt de indicator van winstmanipulatie met 1,08%. Hieruit kunnen we afleiden dat de auditkwaliteit stijgt indien de audit wordt uitgevoerd door een bedrijfsrevisor van een BIG4-auditkantoor.

⁵⁵ Er bestaat een positieve relatie tussen de discretionary accruals en NONAUDIT.

⁵⁶ $100 * \beta_i \% = 100 * 0,166\% = 16,6\%$

⁵⁷ Bijlage 4: Tabel 24

⁵⁸ Bovenstaande tabel: Tabel 5

Ook een opmerkelijk resultaat is het significante karakter van de variabele DLOSS⁵⁹. De coëfficiënt heeft een negatieve waarde, wat betekent dat indien de onderneming een verlies voor belastingen heeft de indicator van winstmanipulatie daalt met 1,15%.

Indien we dezelfde regressie uitvoeren met de variabele BIG5⁶⁰, kunnen we enkel de significante invloed van de BIG5-auditkantoren niet bevestigen. Daarentegen is de variabele AMBT nu wel significant op het 10% significantieniveau, wat betekent dat de uitgevoerde winstmanipulatie stijgt met 14% als de ambtstermijn 1 jaar langer wordt.

5.7.3.4 FEERATIO

Ten slotte voeren we dezelfde regressie⁶¹ uit met de onafhankelijke variabele FEERATIO. Deze variabele deelt de non-audithonoraria door de totale honoraria. Zoals eerder werd uitgelegd is deze ratio volgens Dopuch et al. (2003) een goede schatter voor de onafhankelijkheid in schijn. Ook dienen we op te merken dat we bij de vorige regressieanalyse besloten hadden dat de geldigheid van deze ratio zeer klein is en niet geschikt is om te gebruiken. Toch voeren we de regressie uit door het belangrijke karakter dat de ratio bezit volgens Dopuch et al. (2003).

De variabelen FEERATIO, BIG4, LNMVE, MVBV en DLOSS zijn significant. **Hypothese 2b** wordt bevestigd, terwijl **hypothese 2d** niet aanvaard kan worden. Ook hier is dus de variabele AMBT niet significant. FEERATIO is significant op het 5% significantieniveau en kan als volgt geïnterpreteerd worden: indien de ratio stijgt⁶² met 1%, stijgt de hoeveelheid vermoedelijke uitgevoerde winstmanipulatie met 0,03%. Dit betekent dat als de onafhankelijkheid in schijn daalt (ratio stijgt) de auditkwaliteit ook daalt. Deze daling wijst dan weer op een verlaagde onafhankelijkheid in wezen.

⁵⁹ Op het 10% significantieniveau

⁶⁰ Bijlage 4: Tabel 24

⁶¹ Bovenstaande tabel: Tabel 5

⁶² Deze stijging kan te wijten zijn aan een stijging van de honoraria van de non-auditdiensten of een daling van de honoraria voor de auditdiensten of andere controleopdrachten.

De variabele BIG4 is ook significant op het 10% significantieniveau en kan geïnterpreteerd worden als voordien. Indien we de regressie uitvoeren met de variabele BIG5⁶³, is deze niet significant. De variabele FEERATIO is nog wel altijd significant op het 5% significantieniveau.

5.7.4 Resultaten met positieve discretionary accruals

Nu voeren we de vier regressies opnieuw uit met enkel de observaties die een positieve waarde voor de variabele REDCA⁶⁴ hebben. Deze observaties vertegenwoordigen income-increasing methodes uitgevoerd door het management. We dienen echter op te merken dat deze subsample slechts 46 observaties omvat. In 2009 zijn er 16 ondernemingen met een positieve waarde, terwijl er in 2010 30 ondernemingen een positieve waarde rapporteren.

Tabel 6: Regressieresultaten POS_REDCA (zonder interactieterm)

afhankelijke variabele	AUDIT	NONAUDIT	TOTAL	FEERATIO
FEE	-0,924*	-0,071	-0,593	0,663
BIG4	-6,714***	-2,453	-5,905**	-5,734**
AMBT	-0,413**	-0,163	-0,343*	-0,285
PRECURRACCL	-5,439	-3,116	-4,434	-3,821
LN MVE	2,153***	2,522***	1,939***	1,580***
MERGEACQ	1,449	0,201	1,482	1,002
FINANCING	0,062	0,419	0,47	0,484
MVBV	-0,032***	-0,171	-0,028***	-0,025***
LEV	11,487***	10,873**	9,959**	9,095**
DLOSS	-3,228	-2,023	-3,249	-3,708*
CFO	0,201	-15,338**	-0,871	-0,47
INST_HOLDING	0,027	-0,171	0,026	0,044
LITIGATION	-3,176	-1,687	-3,036	-3,256
YEAR	1,843	2,595	1,8	1,671
constante	-10,765	-33,029**	-10,598	-10,92
<i>Adjusted R²</i>	0,3423	0,4869	0,3083	0,2929

⁶³ Bijlage 4: Tabel 24

⁶⁴ Hiervoor werd een nieuwe variabele aangemaakt, namelijk POS_REDCA. Ook nemen we opnieuw het natuurlijke logaritme.

5.7.4.1 *AUDIT*

Eerst voeren we deze regressie uit met de onafhankelijke variabele *AUDIT*⁶⁵. Hier willen we opnieuw de invloed van het audithonorarium op de auditkwaliteit bepalen.

Nu bekomen we wel een significante coëfficiënt⁶⁶ voor de variabele *AUDIT*. Deze coëfficiënt heeft een negatieve waarde, wat betekent dat de hoeveelheid uitgevoerde winstmanipulatie daalt als het audithonorarium stijgt. Dus een hoger audithonorarium staan gelijk aan een hogere auditkwaliteit en onafhankelijkheid in wezen. Deze bevindingen bevestigen **hypothese 2a**.

Ook de variabele *BIG4* heeft een significante negatieve coëfficiënt, wat **hypothese 2b** bevestigt, op het 1% significantieniveau. Deze relatie resulteert in een hogere auditkwaliteit indien de wettelijke controle wordt uitgevoerd door een lead partner van de *BIG4*.

Verder heeft de variabele *AMBT* een significante negatieve relatie op het 5% significantieniveau. Dit wil zeggen dat de auditkwaliteit toeneemt als de ambtstermijn langer wordt. Aangezien **hypothese 2d** een positieve relatie veronderstelt, kunnen we deze hypothese niet aanvaarden. Dit bevestigt dus eerder de stelling dat een langere ambtstermijn tot een betere auditprestatie leidt.

Ten slotte zijn de variabelen *LMVE*, *LEV* en *MVBV* significant. Ook dienen we op te merken dat de gevonden resultaten niet bevestigd kunnen worden indien we de regressie met de controlevariabele *BIG5*⁶⁷ uitvoeren.

Als geheel geeft deze analyse op basis van de positieve *REDCA* aan dat *BIG4*, hoge audit fee en een lange ambtstermijn aanleiding geven tot minder manipulatie, terwijl *LMVE* en *LEV* samengaan met meer manipulatie.

⁶⁵ Bovenstaande tabel: Tabel 6

⁶⁶ Op het 10% significantieniveau

⁶⁷ Bijlage 4: Tabel 25

5.7.4.2 *NONAUDIT*

Nu vervangen we opnieuw de onafhankelijke variabele AUDIT door de onafhankelijke variabele NONAUDIT⁶⁸. Hierdoor willen we testen of het verschaffen van non-auditdiensten een significante invloed op de auditkwaliteit heeft indien er enkel positieve discretionary accruals aanwezig zijn.

Er is nu geen significante relatie tussen de afhankelijke variabele en de onafhankelijke variabelen NONAUDIT, BIG4 en AMBT. Hieruit kunnen we afleiden **dat hypotheses 2b, 2c en 2d** niet aanvaard kunnen worden. Deze resultaten betekenen dat de auditkwaliteit niet beïnvloed wordt door het verschaffen van non-auditdiensten, de ambtstermijn en de grootte van het auditkantoor. Indien we deze regressie heruitvoeren met de onafhankelijke variabele BIG5⁶⁹ bekomen we dezelfde resultaten.

In vergelijking met AUDIT zien wij dat dezelfde twee variabelen een significant positieve relatie hebben (LNMVE en LEV) terwijl de andere variabelen niet significant bijdragen.

5.7.4.3 *TOTAL*

Indien we dezelfde regressie⁷⁰ uitvoeren met de onafhankelijke variabele TOTAL bekomen we de volgende significante variabelen: BIG4, LNMVE, LEV, MVBV en AMBT. We dienen dus op te merken dat de variabele TOTAL geen significante invloed heeft op de afhankelijke variabele.

De variabele BIG4 heeft een negatieve waarde, wat er op wijst dat de auditkwaliteit stijgt indien de audit uitgevoerd wordt door een lead partner van de BIG4. Ook AMBT heeft een significante negatieve coëfficiënt. Dit betekent dat de indicator van winstmanipulatie daalt als de ambtstermijn langer wordt. Uit deze resultaten kunnen we afleiden dat we **hypothese 2b** dienen te aanvaarden. Dit heeft als gevolg dat de auditkwaliteit verbetert indien de lead partner de wettelijke controle voor een langere tijd uitvoert. Het gevonden negatieve

⁶⁸ Bovenstaande tabel: Tabel 6

⁶⁹ Bijlage 4: Tabel 25

⁷⁰ Bovenstaande tabel: Tabel 6

karakter van de variabele AMBT is het tegengestelde van wat wij vooropgesteld hadden in **hypothese 2d**. Hierdoor kunnen we deze hypothese niet aanvaarden.

We dienen echter op te merken dat bovenstaande resultaten niet bevestigd kunnen worden indien we de regressie uitvoeren met de onafhankelijke variabele BIG5⁷¹.

5.7.4.4 FEERATIO

Ten slotte voeren we deze regressie⁷² nog eens uit met de onafhankelijke variabele FEERATIO. Van de drie belangrijke variabelen is enkel de variabele BIG4 significant op het 5% significantieniveau. Dit betekent dat de variabelen FEERATIO en AMBT niet significant zijn. BIG4 heeft opnieuw een negatieve coëfficiënt en kan geïnterpreteerd worden zoals voordien. Ook hier kunnen we enkel **hypothese 2b** aanvaarden.

Ook de volgende controlevariabelen zijn significant: LNMVE, LEV, MVBV en DLOSS. We dienen echter op te merken dat de variabele BIG5⁷³ niet significant is, indien we de regressie heruitvoeren met deze laatstgenoemde variabele.

5.8 De interactieterm honorarium en ambtstermijn

5.8.1 Het regressiemodel

Nu gaan we kijken of er een gezamenlijk effect van het verschaffen van non-auditdiensten en de ambtstermijn op de onafhankelijkheid van de auditor aanwezig is. Dit doen we door de variabele AMBT te vervangen door de dummyvariabele TENDUM die gelijk is aan 1 indien de totale ambtstermijn van de bedrijfsrevisor kleiner of gelijk is aan 3 jaar. Ook voegen we een interactieterm voor de honoraria en de ambtstermijn (FEE*TENDUM) toe (Gul, Jaggi, & Krishnan, 2007). Ook deze analyse voeren we uit voor de vier honoraria meeteenheden en zowel voor de totale sample als de subsample.

⁷¹ Bijlage 4: Tabel 25

⁷² Bovenstaande tabel: Tabel 6

⁷³ Bijlage 4: Tabel 25

Het regressiemodel kan als volgt geschreven worden (Gul, Jaggi, & Krishnan, 2007):

$$\begin{aligned} \text{LOGREDCA} = & \alpha + \beta_1 \text{FEE} + \beta_2 \text{FEE} * \text{TENDUM} + \beta_3 \text{TENDUM} + \beta_4 \text{BIG4} + \beta_5 \text{PRECURRACCL} + \\ & \beta_6 \text{LNMVE} + \beta_7 \text{MERGEACQ} + \beta_8 \text{LEV} + \beta_9 \text{MVBV} + \beta_{10} \text{DLOSS} + \beta_{11} \text{CFO} + \\ & \beta_{12} \text{INST_HOLDING} + \beta_{13} \text{LITIGATION} + \beta_{14} \text{YEARDUM} + \varepsilon \end{aligned}$$

5.8.2 Algemene resultaten

De onderstaande tabel geeft de regressieresultaten met interactieterm weer. Ook bevat de tabel de onafhankelijke variabele BIG4. De resultaten met onafhankelijke variabele BIG5 zijn terug te vinden in bijlage 5. Bovendien is de belangrijkste significante interactieterm in het groen gemarkeerd.

Tabel 7: Regressieresultaten LOGREDCA met interactieterm

afhankelijke variabele	AUDIT	NONAUDIT	TOTAL	FEERATIO
FEE	0,969**	1,012***	1,162**	4,546*
Interactieterm	-0,832	-0,793**	-0,946*	-2,569
TENDUM	9,955	7,299*	11,349*	0,258
BIG4	-1,405**	-1,332**	-1,566**	-1,241**
PRECURRACCL	1,958	2,878	1,748	0,214
LNMVE	0,745***	1,233***	0,672***	0,853***
MERGEACQ	-0,171	-0,632	-0,223	-0,076
FINANCING	0,383	0,628	0,387	-0,008
MVBV	-0,002	-0,183***	-0,001	-0,004
LEV	-2,764*	-1,824	-2,972*	-1,453
DLOSS	-0,809	-0,077	-0,939	-1,043
CFO	3,246	-0,04	3,635	3,122
INST_HOLDING	-0,035	-0,113***	-0,037	-0,042
LITIGATION	1,003	1,573*	0,893	0,792
YEAR	-0,725	-0,775	-0,709	-0,83
constante	-3,978	-11,556**	-4,989	4,091
<i>Adjusted R²</i>	0,1770	0,3526	0,1914	0,1763

5.8.2.1 *AUDIT*

Eerst voeren we bovenstaande regressie⁷⁴ uit voor de volledige steekproef en de onafhankelijke variabele AUDIT.

Het belangrijkste resultaat is het niet-significante karakter van de interactieterm. Dit wil zeggen dat de invloed van het audithonorarium niet afhankelijk is van de ambtstermijn.

Ook de variabele TENDUM is niet significant. Dit betekent dat de indicator van winstmanipulatie niet wijzigt indien de ambtstermijn kort of lang is. Daarentegen is de variabele AUDIT wel significant op het 5% significantieniveau. De coëfficiënt heeft een positieve waarde, wat betekent dat de indicator van winstmanipulatie stijgt met 0,97% indien het audithonorarium stijgt met 1%. Deze resultaten zijn in tegenstelling tot wat we vooropgesteld hadden in **hypothese 2a**. De hypothese veronderstelt dat de indicator van winstmanipulatie daalt indien het audithonorarium stijgt. Dit gezien het feit dat de bedrijfsrevisor bij een hoger honorarium meer risico verwacht en als gevolg meer controles zal uitvoeren. Het positieve karakter van deze coëfficiënt is niet heel onlogisch. De volgende uitleg kan hieraan gegeven worden: indien het audithonorarium stijgt, wordt de bedrijfsrevisor meer economisch afhankelijk van de klant, waardoor er de kans bestaat dat hij (agressieve) accountingmethodes toelaat uit vrees om de honoraria te verliezen. Dit wijst dus op een verlaagde onafhankelijkheid in wezen.

De resultaten van deze regressie zijn erg verschillend van degene zonder interactieterm. Hoewel de interactieterm geen significante invloed heeft, is het duidelijk dat de introductie ervan veel verandert aan de globale structuur, wat niet gemakkelijk te interpreteren is.

5.8.2.2 *NONAUDIT*

Vervolgens gaan we kijken of er een gezamenlijk effect is van de ambtstermijn en het verschaffen van non-auditdiensten⁷⁵ op de auditkwaliteit. Hier gaan we dus **hypothese 2e**

⁷⁴ Bovenstaande tabel: Tabel 7

⁷⁵ Bovenstaande tabel: Tabel 7

testen. We bekijken namelijk of het effect van het verschaffen van non-auditdiensten afhankelijk is van de ambtstermijn.

De interactieterm heeft een significante negatieve coëfficiënt op het 5% significantieniveau. We merken op dat de dummyvariabele gelijk is aan 1 indien de ambtstermijn korter of gelijk aan 3 jaar is. Dit betekent dat de indicator van winstmanipulatie daalt als de bedrijfsrevisor tijdens de eerste 3 jaar non-auditdiensten verschaft. Indien de ambtstermijn lang is en de bedrijfsrevisor verschaft 1% meer non-auditdiensten gaan de discretionary accruals stijgen met 1,012%. Daarentegen stijgen de discretionary accruals slechts met 0,219%⁷⁶ indien de ambtstermijn kort is. We bekomen dit percentage door bij het hoofdeffect van het verschaffen van non-auditdiensten de interactieterm bij te tellen. De coëfficiënt daalt doordat de interactieterm een significante negatieve coëfficiënt heeft. Deze negatieve coëfficiënt zorgt ervoor dat de indicator van winstmanipulatie daalt indien de bedrijfsrevisor meer non-auditdiensten verschaft en de ambtstermijn kort is⁷⁷. Dit resultaat betekent dat **hypothese 2e**⁷⁸ niet bevestigd kan worden. Wij bekomen het tegenovergestelde resultaat, namelijk het verschaffen van non-auditdiensten heeft een groter positief effect op de indicator van winstmanipulatie indien de ambtstermijn groter is dan 3 jaar.

Echter het hoofdeffect van de variabele TENDUM heeft een significante positieve coëfficiënt op het 10% significantieniveau. Indien de ambtstermijn korter of gelijk is aan 3 jaar, ceteris paribus, stijgt de indicator van winstmanipulatie met 7,299%. Dit betekent dat een langere ambtstermijn op zich een hogere auditkwaliteit en onafhankelijkheid te weeg brengt.

Ook de variabele BIG4 heeft een significante negatieve coëfficiënt op het 5% significantieniveau. Dit betekent dat de auditkwaliteit stijgt indien de lead partner lid is van een BIG4-kantoor.

De adjusted R² is gelijk aan 0,3526, wat betekent dat de onafhankelijke variabelen 35,26% van de variatie van de afhankelijke variabele verklaren. Deze waarde ligt hoger dan dezelfde

⁷⁶ $0,219 = 1,012 - 0,793$

⁷⁷ Het verschil tussen deze twee situaties is gelijk aan de interactieterm.

⁷⁸ H2e: Het verschaffen van non-auditdiensten heeft een groter positief effect op de discretionary accruals indien de ambtstermijn korter of gelijk aan 3 jaar is.

regressie zonder de interactieterm, wat betekent dat deze regressie de afhankelijke variabele beter verklaart.

Ook indien we de regressie uitvoeren met de variabele BIG5 bekomen we het tegenovergestelde resultaat dan dat de hypothese vooropstelt. Nu ligt de indicator van winstmanipulatie 0,675% (interactieterm) lager indien de ambtstermijn kort is en het aantal non-auditdiensten stijgt met 1%.

5.8.2.3 *TOTAL*

Bij het uitvoeren van dezelfde regressie⁷⁹ met de onafhankelijke variabele TOTAL bekomen we dezelfde resultaten als bij de onafhankelijke variabele NONAUDIT, namelijk een positieve coëfficiënt voor de variabelen TOTAL en TENDUM, terwijl de variabelen TOTAL_TEN en BIG4 een negatieve coëfficiënt hebben.

Indien de ambtstermijn kort is en de variabele TOTAL stijgt met 1% ligt de indicator van winstmanipulatie 0,946% (= de interactieterm) lager dan wanneer de ambtstermijn lang is, maar het effect is nog altijd positief, namelijk respectievelijk 0,216% en 1,162%.

5.8.2.4 *FEERATIO*

Bij de laatste regressie⁸⁰ (met onafhankelijke variabele FEERATIO) is zowel de interactieterm als de onafhankelijke variabele TENDUM niet significant. FEERATIO en BIG4 zijn wel significant, respectievelijk op het 10% en het 5% significantieniveau.

5.8.3 Resultaten met positieve discretionary accruals

Ook nu voeren we dezelfde regressies⁸¹ uit met enkel de positieve discretionary accruals als afhankelijke variabele. Ook hier dienen we weer op te merken dat we over slechts 46 observaties beschikken.

⁷⁹ Bovenstaande tabel: Tabel 7

⁸⁰ Bovenstaande tabel: Tabel 7

Opnieuw gaan we **hypothese 2e** testen. Dit doen we door de onafhankelijke variabele NONAUDIT en de interactieterm NONAUDIT_TEN te gebruiken. Ook nu kan **hypothese 2e** niet aanvaard worden. De interactieterm heeft geen significante coëfficiënt. Ook de andere drie belangrijke variabelen NONAUDIT, TENDUM en BIG4 zijn niet significant.

Ook indien we deze regressie uitvoeren met de onafhankelijke variabele AUDIT, TOTAL en FEERATIO als meeteenheid voor de honoraria, zien we dat de interactieterm niet significant is. Het model is erg vergelijkbaar met datgene zonder interactieterm: zelfde significante variabelen met hetzelfde teken. Dit lijkt de waarde van dat model te ondersteunen.

Tabel 8: Regressieresultaten POS_REDCA met interactieterm

afhankelijke variabele	AUDIT	NONAUDIT	TOTAL	FEERATIO
FEE	-2,311*	0,251	-1,151	3,038
Interactieterm	1,923	-0,105	0,799	-4,926
TENDUM	-21,529	-0,433	-8,393	2,338
BIG4	-3,296*	-0,343	-3,011	-3,591*
PRECURRACCL	-0,727	1,367	-0,83	-1,756
LNMVE	1,806***	2,577***	1,631**	1,286**
MERGEACQ	2,596	-0,438	2,204	1,497
FINANCING	0,863	1,5	1,457	1,593
MVBV	-0,03***	-0,058	-0,025***	-0,019***
LEV	10,309**	8,858**	7,848*	5,472
DLOSS	-3,409	-1,127	-3,169	-3,259
CFO	-0,659	-18,627**	-1,426	0,67
INST_HOLDING	0,095	-0,221	0,068	0,061
LITIGATION	-3,362	-1,199	-2,785	-3,085
YEAR	2,254	2,062	1,987	1,593
constante	6,848	-37,793***	-1,783	-7,637
<i>Adjusted R²</i>	0,3260	0,4709	0,2620	0,2561

⁸¹ Onderstaande tabel: Tabel 8

Hoofdstuk 6: Bevraging bevoorrechte getuigen

6.1 Interview met een partner van een BIG4-kantoor

Het derde deel van deze masterproef werd aangevangen door een interview met een partner (bedrijfsrevisor) van een BIG4-kantoor. Deze partner is al meer dan 25 jaar in het vak werkzaam. Het kantoor biedt zowel audit- als non-auditdiensten aan. Ook heeft de vennootschap een zeer brede waaier aan klanten: klein en groot; zowel beursgenoteerd als niet-beursgenoteerd. Deze klanten worden niet anders behandeld op basis van grootte. Wel wordt er een graad van risico (normal or high risk) aan de klanten toegekend. Aan de hand van deze graad worden er andere kwaliteitsprocedures toegepast. Ook vereist een onderneming met een hoog risico meer nazorg. Zowel voor de kleine als de grote klanten past het kantoor de ISAs toe, aangezien deze ISAs vervat zitten in de policy van de vennootschap, die deze normen aanvult en verduidelijkt.

Volgens de partner vormt de nieuwe wetgeving geen probleem voor het kantoor, aangezien deze wetgeving een hogere geloofwaardigheid teweeg brengt. Wel verwacht hij nog veel veranderingen (suggesties van het groenboek) die hij niet als positief aanziet. Een suggestie van het groenboek is de verplichte rotatie van auditkantoren. Volgens de bedrijfsrevisor zal de rotatie van het kantoor de auditkwaliteit niet verbeteren, aangezien een bedrijfsrevisor met een hogere graad van kennis van de klant de audit beter kan uitvoeren.

Verder heeft het verbod op het verschaffen van bepaalde non-auditdiensten geen invloed op het auditkantoor, aangezien deze diensten al voor de nieuwe regel verboden werden door de policy van de onderneming. Ook heeft het verschaffen van non-auditdiensten bij het BIG4-kantoor geen invloed op de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisoren. De partner merkt op dat niemand graag een klant verliest, maar één klant op zich kan bij het BIG4-kantoor niet genoeg impact hebben op de financiële positie van de vennootschap. Er bestaat namelijk geen significante economische band tussen het kantoor en de klant. Het kantoor heeft ook een aantal klanten waarbij de one-to-one regel overschreden wordt. Telkens werd dit goedgekeurd door het auditcomité van de klant, aangezien zij de diensten niet willen

aankopen bij een kantoor dat geen kennis bezit over de onderneming en de diensten dus slechts aan een hogere prijs kan uitvoeren.

Ook werden de veiligheidsmaatregelen die de vennootschap neemt om de onafhankelijkheid te waarborgen besproken. De vennootschap heeft een independence comité te Brussel opgericht. Indien een bedrijfsrevisor twijfelt of het leveren van een bepaalde dienst wel aanvaardbaar is, dient hij het comité in te lichten. Zij zullen dit dan onderzoeken en beslissen of de dienst verschaft mag worden. Verder is er ook een bepaalde procedure die gevolgd dient te worden bij het accepteren van een nieuwe klant: client-acceptance procedure. Verder neemt de bedrijfsrevisor als individu ook maatregelen. Hij dient namelijk elk jaar te verklaren dat hij onafhankelijk is en elke drie jaar wordt dit onderzocht aan de hand van een uitgebreid onderzoek. Verder bestaat er ook de mogelijkheid dat er een tweede lead partner aangesteld wordt. Dit gebeurt bijvoorbeeld indien men boven de materialiteit zit of er een kans bestaat dat de onafhankelijkheid geschaad werd. Ook kan er een team van een ander kantoor aangesteld worden om na te gaan of de audit correct uitgevoerd werd. Ten slotte hangen er kleine tot grote sancties aan een overtreding van een regel vast. Dit kan gaan van een verwittiging tot een financiële sanctie. Zelfs het ontslag is mogelijk. Bijvoorbeeld de CEO van Nederland⁸² is onlangs moeten terugtreden als CEO en bestuurder omdat hij aandelen van een klant, waarvoor hij zelf niet werkte, bezat.

6.2 Interview met een gedelegeerd-bestuurder van een niet-BIG4-kantoor

Een tweede interview werd uitgevoerd met een gedelegeerd-bestuurder van een niet-BIG4 auditkantoor, die sinds 1999 bedrijfsrevisor is. Het kantoor telt op het ogenblik 5 bedrijfsrevisoren en 5 stagiaires en omvat in totaal 150 medewerkers. Verder biedt het kantoor zowel audit- als non-auditdiensten aan. Het cliënteel van het kantoor zijn vooral KMO's die verplicht zijn om een bedrijfsrevisor aan te stellen, wat betekent dat het kantoor geen diensten voor beursgenoteerde ondernemingen uitvoert. Slechts 5 klanten hebben vrijwillig gekozen om een bedrijfsrevisor aan te stellen. Bij de zeer kleine klanten wordt vooral het cijfermateriaal gecontroleerd. Bij de grote klanten gaat het kantoor de interne

⁸² Deloitte, persbericht van 26 maart 2012

controle procedures controleren en wordt het cijfermateriaal steekproefsgewijze gecontroleerd. De bevoorrechte getuige definieert auditkwaliteit als volgt: "*de audit, ongeacht de klant, zodanig inrichten dat men tot een degelijk onderbouwd oordeel van de verslaggeving kan komen*".

De bevoorrechte getuige ervaart bepaalde elementen van de nieuwe wetgeving positief terwijl andere zorgen voor een negatieve ervaring. Hij benadrukt wel dat de situatie van vroeger niet behouden kon worden; "*toen mocht alles*". Echter is de bevoorrechte getuige ervan overtuigd dat de schandalen en de huidige crisis een overreactie veroorzaakt hebben. Voor de rotatievereiste komt het kantoor niet in aanmerking, aangezien zij niet werken voor beursgenoteerde ondernemingen. Het verbod op het verschaffen van bepaalde non-auditdiensten heeft wel een impact gehad. De bevoorrechte getuige benadrukt dat een bedrijfsrevisor niet alleen kan leven van de audithonoraria. De non-audithonoraria zijn nodig om het kantoor leefbaar te houden. Bovendien is België het land van de KMO's. Deze kleine ondernemingen hebben nood aan bepaalde non-auditdiensten en het zou voor hen niet haalbaar zijn om deze non-auditdiensten bij een ander kantoor aan te kopen. Echter is de bedrijfsrevisor er van overtuigd dat het kantoor niet mag overdrijven in het aanbieden van non-auditdiensten. De verhouding audit- en non-auditdiensten moet in evenwicht zijn. Echter bevestigt de bedrijfsrevisor dat bepaalde non-auditdiensten zeker verboden dienen te zijn. Door het verbod heeft het auditkantoor bij sommige klanten moeten kiezen tussen het verschaffen van audit- of non-auditdiensten, wat leidde tot een verschuiving van de inkomsten. De meeste non-auditdiensten die voor een probleem zorgden voor het kantoor waren de accountancy-diensten.

Verder heeft het kantoor de veiligheidsmaatregelen strenger gemaakt. De regels en procedures binnen het kantoor zijn volledig aangepast aan de strengere regels, waardoor alles nu formeler verloopt. Iedereen is veel meer op zijn hoede bij het accepteren van nieuwe klanten en het uitvoeren van de diensten. Bovendien heeft de bevoorrechte getuige het gevoel dat iedereen op de tippen van zijn tenen loopt. Hij benadrukt dat het belangrijk is dat men hier op een correcte manier mee omgaat en indien men de grenzen opzoekt, men

wel eens tegen de lamp kan lopen. Het kantoor controleert ook of de maatregelen worden nageleefd. Op kantooniveau dienen de bedrijfsrevisoren bijvoorbeeld een onafhankelijkheidsverklaring in te vullen. Bovendien zijn zij zelf verantwoordelijk voor de permanente vorming. Op dossierniveau wordt er een peer review uitgevoerd, waarbij een andere persoon controleert of alles op een correcte manier gedaan is.

De bevoorrechte getuige verwacht dat de wetgeving nog strenger zal worden waardoor het beroep steeds minder aantrekkelijk wordt. Enkele voorbeelden van voorstellen, die volgens de bevoorrechte getuige op één of andere manier toch doorgevoerd zullen worden, zijn de rotatie van het kantoor en het college van bedrijfsrevisoren. Ook verwacht deze bedrijfsrevisor dat de controle op de bedrijfsrevisoren, nu uitgevoerd door het IBR, verder uit handen zal moeten worden gegeven aan een derde partij.

Hoofdstuk 7: Conclusie

Het doel van deze masterproef is een antwoord te bieden op de vraag of het verschaffen van non-auditdiensten samen met de ambtstermijn een invloed heeft op de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor en bijgevolg ook de op de auditkwaliteit.

We zijn het onderzoek gestart door te kijken naar het belang van de bedrijfsrevisor en het controleverslag in de kapitaalmarkt en de maatschappij. We kunnen concluderen dat de bedrijfsrevisor een uiterst belangrijke rol speelt binnen de maatschappij, aangezien de bedrijfsrevisor het agency-probleem, dat gebaseerd op is de aanwezigheid van informatieasymmetrie tussen de managers en de investeerders, kan verkleinen of zelfs elimineren. Ook is het controleverslag volgens het onderzoek van Graydon een belangrijke indicator voor de continuïteit van de onderneming. Echter werd er opgemerkt dat investeerders enkel zinnig gebruik kunnen maken van het controleverslag indien deze rapporten betrouwbare informatie bevatten. Dit betekent dat de verslagen een hoge auditkwaliteit dienen te bezitten en de bedrijfsrevisor onafhankelijk van de auditklant (het management) dient te handelen. Om deze reden werd er dieper ingegaan op het concept 'onafhankelijkheid'.

We maken een onderscheid tussen twee typen onafhankelijkheid, namelijk onafhankelijkheid in wezen en onafhankelijkheid in schijn. Een bedrijfsrevisor dient zowel onafhankelijk in schijn als onafhankelijk in wezen te zijn. Indien een investeerder niet gelooft in de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor is op zijn minst de onafhankelijkheid in schijn geschaad en zal de investeerder geen vertrouwen hebben in de financiële overzichten en het controleverslag. Dit betekent niet automatisch dat de onafhankelijkheid in wezen geschaad is. Volgens de IFAC bestaan er vijf bedreigingen voor de onafhankelijkheid in wezen van de bedrijfsrevisor, namelijk self-interest, self-review, advocacy, familiarity en intimidation threats. Zowel de bedreiging self-interest (het verschaffen van non-auditdiensten) als de bedreiging familiarity (de ambtstermijn) werden in deze masterproef onderzocht. We kunnen besluiten dat onafhankelijkheidsbedreigingen zowel afkomstig kunnen zijn van economische als sociologische druk.

Economische druk doet zich voor bij beide bedreigingen. Ten eerste, bij het verschaffen van non-auditdiensten ontstaat er een sterkere economische band tussen de bedrijfsrevisor en de auditklant. Dit kan leiden tot een belangenconflict voor de bedrijfsrevisor. Uit vrees om de honoraria voor non-auditdiensten te verliezen bestaat er de kans dat de bedrijfsrevisor bepaalde agressieve accountingmethoden toelaat, wat leidt tot een verlaagde auditkwaliteit en verminderde onafhankelijkheid in wezen. We merken ook op dat het verschaffen van non-auditdiensten de onafhankelijkheid in schijn kan schaden. Veel investeerders veronderstellen dat de bedrijfsrevisor niet onafhankelijk is indien de ratio honoraria voor non-auditdiensten t.o.v. totale honoraria stijgt. Ten tweede heeft een bedrijfsrevisor een economische stimulans om de lange termijn relatie met de auditklant aan te houden. Indien de ambtstermijn langer wordt, kan de audit efficiënter uitgevoerd worden, wat op zijn beurt de winst verhoogt. Om deze lange termijn relatie te beschermen, bestaat er de kans dat de bedrijfsrevisor bepaalde agressieve accountingmethoden door de vingers ziet; wat dan weer leidt tot een verlaagde onafhankelijkheid in wezen.

Sociologische druk doet zich voor bij de tweede bedreiging (familiariteit). Het management voert geleidelijk bewust of onbewust druk uit op de bedrijfsrevisor opdat hij in het belang van het management handelt en niet in het belang van de maatschappij/investeerders. De bedrijfsrevisor is zich hier niet van bewust en vindt zijn beslissingen rechtvaardig. Deze situatie is beter gekend onder de term 'moral seduction' en leidt tot onopzettelijke partijdigheid. Hieruit kunnen we afleiden dat de bedrijfsrevisor sympathie voor het management ontwikkelt zonder dit te beseffen. Ook is het voor een bedrijfsrevisor moeilijk om terug te komen op eerder toegestane accountingbeslissingen tijdens een langdurige relatie. Deze twee elementen bedreigen de objectiviteit en onafhankelijkheid in wezen van de bedrijfsrevisor.

Verder werden de veiligheidsmaatregelen om de onafhankelijkheid te waarborgen besproken. Er zijn zowel veiligheidsmaatregelen opgesteld door het beroep of de wetgeving als veiligheidsmaatregelen opgesteld door het kantoor (en/ of het netwerk) zelf. Deze laatste categorie werd besproken tijdens de interviews met de bevoorrechte getuigen. De

maatregelen opgesteld door de wetgeving kunnen we opdelen in twee categorieën, namelijk maatregelen in de werkomgeving bij de auditklant en maatregelen in de werkomgeving in het auditkantoor. De belangrijkste maatregelen werden opgenomen in de wet. De Verenigde Staten was het eerste land dat de maatregelen in een wet opnam, namelijk de Sarbanes-Oxley act. Ook heeft de Europese Unie richtlijnen omtrent de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor ontwikkeld. België heeft op zijn beurt normen en wetten opgesteld om de onafhankelijkheid te waarborgen. De maatregelen opgenomen door de drie verschillende instanties komen ongeveer op hetzelfde neer.

Ten eerste werd er een regel ontwikkeld om de ambtstermijn van de bedrijfsrevisor te beperken met als doel de familiariteitbedreiging te elimineren. In België dient er elke 6 jaar een nieuwe lead partner aangesteld te worden bij ondernemingen van openbaar belang en beursgenoteerde ondernemingen. De Europese richtlijn stelt een termijn van 7 jaar voorop. De SOX-Act daarentegen heeft een strengere termijn neergeschreven, namelijk 5 jaar. Nu rijst er de vraag of een rotatie van de lead partner voldoende is om de voorgenoemde bedreiging te elimineren. Er wordt op het moment door alle instanties onderzoek gedaan naar de mogelijkheid om de auditkantoren te verplichten om te roteren. Uit het interview kunnen we besluiten dat de bedrijfsrevisoren de rotatie van de lead partners als een meerwaarde voor het auditberoep aanzien, maar fel tegen een verplichte rotatie van het auditkantoor zijn. Verder dient de bedrijfsrevisor volgens de Belgische wetgeving 2 jaar te wachten voor hij/zij weer de lead partner mag zijn bij dezelfde auditklant. Volgens de Europese richtlijn is dit een zevenjarige periode; terwijl de Amerikaanse wetgeving een vijfjarige time-out periode opgeeft.

Ook werden er enkele maatregelen ingevoerd om de bedreiging self-interest te verkleinen of te elimineren. Volgens de drie verschillende wetgevingen moeten de honoraria opgedeeld worden in verschillende categorieën en vermeld worden in de toelichting van de jaarrekening. Verder is er ook een verbod op het verschaffen van bepaalde non-auditdiensten. In de Belgische wetgeving werd dit verbod beperkt tot 7 diensten.

De onafhankelijkheid in wezen kan niet direct gemeten worden. We dienen hiervoor een proxy te gebruiken, namelijk de auditkwaliteit. We veronderstellen dat indien de onafhankelijkheid in wezen geschaad is, de auditkwaliteit lager ligt. De wetenschappelijke literatuur kent verscheidene betekenissen toe aan dit begrip. Wij hebben verondersteld dat als de falingsratio van audits stijgt de auditkwaliteit daalt. Een auditfaling doet zich voor wanneer een verkeerde auditopinie tot uiting werd gebracht, waardoor de financiële overzichten misleidend zijn. Volgens Levitt (1998) doet een auditfaling zich voor indien een onderneming een 'earnings restatement' dient te doen. Dit is waarschijnlijk te wijten aan het feit dat zij een te agressieve manier van winstmanipulatie toepaste. Hieruit hebben wij afgeleid dat het niet-detecteren van winstmanipulatie een goede maatstaf voor een gebrekkige auditkwaliteit is.

Er bestaan twee soorten earnings management, namelijk accruals-based earnings management en real earnings management. Wij maken gebruik van het eerste type. Bij deze methode probeert het management de winsten in zijn voordeel te manipuleren door de niet-kaskosten en niet-kasopbrengsten te wijzigen aan de hand van boekhoudkundige technieken. Deze methode wordt gebruikt rond het afsluiten van het boekjaar en beïnvloedt de kasstromen niet. Het management kan de winstmanipulatie in twee richtingen uitvoeren. Ten eerste kan het management winstmanipulatie gebruiken om de inkomsten te laten stijgen (income-increasing methode). Hierbij wordt het resultaat rooskleuriger voorgesteld dan het in de realiteit is om de financiële doelstellingen te behalen. Ook kan het management het resultaat doen dalen (income-decreasing methodes), waardoor de kans groter wordt dat zij toekomstige doelstellingen behalen. Deze laatste methode is beter bekend onder de term 'taking bath'.

Tijdens het empirisch onderzoek hebben wij de auditkwaliteit gemeten aan de hand van discretionary accruals. Deze term geeft het onverwachte verschil tussen het resultaat en de kasstromen weer, wat betekent dat dit een goede indicator is voor de hoeveelheid uitgevoerde winstmanipulatie. De discretionary accruals kunnen bepaald worden aan de hand van een regressiemodel. In de wetenschappelijke literatuur worden verscheidene modellen

gebruikt. Wij hebben gebruik gemaakt van het REDCA- of het ROA in Estimation Discretionary Current Accruals model. Dit model is gebaseerd op het bekende Jones-model, maar controleert voor de winstgevendheid van de onderneming.

Om het empirisch onderzoek te starten werd nagegaan of de meeteenheden van de honoraria wel geldig zijn. We hebben dit gedaan aan de hand van een regressieanalyse⁸³ en konden concluderen dat FEERATIO, een proxy voor de onafhankelijkheid in schijn, een zeer lage validiteit heeft binnen onze dataset en niet geschikt is om te gebruiken tijdens het verdere verloop van ons onderzoek. De meeteenheden AUDIT, NONAUDIT en TOTAL daarentegen hebben een goede waarde voor de adjusted R², wat betekent dat deze variabelen geschikt (hoge validiteit) zijn om te gebruiken tijdens het onderzoek.

Opvallend was het feit dat de regressie een hogere adjusted R² had indien we de onafhankelijke variabele BIG5 toevoegde in de plaats van de onafhankelijke variabele BIG4. Het auditlandschap in België wijkt af van het algemeen bekende landschap met de vier grote auditkantoren, namelijk Deloitte, E&Y, KPMG en PwC. In België is BDO ook een belangrijke speler, waardoor we de variabele BIG5 hebben aangemaakt. Deze variabele had een positief teken voor zowel de afhankelijke variabele AUDIT als NONAUDIT, wat er op wijst dat BIG5 kantoren een hoger tarief aanrekenen of meer audit-/non-auditdiensten uitvoeren. Verder had de onafhankelijke variabele AMBT voor beide meeteenheden een negatief teken, wat er op wijst dat naargelang de tijd verstrijkt de audit-/non-auditdiensten goedkoper of minder worden uitgevoerd. Voor beide meeteenheden waren ook de volgende controlevariabelen significant: LNMVE, ROA en INVREC. Bovendien waren voor de meeteenheid AUDIT de volgende controlevariabelen significant: MERGEACQ, MVBV, LEV en de industriedummy's. De meeteenheid TOTAL heeft dezelfde significante variabelen als de meeteenheid AUDIT met uitzondering van de controlevariabele LEV. De interpretaties van alle significante controlevariabelen zijn terug te vinden in hoofdstuk 5.

Vervolgens hebben we enkele regressies uitgevoerd om een antwoord te kunnen bieden op onze centrale onderzoeksvraag. Hierbij dienen we op te merken dat we gebruik gemaakt

⁸³ Tabel 4, p. 75 (5.5 Validiteit (geldigheid) meeteenheden honorarium)

hebben van de proxy discretionary accruals (LOGREDCA), wat volgens de literatuur een goede indicator is van winstmanipulatie. Op zijn beurt is deze indicator een goede proxy voor de auditkwaliteit en de onafhankelijkheid in wezen.

Eerst hebben we enkel de hoofdeffecten⁸⁴ van de meeteenheden en de ambtstermijn op de afhankelijke variabele LOGREDCA onderzocht. We kunnen concluderen dat de adjusted R² voor de regressies met de onafhankelijke variabelen AUDIT, TOTAL en FEERATIO vrij laag is. De adjusted R² voor de regressie met de onafhankelijke variabele NONAUDIT daarentegen heeft wel een goede waarde. De positieve coëfficiënt van NONAUDIT is significant op het 1% significantieniveau, wat betekent dat er in onze dataset een sterk bewijs is dat de indicator van winstmanipulatie stijgt, indien het bedrag betaald voor non-auditdiensten stijgt. Ook de coëfficiënt van AMBT is positief en significant, wat betekent dat de indicator van winstmanipulatie stijgt indien de ambtstermijn langer wordt. De coëfficiënt van de onafhankelijke variabele BIG4 is daarentegen niet significant, wat er op wijst dat de indicator van winstmanipulatie niet wijzigt naargelang de non-auditdiensten door een BIG4 of een niet-BIG4 kantoor werden uitgevoerd.

We kunnen besluiten dat, indien we enkel naar **de hoofdeffecten** kijken, een stijging van de ambtstermijn en/of het bedrag betaald aan non-auditdiensten leidt tot een lagere auditkwaliteit en onafhankelijkheid in wezen.

Daarna hebben we gekeken of er naast de hoofdeffecten ook een gezamenlijk effect tussen de honoraria en de ambtstermijn aanwezig is. Dit hebben we gedaan door een interactieterm (FEE*TENDUM) toe te voegen aan de regressieanalyse⁸⁵. Nu gebruiken we niet meer de variabele AMBT, maar de variabele TENDUM. Deze variabele is gelijk aan 1 indien de ambtstermijn kort is, namelijk korter of gelijk aan 3 jaar. Indien de ambtstermijn langer dan drie jaar is, zal deze variabele gelijk zijn aan nul.

De interactieterm van AUDIT en TENDUM is niet significant. Daarentegen is de interactieterm van NONAUDIT en TENDUM wel significant op het 5% significantieniveau. Deze term heeft

⁸⁴ Tabel 5, p. 83 (5.7 De associatie tussen discretionary accruals en de honoraria)

⁸⁵ Tabel 7, p. 91 (5.8 De interactieterm honorarium en ambtstermijn)

een negatief teken, terwijl de twee hoofdeffecten (ook significant) een positief teken hebben. Dit heeft tot gevolg dat het hoofdeffect van het verschaffen van non-auditdiensten afgezwakt wordt, indien de ambtstermijn kleiner of gelijk aan drie jaar is, door de aanwezigheid van de interactieterm. Dit is in tegenstelling tot de resultaten van Gul et al. (2007). Zij hebben een positieve interactieterm gevonden, waardoor het hoofdeffect versterkt wordt indien de ambtstermijn kleiner of gelijk aan 3 jaar is. Ook de onafhankelijke variabele BIG4 is nu wel significant⁸⁶.

We kunnen concluderen dat de indicator van winstmanipulatie daalt als de bedrijfsrevisor tijdens de eerste 3 jaar non-auditdiensten verschaft. Indien de ambtstermijn lang is en de bedrijfsrevisor verschaft 1% meer non-auditdiensten gaan de discretionary accruals stijgen met 1,012%. Daarentegen stijgen de discretionary accruals slechts met 0,219%⁸⁷ indien de ambtstermijn kort is. We kunnen dus het volgende **antwoord op de centrale onderzoeksvraag** bieden: het verschaffen van non-auditdiensten heeft een groter positief effect op de indicator van winstmanipulatie, dus een lagere auditkwaliteit en onafhankelijkheid in wezen, indien de ambtstermijn groter is dan 3 jaar.

Ook geven we nog enkele suggesties voor verder onderzoek weer. Ten eerste hebben we het bovenstaande onderzoek ook uitgevoerd voor enkel positieve discretionary accruals (enkel income-increasing methoden). Slechts een zeer klein aantal van onze observaties vielen onder deze categorie, waardoor het volgens ons niet verantwoord is om uit deze resultaten conclusies te trekken. Verder onderzoek naar enkel positieve discretionary accruals kan zeer leerrijk zijn.

Verder hebben wij gebruik gemaakt van de ambtstermijn van de lead partner. Het kan ook zeer interessant zijn om de ambtstermijn van het auditkantoor te onderzoeken om zo het effect van een rotatie van auditkantoren na te gaan. Het onderzoeken van de ambtstermijn van het auditkantoor brengt wel enkele problemen met zich mee. Ten eerste is het zeer moeilijk om deze termijnen te bepalen. De jaarverslagen en websites van de ondernemingen geven hierover geen informatie. Ook is de respons van de ondernemingen zeer laag indien

⁸⁶ Bij enkel de hoofdeffecten was BIG4 niet significant.

⁸⁷ 0,219 = 1,012-0793

deze vraag aan hen gesteld wordt. Verder bestaat er ook de kans dat bepaalde auditkantoren samensmelten, waardoor eventueel de naam van het kantoor wel wijzigt, maar de lead partner dezelfde blijft.

Ten slotte was de geldigheid van de variabele FEERATIO zeer laag. Nochtans is dit volgens de wetenschappelijke literatuur een goede indicator voor de onafhankelijkheid in schijn, waardoor verder onderzoek naar deze ratio zeer leerrijk kan zijn. Ook de volgende twee ratio's kunnen interessant zijn om de onafhankelijkheid in schijn te bepalen: non-audithonoraria t.o.v. totale honoraria van de lead partner (rotatie van de lead partner) of non-audithonoraria t.o.v. totale honoraria van het auditkantoor (rotatie van het auditkantoor).

Tabellenlijst

Tabel 1: Samenvattende tabel van de 3 wetgevingen	- 47 -
Tabel 2: Verdeling Auditkantoren	- 67 -
Tabel 3: Verklaring variabelen	- 68 -
Tabel 4: Regressieresultaten (onafhankelijke variabele BIG5)	- 75 -
Tabel 5: Regressieresultaten LOGREDCA (zonder interactieterm)	- 83 -
Tabel 6: Regressieresultaten POS_REDCA (zonder interactieterm)	- 87 -
Tabel 7: Regressieresultaten LOGREDCA met interactieterm	- 91 -
Tabel 8: Regressieresultaten POS_REDCA met interactieterm	- 95 -
Tabel 9: Aantal verklaringen per type (1997-2001)	- 113 -
Tabel 10: Kans op faillissementen per type controleverslag (1997-2001)	- 113 -
Tabel 11: Aantal verklaringen per type (2003-2008)	- 114 -
Tabel 12: Kans op faillissementen per type controleverslag (2000-2007)	- 114 -
Tabel 13: Classificatie van de sectoren volgens SIC-classificatie	- 116 -
Tabel 14: Verdeling sectoren	- 116 -
Tabel 15: Gemiddelde, minimum en maximum van opgenomen variabelen	- 117 -
Tabel 16: Ambtstermijnen in 2009 en 2010	- 117 -
Tabel 17: Honoraria non-auditdiensten (enkel ondernemingen met waarde > 0)	- 118 -
Tabel 18: Honoraria auditdiensten	- 118 -
Tabel 19: Totale honoraria (andere controleopdrachten, audit- & non-auditdiensten)	- 118 -
Tabel 20: FEERATIO (alle ondernemingen)	- 118 -
Tabel 21: FEERATIO (ondernemingen met auditdiensten > 0)	- 118 -
Tabel 22: REDCA	- 118 -
Tabel 23: Regressieresultaten Honoraria met BIG4	- 119 -
Tabel 24: Regressieresultaten LOGREDCA (zonder interactieterm) en onafhankelijke variabele BIG5	- 120 -
Tabel 25: Regressieresultaten POS_REDCA (zonder interactieterm) en onafhankelijke variabele BIG5	- 120 -

Tabel 26: Regressieresultaten LOGREDCA met interactieterm en onafhankelijke variabele
BIG5 - 121 -

Tabel 27: Regressieresultaten POS_REDCA met interactieterm en onafhankelijke variabele
BIG5 - 121 -

Figurenlijst

Figuur 1: Audit van de jaarrekening	- 14 -
Figuur 2: Beslissingscriteria auditopinie (IBR, 2004)	- 20 -
Figuur 3: Aantal commissarisverslagen per jaar	- 115 -
Figuur 4: Evolutie van de negatieve verklaringen	- 115 -
Figuur 5: Correlatiematrix met BIG4 voor de eerste regressieanalyse	- 122 -
Figuur 6: Correlatiematrix met BIG5 voor de eerste regressieanalyse	- 122 -
Figuur 7: Correlatiematrix met BIG4 voor de derde regressieanalyse	- 123 -
Figuur 8: Correlatiematrix met BIG5 voor de derde regressieanalyse	- 123 -

Bijlagen

Bijlage 1: Onderzoek Graydon

Tabel 9: Aantal verklaringen per type (1997-2001)

	1997	1998	1999	2000	2001
Zonder voorbehoud	11.213 83,7%	10.708 79,55%	11.036 81,04%	11.639 80,88%	11.350 78,56%
Zonder voorbehoud met toelichtende paragraaf	1.080 8%	1.792 13,31%	1.590 11,68%	1.799 12,5%	2.172 15,03%
Met voorbehoud	834 6,23%	691 5,13%	636 4,67%	683 4,75%	715 4,95%
Onthoudende	252 1,88%	242 1,8%	336 2,47%	247 1,72%	201 1,39%
afkeurende	17 0,13%	28 0,2%	20 0,15%	22 0,15%	10 0,06%
Totaal	13.396	13.461	13.618	14.390	14.448

Bron: Resultaten studie Graydon 2003

Tabel 10: Kans op faillissementen per type controleverslag (1997-2001)

	1997	1998	1999	2000	2001
Zonder voorbehoud	0,1%	0,3%	0,1%	0,16%	0,16%
Zonder voorbehoud met toelichtende paragraaf	1,3%	0,3%	0,7%	0,61%	0,67%
Met voorbehoud	1,4%	2,2%	3,5%	3,23%	1,49%
Onthoudende	4,5%	6,3%	3%	3,95%	7,17%
Afkeurende	11,8%	37,5%	28,5%	36,36%	36,36%

Bron: Resultaten studie Graydon

Tabel 11: Aantal verklaringen per type (2003-2008)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Zonder voorbehoud	11.159 75,35%	11.404 76,94%	11.811 78,84%	12.776 78,6%	12.461 79,2%	11.958 81,6%
Zonder voorbehoud met toelichtende paragraaf	2.685 18,13%	2.500 16,87%	2.381 15,89%	2.598 16%	2.429 15,4%	2.100 14,3%
Met voorbehoud	703 4,75%	683 4,6%	617 4,12%	670 4,1%	636 4%	468 3,2%
Onthoudende	242 1,63%	217 1,64%	157 1,04%	185 1,1%	180 1,1%	116 0,8%
afkeurende	21 0,14%	18 0,12%	15 0,1%	16 0,1%	18 0,1%	8 0,1%
Totaal	14.810	14.822	14.981	16.245	15.724	14.650

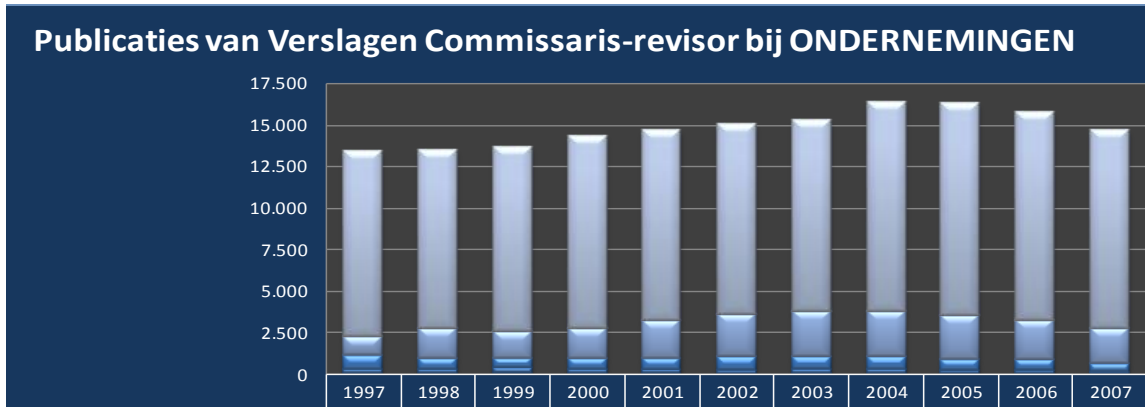
Bron: Resultaten studie Graydon 2003

Tabel 12: Kans op faillissementen per type controleverslag (2000-2007)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
zonder voorbehoud	0,16%	0,16%	0,25%	0,24%	0,10%	0,09%	0,10%	0,07%
zonder voorbehoud + toelichtende paragraaf	0,61%	0,67%	0,81%	1,16%	0,99%	0,50%	0,41%	0,48%
Met voorbehoud	3,23%	1,49%	1,17%	0,82%	1,05%	1,34%	0,63%	0,85%
Onthoudende	3,95%	7,17%	10%	5,24%	5,53%	5,41%	3,33%	7,76%
Afkeurende	36%	36%	18%	4,76%	15%	12,5%	11%	12,5%

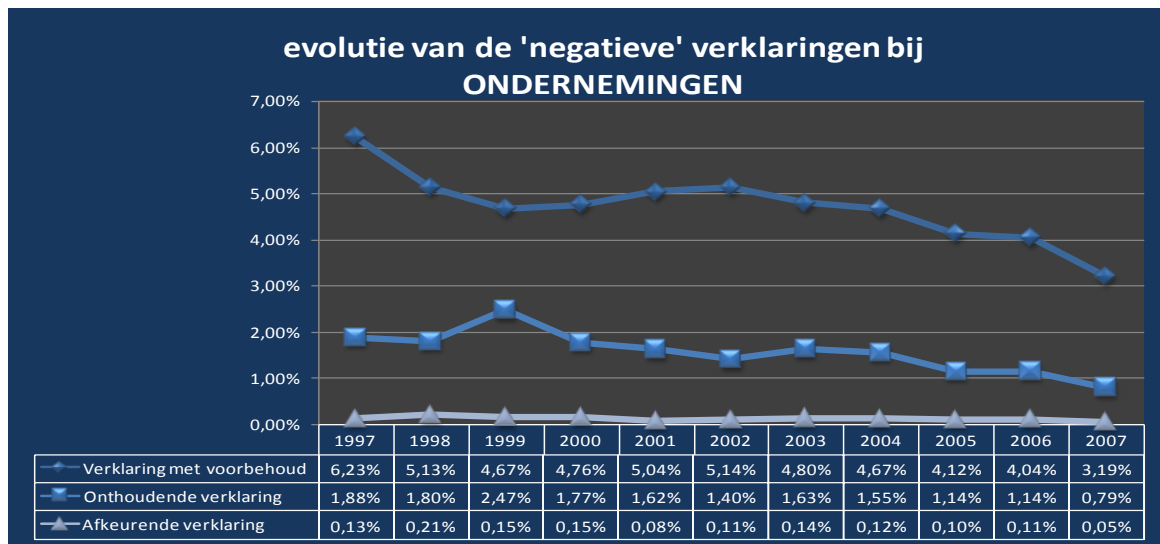
Bij lezing van deze tabel dient men rekening te houden met het feit dat bedrijven met een laatste jaarrekening van het boekjaar 2006 of 2005 of ouder in de nabije toekomst nog failliet kunnen verklaard worden. Men mag er dus van uitgaan dat de percentages voor deze recente jaarrekeningen nog gevoelig zullen stijgen, in het bijzonder voor wat betreft ondernemingen met "negatieve verklaringen".

Bron: Resultaten studie Graydon 2009

Figuur 3: Aantal commissarisverslagen per jaar

Bron: Resultaten studie Graydon, 2009

Figuur 4: Evolutie van de negatieve verklaringen

Bron: Resultaten studie Graydon, 2009

Bijlage 2: Classificatie van de sectoren

Tabel 13: Classificatie van de sectoren volgens SIC-classificatie

CODE	INDUSTRIE	Sector
01-09	Agriculture, Forestry & Fishing	1
10-14	Mining	2
15-17	Construction	3
20-39	Manufacturing	4
40-49	Transportation, Communications, Electric, Gas & Sanitary	5
50-51	Wholesale Trade	6
52-59	Retail Trade	7
60-67	Finance, Insurance & Retail Estate	8
70-89	Services	9
91-99	Public Administration	10

Tabel 14: Verdeling sectoren

SIC	Frequentie	Percentage
1	0	0%
2	0	0%
3	6	6,25%
4	23	23,96%
5	7	7,29%
6	8	8,33%
7	3	3,13%
8	21	21,88%
9	28	29,17%
10	0	0%
Totaal	96	100%

Bijlage 3: Beschrijvende statistieken

Tabel 15: Gemiddelde, minimum en maximum van opgenomen variabelen

	Variabele	Gemiddelde	Minimum	Maximum
2010	<i>INVREC</i>	0,2519073	0	0,8411418
	<i>ROA</i>	0,0533121	-,33	0,68
	<i>LNMVE</i>	19,27083	16	24
	<i>LEV</i>	0,5282795	0,0084128	0,9990261
	<i>MVBV</i>	9,149551	0,240675	658,7701
	<i>INT_HOLDING</i>	4,606562	0	31,09
	<i>PRECURRACCL</i>	-0,0271083	-0,6508	0,1694
	<i>CFO</i>	0,0580302	-0,339	0,456
	<i>INST_HOLDING</i>	4,606562	0	31,09
	2009	<i>INVREC</i>	0,2326913	0
<i>ROA</i>		0,0204375	-0,48	0,43
<i>LNMVE</i>		19,125	16	25
<i>LEV</i>		0,5269637	0,1458586	0,9990299
<i>MVBV</i>		9,476095	0,2664691	705,0512
<i>INT_HOLDING</i>		4,799063	0	34,74
<i>PRECURRACCL</i>		0,0148292	-0,4079	1,1265
<i>CFO</i>		0,0808783	-0,4507	0,6202
<i>INST_HOLDING</i>		4,799063	0	35,74

Tabel 16: Ambtstermijnen in 2009 en 2010

Ambtstermijn	Frequentie 2009	Percentage 2009	Frequentie 2010	Percentage 2010
1	11	11,46%	20	20,83%
2	12	12,50%	11	11,46%
3	26	27,08%	11	11,46%
4	12	12,50%	20	20,83%
5	12	12,50%	12	15,50%
6	12	12,50%	13	13,54%
7	0	0%	3	3,13%
8	3	3,13%	0	0%
9	3	3,13%	3	3,13%
10	1	1,04%	1	1,04%
11	1	1,04%	1	1,04%
12	1	1,04%	0	0%
13	0	0%	0	0%
14	1	1,04%	0	0%
27	1	1,04%	0	0%
28	0	0%	1	1,04%

Tabel 17: Honoraria non-auditdiensten (enkel ondernemingen met waarde > 0)

Non-auditdiensten	2009	2010	Totaal
<i>Gemiddelde</i>	101.626	240.291	170.959
<i>Standaard afwijking</i>	162.207	1.084.916	776.194
<i>Minimum</i>	1.000	1.000	1.000
<i>Maximum</i>	800.000	9.378.000	9.378.000

Tabel 18: Honoraria auditdiensten

Auditdiensten	2009	2010	Totaal
<i>Gemiddelde</i>	1.289.086	723.541	1.006.313
<i>Standaard afwijking</i>	9.172.122	3.833.064	7.016.536
<i>Minimum</i>	7.877	7.900	7.877
<i>Maximum</i>	9.000.000	3.750.000	9.000.000

Tabel 19: Totale honoraria (andere controleopdrachten, audit- & non-auditdiensten)

Totale honoraria	2009	2010	Totaal
<i>Gemiddelde</i>	1.631.178	957.826	1.294.502
<i>Standaard afwijking</i>	1.130.000	4.900.863	8.698.146
<i>Minimum</i>	7.877	7.900	7.877
<i>Maximum</i>	11.100.000	4.800.000	11.100.000

Tabel 20: FEERATIO (alle ondernemingen)

FEERATIO (alle)	2009	2010	Totaal
<i>Gemiddelde</i>	0,1678	0,1596	0,1637
<i>Standaard afwijking</i>	0,1789	0,1876	0,1829
<i>Minimum</i>	0	0	0
<i>Maximum</i>	0,7586	0,846	0,8461

Tabel 21: FEERATIO (ondernemingen met auditdiensten > 0)

FEERATIO (>0)	2009	2010	Totaal
<i>Gemiddelde</i>	0,2148	0,2043	0,2095
<i>Standaard afwijking</i>	0,1757	0,1896	0,1822
<i>Minimum</i>	0,0069	0,0067	0,0067
<i>Maximum</i>	0,7586	0,8461	0,8461

Tabel 22: REDCA

REDCA	2009	2010	Totaal
<i>Gemiddelde</i>	-2,79e+10	4,94e+10	1,08e+10
<i>Standaard afwijking</i>	2,36e+11	1,95e+10	2,19e+11
<i>Minimum</i>	-9,69e+11	-1,28e+11	-9,69e+11
<i>Maximum</i>	1,24e+12	1,52e+12	1,52e+12

Bijlage 4: Regressieresultaten

De symbolen bij de onderstaande regressieresultaten dienen als volgt geïnterpreteerd te worden:

* significant op het 10% significantieniveau;

** significant op het 5% significantieniveau;

*** significant op het 1% significantieniveau.

Bovendien worden de belangrijkste significante resultaten in het vet aangeduid. Ook merken we op dat de resultaten op 3 cijfers na de komma werden afgerond.

Tabel 23: Regressieresultaten Honoraria met BIG4

Afhankelijke variabele	AUDIT	NONAUDIT	TOTAL
BIG4			
AMBT	-0,06***	-0,126***	-0,061***
LMVVE	0,533***	0,521***	0,578***
MERGEACQ	0,409**		0,463***
FINANCING			
MVBV	-0,0034***		-0,0037***
LEV	1,23*		
ROA	-2,715**	-3,46***	-3,377***
INVREC	1,85***	2,67***	2,02***
DLOSS			
Industriedummies	JA	NEEN	JA
constante	0,055	0,485	-0,479
Adjusted R²	0,5026	0,3272	0,5541

Tabel 24: Regressieresultaten LOGREDCA (zonder interactieterm) en onafhankelijke variabele BIG5

afhankelijke variabele	AUDIT	NONAUDIT	TOTAL	FEERATIO
FEE	0,336	0,606***	0,466*	3,061**
BIG5	0,247	0,499	0,152	0,232
AMBT	0,138*	0,196***	0,145*	0,13
PRECURRACCL	1,401	2,677	1,21	0,529
LN MVE	0,566**	0,931***	0,494**	0,685***
MERGEACQ	-0,304	-0,868	-0,384	-0,22
FINANCING	0,152	0,400	0,162	-0,034
MVBV	-0,0008	-0,147***	0,0001	-0,002
LEV	-3,231**	-3,00	-3,44**	-2,404
DLOSS	-0,957	-0,367	-1,078*	-1,003
CFO	3,315	0,464	3,598	3,219
INST_HOLDING	-0,025	-0,093**	-0,023	-0,034
LITIGATION	0,980	1,454	0,925	0,958
YEAR	-0,649	-0,730	-0,639	-0,709
constante	5,412	-3,614	5,272	6,355*
<i>Adjusted R²</i>	0,1606	0,3327	0,1681	0,1720

Tabel 25: Regressieresultaten POS_REDCA (zonder interactieterm) en onafhankelijke variabele BIG5

afhankelijke variabele	AUDIT	NONAUDIT	TOTAL	FEERATIO
FEE	-0,510	-0,018	-0,333	1,714
BIG5	-7,774*	-1,75	-7,611	-8,101
AMBT	-0,168	-0,045	-0,148	-0,12
PRECURRACCL	-3,621	-0,245	-3,342	-3,30
LN MVE	2,282***	2,62***	2,18***	2,027***
MERGEACQ	1,39	0,026	1,384	0,882
FINANCING	1,46	0,963	1,567	1,327
MVBV	-0,033***	-0,051	-0,032***	-0,031***
LEV	10,746**	10,181**	10,148**	10,055**
DLOSS	-2,22	-1,598	-2,271	-2,41
CFO	-9,407	-19,543***	-9,779	-9,161
INST_HOLDING	0,044	-0,176	0,04	0,053
LITIGATION	-2,527	-1,483	-2,482	-2,731
YEAR	1,639	2,462	1,62	1,471
constante	-17,768*	-36,25	-17,731*	-18,675*
<i>Adjusted R²</i>	0,2994	0,4799	0,2881	0,2882

Tabel 26: Regressieresultaten LOGREDCA met interactieterm en onafhankelijke variabele BIG5

afhankelijke variabele	AUDIT	NONAUDIT	TOTAL	FEERATIO
FEE	0,82*	0,838***	0,975*	4,261*
Interactieterm	-0,707	-0,675*	-0,773	-2,45
TENDUM	8,121	5,906	9,141	0,136
BIG5	-0,077	0,432	-0,196	0,133
PRECURRACCL	2,166	3,089	1,995	0,621
LN MVE	0,616***	1,087***	0,549**	0,707***
MERGEACQ	-0,275	-0,817	-0,331	-0,18
FINANCING	0,254	0,432	0,249	-0,088
MVBV	-0,0002	-0,174***	-3,624**	-0,001
LEV	-3,415**	-2,909	-3,624**	-2,279
DLOSS	-0,769	-0,009	-0,871	-0,989
CFO	3,251	0,11	3,545	3,203
INST_HOLDING	-0,028	-0,116***	-0,029	-0,037
LITIGATION	1,151	1,701*	1,087	0,921
YEAR	-0,67	-0,765	-0,653	-0,765
constante	-0,262	-7,45	-0,895	6,461
<i>Adjusted R²</i>	0,1547	0,3368	0,1646	0,1586

Tabel 27: Regressieresultaten POS_REDCA met interactieterm en onafhankelijke variabele BIG5

afhankelijke variabele	AUDIT	NONAUDIT	TOTAL	FEERATIO
FEE	-1,988	0,298	-1,106	3,423
Interactieterm	1,654	-0,057	0,828	-3,873
TENDUM	-18,315	-1,103	-8,848	2,04
BIG5	-5,67	-1,721	-6,063	-7,008
PRECURRACCL	-1,465	1,645	-1,658	-2,76
LN MVE	2,123***	2,75***	2,043***	1,8***
MERGEACQ	2,318	-0,528	1,998	1,17
FINANCING	0,994	1,41	1,471	1,497
MVBV	-0,035***	-0,025	-0,032***	-0,026
LEV	11,367***	10,033**	9,896**	7,972
DLOSS	-2,719	-0,826	-2,456	-2,3754
CFO	-7,179	-20,778**	-8,461	-6,946
INST_HOLDING	0,097	-0,221	0,067	0,065
LITIGATION	-3,156	-1,227	-2,608	-2,912
YEAR	2,181	2,065	1,957	1,523
constante	-1,469	-41,155**	-8,593	-15,741
<i>Adjusted R²</i>	0,3289	0,4756	0,2870	0,2802

Bijlage 5: STATA-output

	BIG4	LMNVE	MERGEACQ	MVBV	LEV	ROA	INVREC
BIG4	1.0000						
LMNVE	0.3686	1.0000					
MERGEACQ	0.1081	0.1262	1.0000				
MVBV	-0.1358	0.1872	0.0298	1.0000			
LEV	0.1880	-0.0652	0.0182	0.2358	1.0000		
ROA	0.0557	0.2793	0.0177	0.0105	-0.0229	1.0000	
INVREC	0.1248	-0.2754	0.0080	-0.1286	0.3334	0.1676	1.0000
DLOSS	-0.1267	-0.2994	-0.1179	-0.0514	0.0538	-0.6216	-0.1125
AMBT	-0.2055	0.0699	0.0394	0.0709	0.0860	0.0434	0.0689
FINANCING	0.0342	0.0684	-0.2710	-0.0279	-0.1155	0.0499	-0.0364
	DLOSS	AMBT	FINANC~G				
DLOSS	1.0000						
AMBT	-0.0462	1.0000					
FINANCING	0.0018	-0.0051	1.0000				

Figuur 5: Correlatiematrix met BIG4 voor de eerste regressieanalyse

	BIG5	LMNVE	MERGEACQ	MVBV	LEV	ROA	INVREC
BIG5	1.0000						
LMNVE	0.2676	1.0000					
MERGEACQ	0.0324	0.1262	1.0000				
MVBV	-0.1859	0.1872	0.0298	1.0000			
LEV	0.0528	-0.0652	0.0182	0.2358	1.0000		
ROA	-0.0622	0.2793	0.0177	0.0105	-0.0229	1.0000	
INVREC	0.0283	-0.2754	0.0080	-0.1286	0.3334	0.1676	1.0000
DLOSS	0.0018	-0.2994	-0.1179	-0.0514	0.0538	-0.6216	-0.1125
AMBT	-0.1340	0.0699	0.0394	0.0709	0.0860	0.0434	0.0689
FINANCING	0.0121	0.0684	-0.2710	-0.0279	-0.1155	0.0499	-0.0364
	DLOSS	AMBT	FINANC~G				
DLOSS	1.0000						
AMBT	-0.0462	1.0000					
FINANCING	0.0018	-0.0051	1.0000				

Figuur 6: Correlatiematrix met BIG5 voor de eerste regressieanalyse

	AUDIT	NONAUDIT	TOTAL	FEERATIO	BIG4	PRECUR~L	LMNVE
AUDIT	1.0000						
NONAUDIT	0.6379	1.0000					
TOTAL	0.9703	0.7704	1.0000				
FEERATIO	-0.0126	0.5664	0.1709	1.0000			
BIG4	0.3653	0.4131	0.3900	0.0514	1.0000		
PRECURRACCL	-0.0828	-0.0624	-0.0491	0.1892	-0.1063	1.0000	
LMNVE	0.4784	0.3804	0.4968	0.0611	0.3686	-0.0188	1.0000
MERGEACQ	0.2000	0.1010	0.2130	0.0194	0.1081	-0.0159	0.1262
FINANCING	-0.0821	0.0008	-0.0734	0.1031	0.0342	0.1078	0.0684
LEV	0.2275	0.0688	0.1913	-0.1021	0.1880	-0.0636	-0.0652
MBV	-0.0779	0.0467	-0.0964	-0.0848	-0.1358	0.0086	0.1872
DLOSS	-0.0299	-0.0247	0.0149	0.0948	-0.1267	0.0028	-0.2994
CFO	0.0239	-0.0164	-0.0077	-0.0033	0.0910	0.3375	0.1387
INST_HOLDING	-0.0720	-0.0053	-0.0552	0.0874	-0.1272	0.0171	0.0932
LITIGATION	0.0101	0.0167	0.0116	0.0772	-0.1081	0.1054	-0.0772
AMBT	-0.0866	-0.2638	-0.0981	-0.0582	-0.2055	0.0647	0.0699
year	0.0045	0.0171	-0.0005	-0.0225	-0.0109	-0.1545	0.0415
	MERGEACQ	FINANC~G	LEV	MBV	DLOSS	CFO	INST_H~G
MERGEACQ	1.0000						
FINANCING	-0.2710	1.0000					
LEV	0.0182	-0.1155	1.0000				
MBV	0.0298	-0.0279	0.2358	1.0000			
DLOSS	-0.1179	0.0018	0.0538	-0.0514	1.0000		
CFO	-0.0172	0.1261	0.1568	-0.0226	-0.2780	1.0000	
INST_HOLDING	0.0634	0.0392	-0.1426	0.2045	0.0179	-0.1818	1.0000
LITIGATION	0.0083	-0.0486	-0.0329	-0.0326	-0.1115	0.1234	0.0628
AMBT	0.0394	-0.0051	0.0860	0.0709	-0.0462	0.1274	0.0506
year	0.1431	-0.0727	0.0032	-0.0024	-0.1708	-0.0967	-0.0136
	LITIGA~N	AMBT	year				
LITIGATION	1.0000						
AMBT	-0.0265	1.0000					
year	0.0000	-0.0415	1.0000				

Figuur 7: Correlatiematrix met BIG4 voor de derde regressieanalyse

	AUDIT	NONAUDIT	TOTAL	FEERATIO	BIG5	PRECUR~L	LMNVE
AUDIT	1.0000						
NONAUDIT	0.6379	1.0000					
TOTAL	0.9703	0.7704	1.0000				
FEERATIO	-0.0126	0.5664	0.1709	1.0000			
BIG5	0.3508	0.4153	0.3834	0.1407	1.0000		
PRECURRACCL	-0.0828	-0.0624	-0.0491	0.1892	-0.0856	1.0000	
LMNVE	0.4784	0.3804	0.4968	0.0611	0.2676	-0.0188	1.0000
MERGEACQ	0.2000	0.1010	0.2130	0.0194	0.0324	-0.0159	0.1262
FINANCING	-0.0821	0.0008	-0.0734	0.1031	0.0121	0.1078	0.0684
LEV	0.2275	0.0688	0.1913	-0.1021	0.0528	-0.0636	-0.0652
MBV	-0.0779	0.0467	-0.0964	-0.0848	-0.1859	0.0086	0.1872
DLOSS	-0.0299	-0.0247	0.0149	0.0948	0.0018	0.0028	-0.2994
CFO	0.0239	-0.0164	-0.0077	-0.0033	-0.0607	0.3375	0.1387
INST_HOLDING	-0.0720	-0.0053	-0.0552	0.0874	0.0272	0.0171	0.0932
LITIGATION	0.0101	0.0167	0.0116	0.0772	0.0567	0.1054	-0.0772
AMBT	-0.0866	-0.2638	-0.0981	-0.0582	-0.1340	0.0647	0.0699
year	0.0045	0.0171	-0.0005	-0.0225	0.0000	-0.1545	0.0415
	MERGEACQ	FINANC~G	LEV	MBV	DLOSS	CFO	INST_H~G
MERGEACQ	1.0000						
FINANCING	-0.2710	1.0000					
LEV	0.0182	-0.1155	1.0000				
MBV	0.0298	-0.0279	0.2358	1.0000			
DLOSS	-0.1179	0.0018	0.0538	-0.0514	1.0000		
CFO	-0.0172	0.1261	0.1568	-0.0226	-0.2780	1.0000	
INST_HOLDING	0.0634	0.0392	-0.1426	0.2045	0.0179	-0.1818	1.0000
LITIGATION	0.0083	-0.0486	-0.0329	-0.0326	-0.1115	0.1234	0.0628
AMBT	0.0394	-0.0051	0.0860	0.0709	-0.0462	0.1274	0.0506
year	0.1431	-0.0727	0.0032	-0.0024	-0.1708	-0.0967	-0.0136
	LITIGA~N	AMBT	year				
LITIGATION	1.0000						
AMBT	-0.0265	1.0000					
year	0.0000	-0.0415	1.0000				

Figuur 8: Correlatiematrix met BIG5 voor de derde regressieanalyse

Lijst van de geraadpleegde werken

- Antle, R. (1984). Auditor independence. *Journal of Accounting Research*, 22, 1-20.
- Antle, R., Gordon, E., Narayanamoorthy, G., & Zhou, L. (2006). The joint determination of audit fees, non-audit fees, and abnormal accruals. *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 27, 235-266.
- Ashbaugh, H. (2004). Ethical issues related to the provision of audit and non-audit services: evidence from academic research. *Journal of Business Ethics*, 52, 143-148.
- Ashbaugh, H., LaFond, R., & Mayhew, B. (2003). Do nonaudit services compromise auditor independence? Further Evidence. *The Accounting Review*, 78, 611-639.
- Bartov, E. (2000). Discretionary-accruals models and audit qualifications. *Journal of Accounting and Economics*, 30, 1-41.
- Becker, C. L., DeFond, M. L., Jiambalvo, J., & Subramanyam, K. (1998). The effect of audit quality on earnings management. *Contemporary Accounting Research*, 24, 99-126.
- Carcello, J., & Nagy, A. (2004). Audit firm tenure and fraudulent financial reporting. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 23, 55-69.
- Catanach, A., & Walker, P. (1999). The international debate over mandatory auditor rotation: A conceptual research framework. *Journal of International Accounting, Auditing & Taxation*, 8, 43-66.
- Christiaens, J., Balestra, C., Debroux-Leddet, M., & Ghysels, R. (2004). *Audit in de VZW-context*. die Keure.
- Chung, H., & Kallapur, S. (2003). Client importance, nonaudit services, and abnormal accruals. *The Accounting Review*, 78, 931-955.
- Coates, J. (2007). The goals and promise of the Sarbanes-Oxley act. *Journal of Economic Perspectives*, 21, 91-116.
- Cohen, D., Dey, A., & Lys, T. (2004). *Real and accrual-based earnings management in the pre- and post- Sarbanes Oxley periods*.
- Collins, D., & Hribar, P. (2002). Errors in estimating accruals: implications for empirical research. *Journal of Accounting Research*, 40, 105-134.
- Daniels, B., & Booker, Q. (2011). The effects of audit firm rotation on perceived auditor independence and audit quality. *Research in Accounting Regulation*, 23, 78-82.

Dao, M., Mishra, S., & Raghunandan, k. (2008). Auditor tenure and shareholder ratification of the auditor. *Accounting Horizons*, 22, 297-314.

Dart, E. (2011). UK investors' perceptions of auditor independence. *The British Accounting Review*, 43, 173-185.

De Clerck, E., Van Caneghem, T., & Verbruggen, S. (2007). *Winstbesturing bij Belgische ondernemingen: bevindingen op basis van de verdeling van gerapporteerde resultaten*. Brussel: Centrum voor Economie en Management.

DeAngelo, L. (1986). Accounting numbers as market valuation substitutes: A study of management buyouts of public stockholders. *Accounting Review*, 61, 400-420.

DeAngelo, L. (1981). Auditor size and audit quality. *Journal of Accounting and Economics*, 3, 183-199.

Dechow, P., & Sloan, R. (1991). Executive incentives and the horizon problem: An empirical investigation. *Journal of Accounting and Economics*, 14, 51-89.

Dechow, P., Ge, W., & Schrand, C. (2010). Understanding earnings quality: A review of the proxies, their determinants and their consequences. *Journal of Accounting and Economics*, 50, 344-401.

Dechow, P., Sloan, R., & Sweeney, A. (1995). Detecting earnings management. *Accounting Review*, 70, 193-225.

DeFond, M., & Jiambalvo, J. (1994). Debt covenant violation and manipulation of accruals. *Journal of Accounting and Economics*, 17, 145-176.

Dopuch, N., King, R., & Schwartz, R. (2003). Independence in appearance and in fact: an experimental investigation. *Contemporary Accounting Research*, 20, 79-114.

Francis, J. (2004). What do we know about audit quality? *The British Accounting Review*, 36, 345-368.

Frankel, R., Johnson, M., & Nelson, K. (2002). The relation between auditor's fees for nonaudit services and earnings management. *The Accounting Review*, 77, 71-105.

Garza-Gómez, X. (2006). Empirical evaluation of discretionary accrual models. *International Accounting: Standards, Regulation and Financial Reporting*, 523-548.

Gavious, I. (2007). Alternative perspectives to deal with the auditors' agency problem. *Critical Perspectives on Accounting*, 18, 451-467.

Geiger, M., & Raghunandan, K. (2002). Auditor tenure and audit reporting failures. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 21, 67-78.

Gramling, A., Rittenberg, L., & Johnstone, K. (2010). *Auditing*. South-Western, Cengage Learning.

Green, D. (2006). Auditor independence in Canada: A historical perspective - From shareholder auditors to modern-day audit committees. *Canadian Accounting Perspectives*, 5, 37-65.

Guiral, A., Rodgers, W., Ruiz, E., & Gonzalo, J. (2008). *A cognitive model testing moral seduction theory: Unconscious bias and the role played by expertise*. Washington: Proceedings van de Cognitive Society Conference.

Gul, F., Jaggi, B., & Krishnan, G. (2007). Auditor independence: Evidence on the joint effects of auditor tenure and nonaudit fees. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 26, 117-142.

Gul, F., Tsui, J., & Dhaliwal, D. (2006). Non-audit services, auditor quality and the value relevance of earnings. *Accounting and Finance*, 46, 797-817.

Healy, P. (1985). The effect of bonus schemes on accounting decisions. *Journal of Accounting and Economics*, 7, 85-107.

Healy, P., & Wahlen, J. (1999). A review of the earnings management literature and its implications for standard setting. *Accounting Horizons*, 13, 365-383.

Johnson, V., Khurana, I., & Reynold, J. (2002). Audit-firm tenure and the quality of financial reports. *Contemporary Accounting Research*, 19, 637-660.

Jones, J. (1991). Earnings management during import relief investigations. *Journal of Accounting Research*, 29, 193-228.

Kaplana, S., & Mauldin, E. (2008). Auditor rotation and the appearance of independence: Evidence from non-professional investors. *Journal of Accounting and Public Policy*, 27, 177-192.

Kothari, S., Leone, A., & Wasley, C. (2002). Performance matched discretionary accruals measures. *Working paper, University of Rochester*, [Elektronische versie].

Larcker, D., & Richardson, S. (2003). *Corporate governance, fees for non-audit services and accrual choices*. Working paper University of Pennsylvania.

- Lee, H.-Y., Mande, V., & Son, M. (2009). Do lengthy auditor tenure and the provision of non-audit services by the external auditor reduce audit report lags. *International Journal of Auditing*, 13, 87-104.
- Lennox, C. (1999). Non-audit fees, disclosure and audit quality. *The European Accounting Review*, 8, 239-252.
- Lim, C.-Y., & Tan, H.-T. (2008). Non-audit service fees and audit quality: The impact of Auditor Specialization. *Journal of Accounting Research*, 45, 199-246.
- Manry, D. L., Mock, T. J., & Turner, J. L. (2008). Does increased audit partner tenure reduce audit quality? *Journal of Accounting, Auditing & Finance*, 23, 553-572.
- Moore, D., Tetlock, P., Tanlu, L., & Bazerman, M. (2006). Conflict of interest and the case of auditor independence: Moral seduction and strategic issue cycling. *Academy of Management Review*, 31, 10-29.
- Myers, J., Myers, L., & Omer, T. (2003). Exploring the term of the auditor-client relationship and the quality of earnings: A case for mandatory auditor rotation? *The Accounting Review*, 78, 779-799.
- Quick, R., & Warming-Rasmussen, B. (2009). Auditor independence and the provision of non-audit services: Perceptions by German investors. *International Journal of Auditing*, 13, 141-162.
- Stock, J., & Watson, M. (2007). *Introduction to econometrics*. second edition: Pearson Education, Inc.
- Swolfs, L., & Szafran, D. (2003). Evolutie van de onafhankelijkheidsregels van de commissaris. *Tijdschrift voor Economie en Management*, XLVIII.
- Van Der Plaats, E. (2000). Regulating auditor independence. *The European Accounting Review*, 9, 625-638.
- Warren, D., & Alzola, M. (2009). Ensuring independent auditors: Increasing the saliency of the profession identity. *Group Decision and Negotiation*, 18, 41-56.
- Whittington, O., Pany, K., Meigs, W., & Meigs, R. (1992). *Principles of auditing*. Boston: Homewood: Irwin.
- Wright, C., & Booker, Q. (2010). The effects of a cooling-off period on perceived independence of external auditors: A study in the nonpublic regulatory environment. *Research in Accounting Regulation*, 22, 47-51.

Young, S. (1999). Systematic measurement error in the estimation of discretionary accruals: An evaluation of alternative modelling procedures. *Journal of Business Finance & Accounting*, 26, 833-862.

Yu, H.-C. (2011). Legal systems and auditor independence. *Review of Accounting Studies*, 16, 377-411.

Lijst van de geraadpleegde sites

Deloitte, 2012, *Persbericht: Deloitte Nederland kondigt terugtreden CEO aan*. Opgeroepen op 28 mei, 2012 van https://www.deloitte.com/view/nl_NL/nl/pers/index.htm/

Europese Commissie, 2010, *GREEN PAPER: Audit Policy: Lessons from the Crisis*. Opgeroepen op 31 maart, 2012, van <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0561:FIN:EN:PDF>

Graydon Belgium N.V., 2003, *studie: de controle van de jaarrekeningen door commissarissen-revisoren*, Graydon Newsletter, Juni 2003. Opgeroepen op september 7, 2011, van <http://www.graydon.be/newsletter/NWSLTTR062003NL.htm#top>

Graydon Belgium N.V., 2009, *studie: de controle van de jaarrekeningen door de commissarissen*. Opgeroepen op september 9, 2011, van http://www.graydon.be/publicnew/default.aspx?i=64&artikels_id=333,352

IBR, *Rol van het instituut*. Opgeroepen op september 14, 2011, van http://www.ibr-ire.be/ned/revisor_org.aspx

IBR, 1998. *De verklaring over de jaarrekening met toelichtende paragraaf*, Periodieke berichten, nr. 7. Opgeroepen op september 6, 2011, van <http://www.ibr-ire.be/ned/periodiekeberichten/berichten98073.aspx>

IBR, 1998a, *De wet van 22 juli 1953 en haar uitvoeringsbesluiten*, Jaarverslag 1998. Opgeroepen op september 6, 2011, van <http://www.ibr-ire.be/ned/jaarverslag1998/jaarverslag1-02.aspx>

IBR, 2004, *Het gebruik van de toelichtende paragraaf in het controleverslag*, Periodieke berichten, nr. 7. Opgeroepen op september 6, 2011, van <http://www.ibr-ire.be/ned/periodiekeberichten/berichten004703.aspx>

IBR, 2010, *Studie uitgevoerd door de Hoge Raad voor de Economische Beroepen, april 2010*. Opgeroepen op maart 17, 2012, van <http://www.ibr-ire.be/ned/download.aspx?type=3&id=3949&file=9409>

IBR, 2011a, *De bedrijfsrevisoren stellen voor hun deontologie te hervormen*, Persbericht 15/09/2011. Opgeroepen op november 8, 2011, van http://www.ibr-ire.be/ned/nieuws_pers.aspx?id=4939

IBR, 2011b, *Voorontwerp van deontologische code van de bedrijfsrevisoren voorgelegd voor openbare raadpleging tot 15 december 2011*. Opgeroepen op november 8, 2011, van <http://www.ibr->

ire.be/ned/search.aspx?q=deontologische+code&hl=nl&lr=lang_nl&cx=008785547861289083630%3av1dtgjtfny&client=google-csbe&output=xml_no_dtd

IFAC, 2010, *Handbook of the Code of Ethics for Professional Accountants*. Opgeroepen op oktober 19, 2011, van <http://www.ifac.org/sites/default/files/publications/files/2010-handbook-of-the-code-o.pdf>

Johnson Norman, 1999, *Speech by SEC Commissioner: Current SEC Developments – "Managed Earnings" and "The Year of the Accountant"*. Opgeroepen op december 30, 2011, van <http://sec.gov/news/speech/speecharchive/1999/spch264.htm>

Levitt Arthur, 1998, *The Number Games*. Opgeroepen op December 20, 2011 van <http://www.utdallas.edu/~andersmc/6344/Day%20%20-%20Numbers%20game.pdf>

Levitt Arthur, 2000, *Speech by SEC Chairman: The Public's Profession*. Opgeroepen op Maart 24, 2012 van <http://www.sec.gov/news/speech/spch410.htm>

NAICS Association, *SIC-classificatie*. Opgeroepen op februari 23, 2012, van <http://www.naics.com>

PCAOB, 2011a, *Concept release on auditor independence and audit firm rotation, No. 2011-006*. Opgeroepen op oktober 28, 2011, van http://pcaobus.org/Rules/Rulemaking/Docket037/Release_2011-006.pdf

PCAOB, 2011b, *Concept release on auditor independence and audit firm rotation*. Opgeroepen op maart 31, 2012, van http://pcaobus.org/News/Speech/Pages/08162011_FergusonStatement.aspx

PCAOB, 2012, *PCAOB Announces Panelists and Schedule of Appearances for March 21-22 Public Meeting on Auditor Independence and Audit Firm Rotation*. Opgeroepen op maart 31, 2012, van http://pcaobus.org/News/Releases/Pages/03072012_PublicMeeting.aspx

Sarbanes-Oxley Act (SOX), 2002. Opgeroepen op oktober 23, 2011, van <http://taft.law.uc.edu/CCL/SOact/soact.pdf>

Turner Lynn E., 2000, *Opening Statement: Commission Open Meeting on Market Structure Initiatives in the Options and Equities Markets, and Rules Governing Auditor Independence*. Opgeroepen op maart 24, 2012 van <http://www.sec.gov/news/extra/ltaudind.htm>

Auteursrechtelijke overeenkomst

Ik/wij verlenen het wereldwijde auteursrecht voor de ingediende eindverhandeling:

Het gezamenlijke effect van het verschaffen van non-auditdiensten en de ambtstermijn op de onafhankelijkheid van de auditor

Richting: **master in de toegepaste economische wetenschappen: handelsingenieur-accountancy en financiering**

Jaar: **2012**

in alle mogelijke mediaformaten, - bestaande en in de toekomst te ontwikkelen - , aan de Universiteit Hasselt.

Niet tegenstaand deze toekenning van het auteursrecht aan de Universiteit Hasselt behoud ik als auteur het recht om de eindverhandeling, - in zijn geheel of gedeeltelijk -, vrij te reproduceren, (her)publiceren of distribueren zonder de toelating te moeten verkrijgen van de Universiteit Hasselt.

Ik bevestig dat de eindverhandeling mijn origineel werk is, en dat ik het recht heb om de rechten te verlenen die in deze overeenkomst worden beschreven. Ik verklaar tevens dat de eindverhandeling, naar mijn weten, het auteursrecht van anderen niet overtreedt.

Ik verklaar tevens dat ik voor het materiaal in de eindverhandeling dat beschermd wordt door het auteursrecht, de nodige toelatingen heb verkregen zodat ik deze ook aan de Universiteit Hasselt kan overdragen en dat dit duidelijk in de tekst en inhoud van de eindverhandeling werd genotificeerd.

Universiteit Hasselt zal mij als auteur(s) van de eindverhandeling identificeren en zal geen wijzigingen aanbrengen aan de eindverhandeling, uitgezonderd deze toegelaten door deze overeenkomst.

Voor akkoord,

Vanlommel, Maxime

Datum: **29/05/2012**